

Emir Osmanoğlu
Takdim

Figen Işiker
Bir Kentsel Örgütlenme Biçimi Olarak 18. Yüzyıl Mason Localarında
Mimarlığın Kavranış ve Üretileme Biçimi Üzerine Bir İnceleme

Ercan Aksoy, Ali Akın Akyol
Kütahya Ahırardı Cami Mimarisi ve Arkeometrik Analizleri

Ebru Ayvaz, Hicran Hanım Halaç
Tarihi Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binalarının Endüstri Mirası
Kap-samında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri

Havva Özdoğan
Cumhuriyet Döneminde Valilik Binalarıyla Bağlantılı Kentsel
Mekan-larda-Meydanlarda Biçimsel, İşlevsel ve Mekânsal Dönüşümlerin
Ka-musallık Üzerine Etkileri

Gözde Kestellioğlu
Türkiye’de STK’ların Gözünden Kent Konseylerine Nitel Bir Bakış

Elif Kocabıyık Savasta, İklim Sarı, Onur Mengi, Derya İrkdaş Doğu,
Ner-giz Yiğit, Aylin Göknur, Özgül Kılınçarslan, Deniz Deniz, Hasibe
Veli-beyoğlu
Yeşil Altyapı Kapsamında Atıl Alanlar için Sürdürülebilir Tasarım
Yaklaşımı: İzmir Halkapınar Örneği

Seda Duman, Berna Dikçınar Sel
Fındık Üretim Biçimine Dayalı Olarak Şekillenen Ordu Kırsal Kültürel
Peyzaj Öğelerinin İrdelenmesi

Göksu Yıldırım, Prof. Dr. Nevrihal Erdoğan
“Doğal Taş Cepheler” ve Günümüzdeki Uygulamaları

Kent İçin Prelüdü

Cilt 15 • Sayı 39 • Yıl 2023

ADAMOR
TOPLUM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

KENT
ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

INSTITUTE
OF URBAN
STUDIES

Yusuf Sunar

Yazı İşleri Müdürü General Director

Pınar Çobanyılmaz Öztürk

Editörler Editors*

Zafer Çelik • şerife Geniş • Emir Osmanoglu

Alan Editörleri

Alkan Üstün, Cihan Erçetin, Duygu Hazal Bezazoglu, Ömer Faruk Güneç

Pınar Çobanyılmaz, Sezen Savran Penbecioglu

Dil Editörleri: N. Hicret Battaoğlu - Elif Helvacı

Kurucu Editörler Founder Editors*

Mustafa Altunoglu • Zafer Çelik • Orçun İmga • Emir Osmanoglu

Hakem ve Danışma Kurulu Advisory Board*

Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Alim Arlı (İstanbul Teknik Üniversitesi), Aysu Uğurlar (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Ayşe Çolpan Yıldız (AYBÜ), Berin Gür (TED Üniversitesi), Didem Danış (Galatasaray Üniversitesi), Emine Köseoğlu (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi), Faranak Miraftap (İllinois Üniversitesi), Filiz Kartal (Ankara Üniversitesi), Fuat Güllüpınar (Anadolu Üniversitesi), Funda şenol Cantek, Göktuğ Morçöl (Pennsylvania State University), Hakan Olgun (Bilecik şeyh Edebalı Üniversitesi), Hasan Bozgeyikli (Selçuk Üniversitesi), İbrahim Düzenli (Samsun Üniversitesi), İlhan Tekeli (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Kemal Görmez (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Çankaya Üniversitesi), Metin Sözen (Çekül Vakfı), Metin şenbil (Gazi Üniversitesi, Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Murat Güneç (Kadir Has Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi Üniversitesi), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Serap Kayası (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Sevgi Zengin (Niğde Üniversitesi), Sutay Yavuz (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), şebnem Gökçen (Dokuz Eylöl Üniversitesi), şebnem Önal Hoşkara (Doğu Akdeniz Üniversitesi), şükrü Karatepe (TCCB), Tahire Erman (Bilkent Üniversitesi), Tarık şengöl (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Tayfun Çınar (Ankara Üniversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Tuncay Önder (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Uğur Tanyeli (Şehir Üniversitesi), Yıldırım şentürk (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), Yusuf şahin (Aksaray Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada *In alphabetical order by name*

Yayın Türü Publication Type: Üç Aylık, Yaygın Süreli Yayın * **Yayın Dili** Publication Language: Türkçe-İngilizce

Kapak Tasarım: Büşra Özkan

Kapak Görseli: Vue Perspective de la Colonne, François Racine de (1734-1797), Kaynak: <https://gallica.bnf.fr>

Baskı/Yayın Tarihi: Mart/March 2023.

Yönetim Adresi (İletişim Correspondence)

Nasuh Akar Mahallesi, Prof. Dr. Osman Turan Sokak, No: 4/2, Çankaya/ANKARA

Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99 Gsm: 0543 285 53 59

Web: www.idealkentdergisi.com E-posta: idealkent@gmail.com / bilgi@idealkentdergisi.com

idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi) TUBİTAK ULAKBİM TR Dizin, ISI ve EBSCO tarafından indekslenmektedir.

idealkent, yılda üç sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları idealkent'e aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İçindekiler/Contents

5 *Takđım / Editorial*
Emir Osmanoğlu

Makaleler/Articles

Derleme Makale / Review Article

7-31 **Bir Kentsel Örgütlenme Biçimi Olarak 18. Yüzyıl Mason Localarında Mimarlığın Kavranış ve Üretilme Biçimi Üzerine Bir İnceleme**
A Study on the Conception and Production of Architecture in the 18th Century Masonic Lodges as a Form of Urban Organization
Figen Işıker

Araştırma Makaleleri / Research Articles

32-61 **Kütahya Ahırardı Cami Mimarisi ve Arkeometrik Analizleri**
Kütahya Ahırardı Mosque Architecture and Structural Material Analyses
Ercan Aksoy, Ali Akın Akyol

62-91 **Tarihi Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binalarının Endüstri Mirası Kapsamında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri**
Evaluation of Historical Sirkeci Station Customs and Warehouse Buildings in the Scope of Industrial Heritage and Preservation Suggestions
Ebru Ayvaz, Hicran Hanım Hala

92-125 **Cumhuriyet Döneminde Valilik Binalarıyla Bağlantılı Kentsel Mekanlarda-Meydanlarda Biçimsel, İşlevsel ve Mekânsal Dönüşümlerin Kamusallık Üzerine Etkileri**
The Effects of Formal, Functional and Spatial Changes in Urban Spaces-Squares Linked to Governorship Buildings on Publicity from the Establishment in the Republican Period
Havva Özdoğan

126-155 **Türkiye’de STK’ların Gözünden Kent Konseylerine Nitel Bir Bakış**
A Qualitative Perspective on City Councils from the Perspective of NGOs in Turkey
Gözde Kestellioğlu

156-188 **Yeşil Altyapı Kapsamında Atıl Alanlar İçin Sürdürülebilir Tasarım Yaklaşımı: İzmır Halkapınar Örneği**
Sustainable Design Approach for Derelict Areas in the Scope of Green Infrastructure: The Izmir Halkapınar Case
Elif Kocabıyık Savasta, İklim Sarı, Onur Mengi, Derya İrkdaş Doğu, Nergiz Yiğit, Aylin Göknur, Özgöl Kılınçarslan, Deniz Deniz, Hasibe Velibeyoğlu

- 199-226 **Fındık Üretim Biçimine Dayalı Olarak Şekillenen Ordu Kırsal Kültürel Peyzaj Öğelerinin İrdelenmesi**
Examination of Ordu Rural Cultural Landscape Elements Based on the Hazelnut Production Mode
Seda Duman, Berna Dikçınar Sel
- Kitap** **Değerlendirme / Book Review**
227-234 **“Doğal Taş Cepheler” ve Günümüzdeki Uygulamaları**
“Natural Stone Facades” And Practice Methods
Göksu Yıldırım, Prof. Dr. Nevnihal Erdoğan
- 235 **Yazarlara Notlar / Notes to Authors**

39. Sayı Hakemleri*

Aslihan Tırnakçı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ayşe Duygu Kaçar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eylem Beyazıt, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Hakan Olgun, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Hilmi Evren Erdin, Dokuz Eylül Üniversitesi
Muharrem Güneş, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Mustafa Haluk Zelef, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ömer Faruk Günenç, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Özlem Arıtan, Dokuz Eylül Üniversitesi
Öznur Işınkaralar, Kastamonu Üniversitesi
Tamer Koralay, Pamukkale Üniversitesi
Tayfun Gürkaş, Özyeğin Üniversitesi
Üftade Muşkar, Kocaeli Üniversitesi
Yiğit Evren, Yıldız Teknik Üniversitesi
Zeynep Yılmaz Bayram, Karadeniz Teknik Üniversitesi

*Hakemlerimize teşekkür ederiz.

Takdim

Yayın hayatına 2010 yılında başlayan İdealKent, 13 yılı geride bırakarak arkasında zengin bir miras meydana getirdi. Sayısız araştırmacıya, sözünü topluma ulaştırmak için önemli bir kulvar ve güzergâh oldu. Bu onüç yıllık süreçte kenti araştırma, anlama, yorumlama bahsinde “kentsel hermenötik” ve “kentsel arkeoloji” kavramları bağlamında müteakim manada derin ve geniş çaplı bir etki alanı oluşturdu. İdealKent’in kentleşme alanı için kanonik bir yol olma iddiası her ne kadar büyük bir çıta olsa da kentsel gerçekliğin bütün katmanlarıyla ele alındığı bir zemin oluşturma çabasının kanonikleşmeye giden yolda en güçlü tutamağımız olduğunu düşünüyoruz.

İdealKent, Türkiye’de kentleşme alanındaki araştırma çabasına ilham veren, kapı aralayan bir misyonu da on yılı aşkın süreçte yüklenmiş oldu. Bu misyonun uygulama ve politika yapıcılar boyutunda ne kadar etkili olduğu ortadaki kentsel manzaraya baktığımızda ayrıca tartışılabilir ancak gelinen noktada kentin içine düşmüş olduğu krizin çözümü için yapılacak çok iş olduğu su götürmez bir gerçeklik.

Varolan kentsel krizin üstüne 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremin meydana gelmesi ise Türkiye’deki kentsel krizin boyutlarını bütünüyle değiştirecek güçtedir. 6 Şubat K.Maraş depreminin ülkeye etkisi ve yıkıcılığı çok açıktır. Bu kadar yıkıcı bir boyutta başka bir kentsel felaket eşine az rastlanacak türdendir. Kentleşmenin bütün aktörlerinin deprem sonrasında hiçbir mazerete sarılmadan hataları sağlıklı bir şekilde ortaya koyması ve yapılması gerekenleri kararlılıkla ele alması zorunlu görünmektedir. Bu deprem felaketi sonrasında biz İdealKent olarak üzerimize düşen sorumlulukları yerine getireceğiz. Kentlerin daha dirençli hale getirilmesinde akademik yayın yapmanın yanı sıra tartışma ortamı da oluşturacağız. Kamu, sivil ve özel sektördeki aktörlerinin doğru olanı yapması konusunda denetleme işlevi üstlenmek başta olmak üzere her türlü görevi toplumsallık yaklaşımı içinde, müşterekleri büyüterek yapacağız.

Bu kapsamda yapacağımız ilk faaliyetlerden birisi 8. Kent Araştırmaları Kongresi’nde Deprem Özel gündemi açarak depremin mekânsal etkileri ile birlikte sosyolojik etkilerini tartışmaya açacağız. Kent Araştırmaları Enstitüsü ve İdealKent olarak İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı, TEPAV ve TOBB ETÜ ile birlikte ortak geçekleştireceğimiz kongrede yüzyılın muhasebesini de yapacağız. Ama daha önemlisi gelecekte nasıl bir kentleşme bizi bekliyor tartışmalarına kapı aralayacağız. Cumhuriyetin kente dair iddiasını ele alacağız.

*

“Kent İçin Prelüd” başlığı ile çıktığımız bu sayıda farklı konularda makaleler bulacaksınız. Belirli bir konu bütünlüğü yok, yazıların her birini esas müziği dinlemeye başlamadan önce duyacağınız hazırlık müzikleri gibi de ele alınabilirsiniz.

Bu sayı kapsamındaki ilk yazı Figen Işiker'e ait. Işiker, "Bir Kentsel Örgütlenme Biçimi Olarak 18. Yüzyıl Mason Localarında Mimarlığın Kavranış ve Üretim Biçimi Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yazısında masonluğun ilk kez nasıl ortaya çıktığına odaklanmak yerine, Aydınlanma döneminin dikkate değer oluşumlarından biri haline nasıl geldiği ve mimarlıktan beslenerek kentsel bir örgütlenme biçimine nasıl dönüştüğünü irdelemektedir. Ercan Aksoy ve Ali Akın Akyol'un kaleme aldığı "Kütahya Ahırardı Cami Mimarisi ve Arkeometrik Analizleri" başlıklı yazıda ise Kütahya'nın tarihi kent merkezinde bulunan Ahırardı Caminin, yapısal ve dekoratif malzemeleri arkeometrik açıdan incelenmektedir. Ebru Ayvaz ve Hicran Hanım Halaç, "Tarihi Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binalarının Endüstri Mirası Kapsamında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri" başlıklı makalede koruma altına alınmasına rağmen bu yapılarda birçok koruma sorununun olduğunu, tabii ve beşerî etkilere açık halde kaderine terk edildiğini ifade ederken yapının koruma yaklaşımına yönelik öneriler sunarak kent ve kentli hafızasında bu yapı kompleksinin korunmasına dikkat çekmektedir.

Havva Özdoğan "Cumhuriyet Döneminde Valilik Binalarıyla Bağlantılı Kentsel Mekanlarda-Meydanlarda Biçimsel, İşlevsel ve Mekânsal Dönüşümlerin Kamusal Üzerine Et-kileri" çalışması ile sayıya katkı verirken Gözde Kestellioglu ise "Türkiye'de STK'ların Gözünden Kent Konseylerine Nitel Bir Bakış" makalesiyle sayıya yer almaktadır. Elif Kocabıyık Savasta ve arkadaşları "Yeşil Altyapı Kapsamında Atıl Alanlar için Sürdürülebilir Tasarım Yaklaşımı: İzmir Halkapınar Örneği" başlıklı çalışmasında 2019 yılından beri belediye-üniversite işbirliği ile atıl alanlar üzerine "Sürdürülebilir Ekosistem Ağı (Sustainable Ecosystem Network - SEN)" başlıklı kapsamlı araştırmanın sonuçlarını paylaşmaktadır. "Fındık Üretim Biçimine Dayalı Olarak Şekillenen Ordu Kırsal Kültürel Peyzaj Öğelerinin İrdelenmesi" başlıklı makale ile Seda Duman, Berna Dikçınar Sel Ordu ilinde fındık üretimi ve bu üretim biçiminin meydana getirdiği kırsal kültürel peyzajı analiz ederek kendine özgü yapısını betimlemektedir. Kitap incelemesi bölümünde ise Doğal Taş Cepheler ve Günümüzdeki Uygulamaları kitabını Göksu Yıldırım ve Prof. Dr. Nevnihal Erdoğan değerlendiriyor.

*

2023 yılı, dergi olarak yeniden yapılanacağımız bir yıl olacak. Derginin editöryal süreçlerinde "Alan Editörlüğü" önemli bir işleyiş haline gelecek. Daha nitelikli bir yayın anlayışı için önemli bulduğumuz alan editörlüğü, farklı alanlardan gelen metinlerin ele alınmasını ve yayın süreçlerini zenginleştirecek.

Sayıya katkı veren yazar ve hakemlerimize teşekkür ediyoruz. Yeni sayılarda görüşmek üzere... İyi okumalar.

Emir Osmanoğlu

Bir Kentsel Örgütlenme Biçimi Olarak 18. Yüzyıl Mason Localarında Mimarlığın Kavranış ve Üretilme Biçimi Üzerine Bir İnceleme¹

*

Figen İşiker²

ORCID: 0000-0002-4880-0192

Öz

18. yüzyıl Aydınlanma dönemi, insanın kendini ve kendisi dışındakileri anlama ve yeniden tarifleme girişimi olarak bütün alanlarda kendini gösterir. Bu fikrinsel keşif kaçınılmaz olarak mimarlıkta da gerçekleşir. Mimarlığın tarihselliğinin farkına varılması ile mimarlığı bir disiplin rejimi içinde tanımlamayan aktörler bütünsel bir dil oluşturma gayreti içine girerler. Bu sebeple Antikiteden alınan birçok kavram yeniden tanımlanarak mimarlık epistemolojisinin inşasında kullanılır. Böylece klasik mimarlık, 18. yüzyıl mimarlık düşüncesinin inşa edilebilmesinin temel argümanlarından birini oluşturur. Geçmişe yapılan bu yolculuktaki her karşılaşma bir taraftan mimarlık disiplininin inşa etmeye yararken öte taraftan yıkıcı olabilecek karşılaşmaları da içerir. Bu karşılaşmalar ya akla uygun hale getirilerek rasyonel düzlemde ele alınır veyahut görmezden gelinerek sınır dışı edilir. Bu türden durumlar mimarlığın birçok farklı biçimlerde de kaorabileceğinin işaretleridir. Bir çere oluşturmanın farklı formları olan yeme-içme birliktelikleri, kahvehaneler, salonlar ve benzeri oluşunlar, Aydınlanma döneminin önemli paradigmalardır. Sosyalleşme kültürü içinde, mimarlık söylemleri ile inşa edilen mason locaları, kendine özgü yapılanması ile kurumsal olmayan biçimlerde şekillenerek, 18. yüzyılda Avrupa'nın birçok yerine yayılmış önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple çalışmada, masonluğun ilk kez nasıl ortaya çıktığına odaklanmak yerine, Aydınlanma döneminin dikkate değer oluşunlarından biri haline nasıl geldiği ve mimarlıktan beslenerek kentsel bir örgütlenme biçimine nasıl dönüştüğü irdelenecektir. Çalışma bu bağlamda mimarlığın totaliteryan inşasını da eleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Masonluk, Loca, Kentsel Örgütlenme, Sosyalleşme

¹ Bu makale Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Doktora programında tamamlanan tezden üretilmiştir. Bkz. Figen İşiker, Mimarlıkta Kuramsal Suskunluğun İnşası ve İmkanları, MAÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Danışman: Uğur Tanyeli, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin, 2022.

² Dr. Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, E-mail: figenisiker@gmail.com

A Study on the Conception and Production of Architecture in the 18th Century Masonic Lodges as a Form of Urban Organization³

*

Figen Işiker⁴

ORCID: 0000-0002-4880-0192

Abstract

The 18th-century Enlightenment period manifests itself in all fields as an attempt to understand and redefine oneself and everything else. This intellectual discovery inevitably takes place in architecture as well. Through the realization of the historicity of architecture, actors who attempt to define architecture within a discipline regime strive to create a holistic language. While each encounter in this journey serves to construct the discipline of architecture, it also includes confrontations that can be destructive. Every devastating encounter is either evaluated in rationalized plane or ignored and expelled. These situations are signs that architecture can be conceived in many different ways. Food-beverage associations, coffee houses, saloons etc., which are different forms of creation of social environment, are significant paradigms of the Enlightenment period. Masonic lodges, built by/in architectural discourses, have an important place in the culture of socialization, shaped in non-institutional forms by their unique structuring, and spread to many parts of Europe in the 18th century. Therefore, this study is intended to be discussed not generation of Masonry but specifically how it became notable formation and how it transform into urban organization through architecture during the Enlightenment. In this context, the study also criticizes the totalitarian construction of architecture.

Keywords: *Enlightenment, Freemasonry, Lodge, Urban Organization, Socialization*

³ This article is based on the thesis completed in the PhD program in the Architecture Department of Institute of Post-Graduate Education, Mardin Artuklu University. Figen Işiker, The Construction and Possibilities of Theoretical Silence in Architecture, MAU Institute of Post-Graduate Education, Department of Architecture, Supervisor: Uğur Tanyeli, Unpublished Doctoral Thesis, Mardin, 2022.

⁴ Research Assistant Dr., Mardin Artuklu University, E-mail: figenisiker@gmail.com

Giriş

Mason locaları, 18. yüzyıl “Batı” dünyası için önemli sosyalleşme kurumlarından biri olarak varlık kazanır. Daha çok yarı gizli bir örgütlenme imgesiyle bilinen bu localar, kökenini zanaat loncası biçiminde faaliyet gösteren ve “operatif masonluk” adıyla tanımlanan eski ortaçağ taş ustalığından alır. Aydınlanma çağında ise yeni bir anlam kazanır ve “spekülatif masonluk” tanımlamasıyla bilinen kentsel bir örgütlenme biçimi olarak varlık gösterir. Bu yeni oluşum, sadece taş ustalarının değil toplumun diğer kesimlerinden birçok üyeyi de içinde barındıran bir “kardeşlik birlikteliği” olarak yapılır. Operatif masonluğun kavramlarını alegorik formda kullanılarak şekillenen ve Süleyman Mabedi’nin inşası ile ilişkileneren kutsallık atfedilen bu örgütlenme biçimi, Aydınlanma döneminden bu yana tartışmalı bir alanda durur.

İlahi düzenin yeryüzündeki bir ifadesi olma iddiası ve inancıyla varlık kazanan mason locaları, kutsal metnin dünyevileştirilmesi bağlamında metinden/sözden yapı inşasına giden güzergâhı tarifler. Dünyayı bilim üzerinden anlamaya çalışan rasyonel bir dünyada kutsal üzerinden yapılan bu inşa, kadim bir meseleyi bilimsel bir kültürle birleştirerek zaman zaman mevcut sınırları zorlayan bir farklılık üretimi olarak tezahür eder.

“Eski” olanı “yeni” olan ile konuşmaya çalışmak tarihyazımı içinde bilinmedik güzergâhlar açar. Örneğin 18. yüzyılda belirli esaslar üzerine temellenmeye çalışan mimarlığı, mimarlığın henüz konuşulmadığı bir dönem üzerinden tariflemek mevcut epistemolojik inşa ile örtüşmez. Tarihyazımı bağlamında yol bu noktada çatallaşır. Bu sebeple tarihçi veya kuramcı bu türden gerilimli üretimleri ya görmezden gelerek yola devam eder, ya da tüm bunların varlığını görür ancak mevcut akılla bağdaştırarak “esasa” uygun hale getirir. Çünkü Aydınlanma döneminde sınırlar tarif edilebildiği ölçüde kuramsal konuşabilmek mümkündür. Hatta rasyonel dünyayı inşa edebilmenin esaslı yollarından biri de budur.

Masonluk tarihi, Avrupa’da 17. yüzyıldan itibaren kabaca iki farklı güzergâha ayrılarak yazılmıştır. Bunlardan ilki masonluğun ortaya çıkışına odaklanan ve sadece mason tarihçilerin yazdığı, mason topluluğu içindeki üyelere ait yayın evlerinde özel olarak basılmış ve yalnızca kendi üyelerinin erişimine açık olan, bir bakıma gizlilik içeren metinlerden oluşur. Diğer bir yazım ise bu topluluk dışında üretilmiş ve genel tarih anlatısı içinde yer alan metinlerdir. Bu metinlerde 17. yüzyılla birlikte gelişen masonluk gibi dikkate değer, aydınlanma öncesi bazı oluşumların varlığıyla paralel olarak gerçekleşen gelişmelerin farkında olunamamış ve bu sebeple o dönemin üzerindeki etkileri ile ilgili görüşlere yer verilmemiştir. Böylece

erişilebilir olmayan masonluk tarihi konuşulmamış bir konu olarak tarihsel metinlerde pek de yer al(a)maz (Stevenson, 1988). Çünkü Aydınlanma döneminde sınırlar tarif edilebildiği ölçüde kuramsal konuşabilmek mümkündür. Bu sebeple rasyonel dünyayı inşa edebilmenin esaslı yollarından biri, ussal bir düzlemde söylem üretilmeyen meseleler üzerine konuşmamaktır. Ancak masonluğun konuşulmamasının bir sebebi daha vardır. O da masonluğun yalnızca üyelere ait olması ve masonluk bilgisinin üyeler dışındakilere kapalı olmasıdır.

David Stevenson, *The Origins of Freemasonry (1988)* kitabının önsözünde bu duruma istisna olarak gösterilebilecek bir çalışmanın olduğuna değinir. Bu çalışma 20. yüzyılın başlarında Sheffield Üniversitesi ekonomi profesörlerinden ve kendisi de mason olan Douglas Knoop ve ekonomi tarihi profesörü olan ancak mason olmayan G.P. Jones tarafından yazılır. Tabiri caizse “içeriden ve dışarıdan” sayılabilecek iki akademisyenin ortaklığıyla üretilen bu çalışma, masonluk tarihini genel tarih anlatısından ayırıştırılmadan yazılması gerektiğini savunur. Mason güvenilirliğini büyük ölçüde arttıran bu çalışmaya rağmen, her iki tarafın tutumları nedeniyle masonluk tarihi yazımı akademik olarak benzer zorlukları içermeyi sürdürür. Bazı masonlar mason olmayan araştırmacıların bu konuya spekülâtif yaklaşacağına ve topluluklarına zarar vereceği inancı ile konuyu kendi mülkiyetlerinde görmesine neden olurken, öte taraftan masonluğu onaylamayan ve şüpheyle yaklaşan bazı tarihçiler de bu konunun tartışmasız olarak kaçınılması ve konuşulmaması gereken tabu bir konu olarak görür (Stevenson, 1988).

Bu ayırım, her iki tarihyazımının birbirini iskalamasına ve zamanla önemli bir yarılma oluşmasına neden olur. Burada sınırlar karşılıklı üretilir. Her iki tarihyazımı bir diğerrinin alanına girmeye pek de teşebbüs etmez. Bir tarafın kendi alanını özelleştirerek koruma altına alması ve bu tarihin sadece topluluktakilere ait olduğuna inancı, diğerr tarafın ise sınırlarla dolu olduğu düşünölen ve pek çok kesim tarafından onaylanmayan, kendi içine kapalı bu oluşum hakkında yazmaktan kaçınması, bir bakıma taraflar arasında yazılı olmayan ve hiç konuşulmadan mutabakata varılmış bir anlaşma olduğu sonucuna ulaşırır. Oysaki masonluk tarihi de pekâlâ herhangi bir tarih anlatısından farklı değildir ve hala yazılmayı bekleyen tartışmalı bir alanda yer alır.

Tarihyazımının önünde engel teşkil eden bu tür durumlar daha önce konuşulmamış pek çok konunun da varlığına işaret eder. Sözelimi Knoop ve Jones buna ilişkin, masonluk tarihinde henüz araştırılmamış birçok boşluk olduğundan bahsediler. Sadece orta çağda değil, arşiv materyallerine erişimin görece daha ulaşılabilir ve modern zamanlar olan 16., 17. ve 18. yüzyıllarda da tarihçilerin kaynaklara başvurmak yerine, mevcut boşlukları kendilerinin doldurduğunu ileri sürerler. Tarihçiler böylece, masonluk tarihi için tamamlanmış bütün bir resim ortaya koymayı

“başarabilmişlerdir”. Elbette birbirinden farklı yaklaşımlarla doldurulmuş boşluklar, bölgeden bölgeye değişebilen, birbirinden farklı masonluk tariflerinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır (Knoop & Jones, 1947, s.5). Bu çalışma da Aydınlanma dönemi mason mimarlığının ortaya çıkışını ve uzanımlarını dönemsel bir okuma yaparak epistemolojisini anlamaya çalışır.

18. Yüzyılda Masonluk

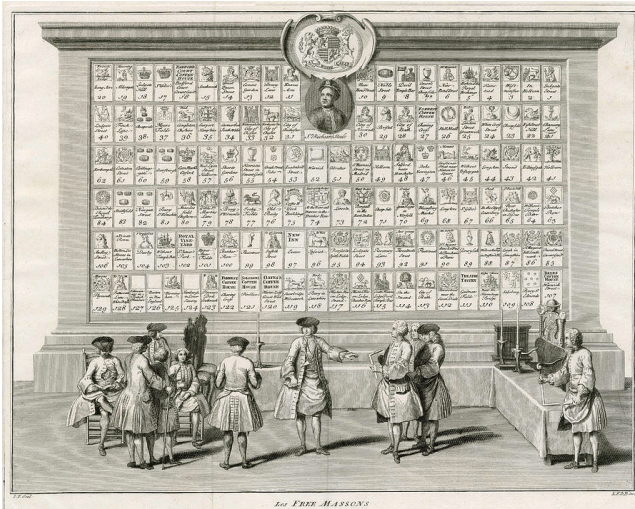
Aydınlanma dönemi masonluğu, Süleyman Tapınağı'nın, katledildiğine inanılan baş ustası Hiram Abiff'in takipçileri olduklarını iddia eden 14. yüzyıl ortaçağ taş ustalarının söylemleri ile örtüşen ve Mabel'd'in yeniden inşası hayali ile şekillenen bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Ortaçağda var olmuş bir topluluğun mirasını kullanarak, tabiri caizse onun kılığına bürünerek varlığını inşa etmiştir. Altını çizmek gerekir ki hem 14. yüzyıl masonluğu hem de Aydınlanma dönemi masonluğu, temelde Süleyman Mabeli ile ilişkilense de birbirinden farklı sosyalliklerde ve ideolojilerde üretilmiş, dolayısıyla aynı masonluğu temsil etmeyen örgütlenme biçimleri olarak anlaşılmalıdır. Masonluğun kökenine dair birçok efsanevi anlatım masonluğun içinden ve dışından kişilerce birbirinden farklı biçimlerde ele alınmış, bu sebeple birbiriyle örtüşmeyen ve çok kısıtlı bir tarih anlatısı üretilmesine sebep olmuştur.

Operatif masonluk (*freemasons*) ortaçağda inşaat işiyle uğraşan bir meslek grubunun üyelerinin bir araya gelerek hem iş koşullarının organize edildiği hem de sosyal durumlarının izlendiği zanaat loncaları olarak çalışır. Örneğin inşaatta çalışanların iş paylaşımı, çıraklık eğitimleri, ücret dağılımları ve kontrolleri gibi yönetsel işleri içerirken, öte taraftan loncaya bağlı üyelerin cenaze işleri, dul eşler ve yetimlere yapılacak yardımlar, özel günlerde bir araya gelmek için yapılan yemek veya eğlence organizasyonları gibi sosyal durumların da yürütüldüğü bir topluluk olarak çalışır. Bu ilişki türü “*kan bağı olmasa da yemin ve ritüellerle pekiştirilen ortak çıkarlarla birbirine bağlanan, bir tür yapay aile veya akraba grubu oluşturan hem bir kardeşlik hem de din kardeşliği*” (Stevenson, 1988, s.14).

18. yüzyıla gelindiğinde ise meslek loncaları olarak tariflenen bu oluşumun zamanla dönüşerek yeni bir içeriğe sahip olduğu gözlemlenir. Duvar ustaları ve inşaatta çalışan üye sayılarının giderek azaldığı ve bu meslek grubu dışından kişilerin de üye olabildiği yeni bir kimlik kazanır. Aydınlanma dönemine rastlayan ve spekülatif masonluk olarak isimlendirilen bu oluşum modern masonluğun inşasının da gerçekleştiği bir dönüm noktasıdır. Ortaçağda olduğu gibi 18. yüzyılda da yalnızca erkek bireylerin üyeliğe kabul edildiği bu birliktelik, toplumun farklı sınıfla-

rından bireylerin ve diğer meslek gruplarından kişilerin yer aldığı bir yapıya bürünür. Spekülatif masonluk olarak tanımlanan bu yapılaşma, kökenlerini ortaçağ İngiltere'sine dayanan bir meslek örgütlenmesinin dayanışma ve yardımlaşma birliğinden ödünç alsa da "kardeşlik"⁵ olarak tanımlanan bu topluluk operatif masonluğun sahip olduğu araçları ve gelenekleri sadece alegorik olarak benimser. Örneğin operatif masonlukta kullanılan usta, çırak, gönye, şakul, seviye, sütun düzenleri ve benzeri birçok kavramın spekülatif masonluğun yapısını inşa eden metaforlar olarak kullanıldığı görülür.

Anthony Vidler'e (1987) göre, zanaat loncası olan operatif masonluğun 17. yüzyılın sonlarına doğru burjuva ve aristokrat sınıfının sosyalleşme aracına kademeli geçişinin nasıl gerçekleştiği net değildir. Ancak kesin olarak bilinen 17. yüzyılın ortalarından itibaren Londra'daki taverna toplulukları ya da taşradaki erkek bireylerin oluşturduğu tartışma kulüpleri üyelerini kendi oluşumlarına dahil etmeleri ve artık tümüyle spekülatif masonluk olarak anıldıklarıdır. Fransa, bu moda topluluğu 1725 yılında ithal etmiştir. Bu yeni oluşum özellikle de aristokrat, burjuva ve entelektüel çevreler arasında çok hızlı yayılır ve popülerleşir. Böylece zaman içinde mekân ihtiyacı doğsa da topluluğun Papa tarafından kınanması ve Fransız polisi tarafından sürekli baskınlara uğraması Fransa'da localar için tasarlanmış mekanların inşa edilmesine imkân vermez. Bu sebeple üyeler bazı otellerde, özel mülklerde veya taverna, restoran ya da kulüplerde toplanabilmektedirler (Vidler, 1987, s.88).

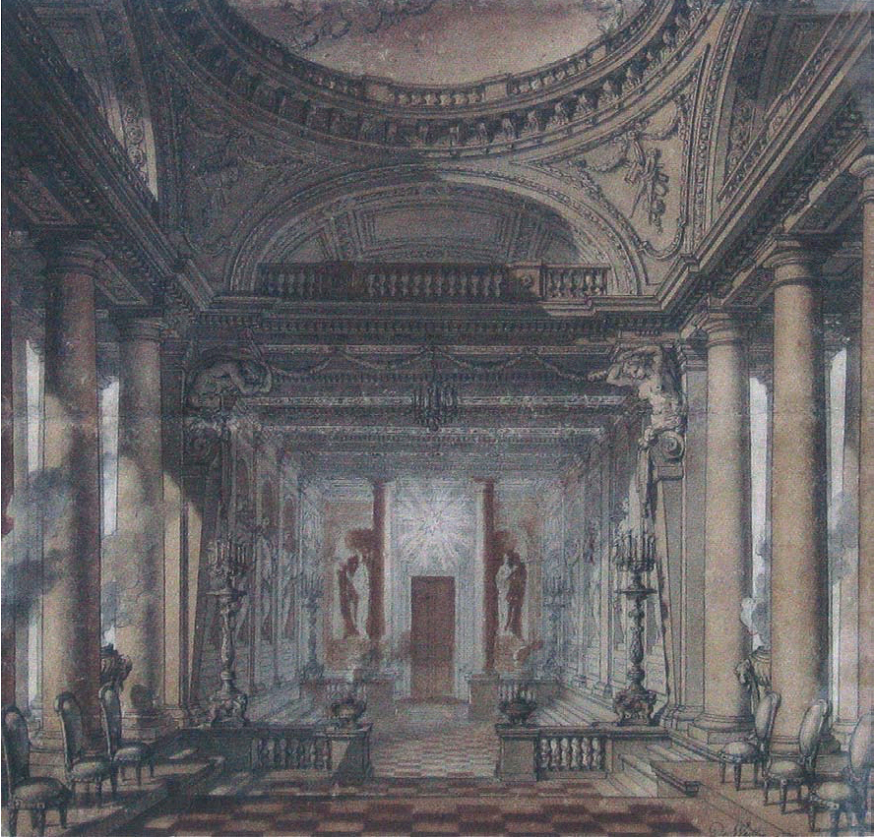
Şekil 1. *Les Free-Massons* (Bernard Picart, 1735)

⁵ Kardeşlik oluşumu günümüzde de halen aktif olarak dünyanın birçok yerinde varlık sürdüren, farklı organizasyonlarla bir araya gelen ve masonluk ritüellerini nesilden nesile aktarımını sağlayan bir loca topluluğudur.

Masonluğa olan ilgi ya da saygınlığın bu denli artmasının nedenlerinden biri de toplumun ileri gelenlerinin bu oluşumun içinde varlık göstermesidir. Örneğin İngiliz kraliyet ailesi mensupları, lordlar, aristokrat sınıfı ya da Newton gibi döneminin önemli bilim adamları mason localarının birer üyesidirler. Masonluk, 18. yüzyılda sosyalleşmenin önemli bir ayağını temsil etse de kamuya kapalı bir oluşum olarak diğer sosyal biçimlerden ayrışır. Bir yandan gönüllülük esasına dayanan öte taraftan zorunlu görevleri içeren ve merak uyandıran bu oluşum, barındırdığı çelişkilerle zaman içinde daha da ilgi çekici hale gelir. Masonluğun modern oluşumunun ilk aşamasında bilimsel kültür ile örtüşmesi, özellikle de bilim topluluklarının olmadığı yerlerde locaların akademilere benzer yapılanmalar olarak algılanmalarını sağlamıştır. Bu bilimsel imaj, Aydınlanmanın temel içeriklerini oluşturan ilerleme, mükemmellik ve kozmopolitizm gibi kavramlar masonlukta da sık konuşulan kavramlar olarak karşımıza çıkar (Önnerfors, 2017, s.91).

Kurumsallaşan ve gündün güne büyüyen bu oluşumun zaman içinde mekân gereksinimleri de önem arz etmeye başlar. Bu bağlamda Mason locaları iki farklı kategoride ele alınabilir. Birinci kategori mevcut yapıların locaya dönüştürülerek kullanıldığı yapıları içerirken, ikinci kategori loca olarak inşa edilmiş, kurumsal olarak da varlık gösteren yapılardır.

Localar büyük bir ölçüde kurumsallaşsa da yarı gizli veya tamamen gizli olacak şekilde mekânsallaşmayı sürdürür. Sözgelimi İngiltere’de loca binası olarak bilinen yapılar mevcutken, Fransa’da loca binası olarak kullanılan fakat çevredeki binalardan ayırt edilemeyen ve loca binası olduğu anlaşılabilen yapılar vardır. Örneğin Fransız Mimar Charles De Wailly’nin 1786 tarihli loca tasarımı (*The Lodge of Friendship*) dışarıdan locayı anımsatacak hiçbir özelliği barındırmaz. Öyle ki tüm yapı locaya hizmet vermesi için tasarlanmış olsa da dışarıdan bakıldığında çevrede bulunan diğer evlerden farklı görünmez. 18. yüzyıl Fransa’sında mason loca mekanlarına dair toplu envanter ya da kayıtların olmadığı (Taillefer, 2014, s.53) düşünülürse, bu çizimler daha sonraları tasarlanacak localar için referans görülmesi bakımından oldukça önemlidir.

Şekil 2. Charles de Wailly'ye ait mason tapınağı iç mekân çizimi-1775 (Gruson, 2016, s.81)

Loca olarak tasarlanmayan toplanma alanlarında ise mekanlar, yapılacak törenlere göre düzenlenmekte ve törenler için gerekli alegorik mekanlar bir şekilde temsil edilmeye çalışılır. Özellikle polis baskınları sonucu yazılan raporlarda bu mekanlar detaylı bir şekilde betimlenmiş, böylece tören mekanlarına dair bilgi masonluk dışından bir kanalla da aktarılma imkânı bulmuştur. Bu raporlarda yazıldığı üzere düzenlenen törenin türüne uygun olarak locaları temsil etmek için zemine kilimlerin serildiği, yüzeylere çarşafların gerildiği ve temsili girişten itibaren tüm törenin rotasının tebeşir veya pastel boya ile çizildiği, ayrıca bazı amblemler ve nesnelerin kullanıldığıdır. Böylece tören bitiminde tüm bunlar kolayca kaldırılır ve silinirlerdi (Şekil 3). Yapılan bu çizimler Süleyman Mabedi'nin alegorileri olmakla birlikte loca mimarlığının da öncül çizimleri olarak görülebilir. Masonluk için kutsal görülen mekanların, kutsal olmayan mekanlarda temsil edilebilmesi mimarlığın üstlendiği rolün önemini açıkça ortaya serer. Sözgelimi kabul töreni veya bir üst kademeye geçiş için yapılacak törende, gözleri bağlanmış üyenin girişten itibaren Süleyman Mabedi'ni hem mekânsal

hem de diğer üyelerin performe ettiği temsili olaylarla (kılıç sesleri ile bir savaşı canlandırma vb.) idrak etmesi ve etkilenmesi sağlanırdı. Özellikle de yeni üyeler için zihinsel ve bedensel yorucu geçen bu törenler genellikle hep birlikte yemek yenilen bir ziyafet ile sonlanırdı. Yeni üye veya yeni derece için kadeh kaldırılır ve “kardeşlik” kutlanırdı (Vidler, 1987, s.85-88).

Şekil 3. *Assemblée de Francs-Maçons pour la Réception des Maîtres* (Jacques Philippe, 1707-1783)

Mekânsal gereksinimler dışında bu kentsel örgütlenmeyi inşa eden diğer önemli araç ise kavramlardır. Operatif masonluk hem mimarlık teorisinin sözlü aktarımını hem de temel geometri bilgisi aracılığıyla uygulanmasının temelini oluştururken, spekülatif masonluk ise Süleyman Mabedi'nin mimarlık paradigmasına dayanan bir dizi alegorik ritüel ve uygulamalarından oluşur (Galvin, 2003, s.82). Öyle ki masonluk 18. yüzyılda doğrudan mimarlık ve kavramları ile ilişkilendirilir. Mimarlığın tarihsel anlamına bakıldığında da özellikle klasik mimarlığın masonluğun merkezinde olduğu görülür. Mimarlık dilinin temellerini oluşturan kavramların da bir hayli eski olan taş ustalığı zanaatı ile doğrudan bağlantısı vardır (Curl, 2014, s.557). Bu sebeple masonluk için önemli olan geometri ve mimarlık kavramlarına tekrar dönüp kısaca bakmak masonluk bilgi üretimini anlamak bakımından anlamlı olacaktır.

Geometri ve mimarlık kavramlarının alegorik olarak her mason için anlamı vardır. Bir duvarcı ustasının yeryüzünde bir tapınak inşa etmek için kullandığı en temel araçlar olan şakul (*plumb*), seviye (*level*) ve gönye (*square*) insanoğlunun ahlaki yapısını nasıl inşa ettiği ve sergilediği, o büyük günde de “doğru ve güvenilir” olan bu araçlarla ölçülecektir. Şakül, operatif masonun düz hatlarda bir yüzeyi inşa etmesinde kullandığı bir araçken, spekülatif bir mason için hayatını dosdoğru inşa etmesini sembolize eder. Bu metafor, eğri inşa edilmiş veya başka bir yüzeye yaslanarak inşa edilmiş bir duvarın zamanla yıkılmaya mahkûm olduğunu anlatır. Seviye, her insanın Tanrı’nın nezdinde eşit olduğu ve eşit bir şekilde yargılanacağıdır. Ancak bu eşitlik, devrimci hareketlerin tanımladığı biçimde değildir. Bu türden bir eşitlik toplum içinde kafa karışıklığı, itaatsizlik ve anarşiye yol açabileceğinden mason düşüncesi içinde reddedilir. Gönye ise ilahi özün sembolüdür (Mackey, 1872).

Albert Gallatin Mackey (1807-1881) tarafından yazılan *A Lexicon of Freemasonry* (1845) kitabı mason tarihyazımına katkı sağlayan ve adından da anlaşılacağı üzere sözlük olan bu metin, masonik düzenin tüm unsurlarını sahip oldukları kavramlarla alfabetik olarak açıklar. Mackey kitabın önsözünde tüm sanatlara ve bilimlere ait sözlükler olduğunu, ancak bu kitap yazılana kadar masonluğun bu türden bir sözlüğü olmadığını dikkat çeker. Bu kitap o güne kadar parça parça yazılmış, bu sebeple dünyanın birçok yerine dağılmış ve erişilmesi zor olan mason literatürünü hem mason üyelere yol göstermesi hem de mason topluluğunun sadece semboller ve ritüellerden oluşmadığını göstermek amacıyla üretilmiştir. Mackey’in bu çalışması mason üyelerinin, masonik düzenin tarihi ve eski eserleri hakkında daha detaylı bilgi sahibi olması gerektiği inancı ile masonluğun primitif kaynaklarına kadar inerek, mason gelenekleri ve sembollerini de kapsayan derinlemesine bir anlatı sunar. Bilimsel bir çalışma olması sebebiyle de sadece üyelerin erişimine sunulmaz, ayrıca halka da açıktır (Mackey, 1872, s.vi).

Aydınlanma masonluğu, en temelde burada kısaca değinilen tanımlamalarla ortaya konan sembolizm ile şekillenir. Ortaçağ masonluk geleneklerinde ise sembolizmin izleri çok zayıftır. Locaların yalnızca sosyal toplantılar, şenlikler, yapı inşa etme pratiği içinde ele alınan geometri ve mimarlık tartışmalarının yapıldığı kurumlar olarak düşünüldüğünde, sembolizmin pek de yeri olmadığı anlaşılır. Mason sembolizmi, masonluğun ahlaki bir yapı önermesi ile eş zamanlı olarak üretilir (Knoop & Jones, 1947, s.7). Yani spekülatif masonlukla birlikte masonluk tarihyazımı da başlamış olur. Bu sebeple 1717’de ilk loca olarak kabul edilen *The Grand Lodge*’un kurulmasına müteakip ilk 10-20 yıl içinde yazılan loca anayasalarının içeriği yoğun sembolizmler ve tören ritüelleri ile doludur.

The Grand Lodge’un kurulmasıyla birlikte kurumsallaşan loca, kendisi de mason olan loca üstatlarından (*Master of Lodge*) ve *The Grand Lodge of London and Westminster*’in büyük muhafızı (*Grand Warden*) unvanlarına sahip, tarihçi James Anderson’u

1721 yılında loca kurallarını yazılı hale getirmek için görevlendirir. “Masonluğun Anayasası” olarak da bilinen *The Constitutions of the Free-masons: Containing the History, Charges and Regulations of That Most Ancient and Right Worshipful Fraternity For the use of the Lodges (1723)*⁶ isimli Anderson’un bu metni, adından da anlaşılacağı gibi hem masonluğun tarihinin yazıldığı hem de locanın kuralları, ritüelleri, derecelerine göre üyelerin görevleri ve daha birçok şeyi içeren locanın ilk anayasa kitabı olma özelliği taşır.

Masonluğun temel kaynaklarından biri olarak kabul edilen kitabın hemen girişinde James Anderson (1679-1739), mimarlığın doğrudan masonluk olduğunu söyler. Sözelimi Anderson’a göre mimarlığın ve masonluğun temel bilgisini oluşturan geometri, Âdem’in oğullarına öğrettiği birincil ilimdir. Bu sayede edindikleri sanat ve taş ustalığı sayesinde Kabil ve oğlu Enosh⁷ bir şehir inşa ederler (Anderson, 1723, s.12). Masonluk öğretilerinde çokça anlatılan bu hikâye bazı kabul ritüelleri için yazılmış şarkıların da en önemli temalarından biridir. Örneğin Anderson’un masonluğun tarihini anlattığı ve beş bölümden oluşan *The Master’s Song* şarkısının birinci bölümünde, detaylarıyla anlatılan ve “öğrenilmiş sanat” olarak tanımlanan mimarlığın, masonluğun temelini nasıl oluşturduğuna ve masonluk için önemine dinsel metinlerden referansla çokça vurgu yapılır.

Mimarlığın dilini metaforik kullanan bu türden bir kitap ile esasların belirlendiği masonluk daha ziyade entelektüel bir zeminle ilişkilendirilerek sınıf değiştirir. Aristokrat kesimin ve kraliyet mensuplarının himayesinde olan bu topluluk kurumsallaşarak daha kapsamlı bir işleyişe sahip olur.

Mason Localarının Mimar Aktörleri

Masonluk on yıl içinde, “aristokratlara, entelektüellere, din adamlarına, profesyonellere ve esnafa benzer şekilde çekici gelen kurumsallaşmış sosyalliğin birincil biçimi olarak var olmuştur.” 1774-1789 tarihleri arasında Grand Orient’e bağlı Paris localarında 120’den

⁶ James Anderson’un ismi, kitabın yazarı olarak kapakta ve giriş sayfasında yer almaz. Anderson’un bu kitabın yazarı olduğu, 82. sayfasında *Approbation* bölümünde yer alan isim ve görev listesinden anlaşılır. XII. sırada ismi yazılı olan Anderson; “bu kitabın yazarı” ve mevcut locada *master* unvanı ile yer alır. Kitabın sonraki basımı olan 1735 yılındaki versiyonunda, ilk versiyona göre farklılıklar mevcuttur. Sözelimi içindekiler bölümü, inisiye olarak masonluğa girmiş Galler prensine bir ithaf yazısı, ilk baskıdan ikinci baskıya kadar olan periyottaki masonluk tarihi gibi. Örneğin yedi yıl sonra kurulmuş İrlanda Farmasonluğunun nasıl ortaya çıktığı, eski uygarlıkları daha kapsamlı ele alan bir metin ve diğer bazı metinleri içerir. İki baskı arasındaki farkların daha detaylı bilgisi için bkz. (Bauer, 2018)

⁷ Enosh’un Kur’an-ı Kerim’de adı geçen İdris Peygamber olduğuna dair görüşler vardır.

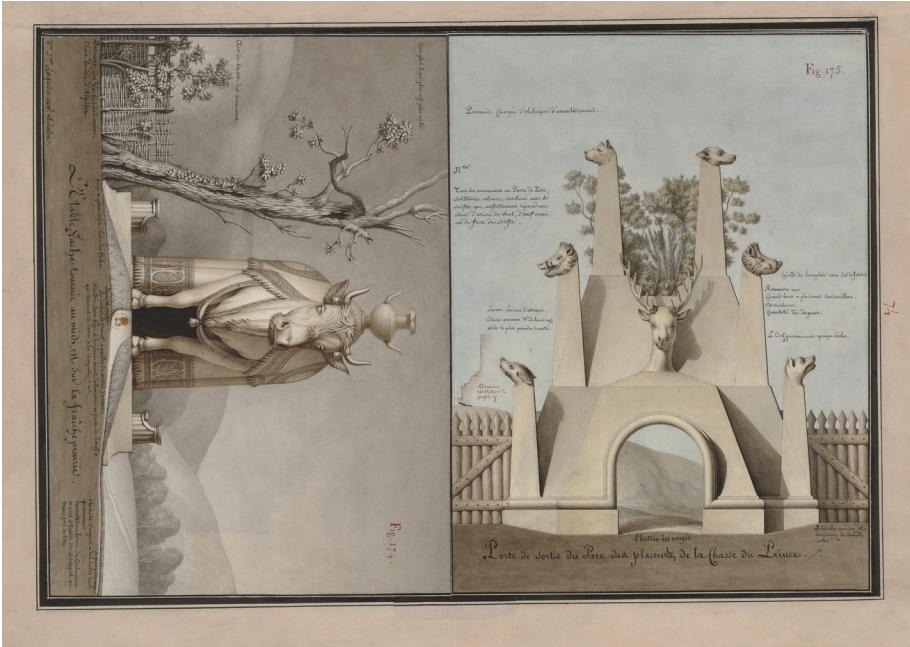
fazla mimar üye vardır (Vidler, 1987, s.94). Bunların birçoğu gerek metinleri ile gerek tasarımlarıyla Neoklasizmin gelişmesinde öncü olan isimlerdir.

Örneğin Paris'in önemli mimarlarından biri olan Jacques-Germain Soufflot ile çalışan J. B. De Puisieux uzunca yıllar locaya hizmet etmiş üst düzey bir masondur. Öte taraftan Soufflot'un ofisinde çalışan Jean-Jacques Lequeu hem doğduğu yer alan Rouen'de hem de Paris'teki localarda gördüğü imgeleri çoğu zaman hicivli kullanarak ve kendi çizim yöntemiyle yorumlayarak çok sayıda muhayyel çizimler ve tasvirler üretir. Bazı mimarlar masonik sembolleri üretimlerinde doğrudan kullanmasalar bile dâhil oldukları grubu sosyal yaşamlarının bir uzantısı olarak benimser. Bu mimarlar himayesi altında buldukları loca üyelerinin sağladığı avantajlara sahip olmak veya entelektüel paylaşımlar yapabilmek için loca ile ilişkili olmayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple teorisyenler, akademisyenler veya önemli tasarımcılar, dahil oldukları locaları biraz da bu kriterlere göre seçerlerdi (Vidler, 1987, s.93).

Paris'teki pek çok locada mimar birkaç üyeye rastlanırdı ancak yüksek oranda mimarı bünyesinde barındıran loca *Les Coeurs Simple de l'Etoile Polaire* idi. 1775-1777 tarihleri arasına bakıldığında doksan üyeden on tanesinin mimar olduğu görülür. Örneğin *Lodge of Friendship*'in tasarımcısı mimar De Wailly bu locaya bağlıdır. Sayıları hatırı sayılır miktarda olsa da tüm mimarlar locaya aktif bir bağlılık içinde değillerdi. Ancak bu oluşumdaki burjuvaların himayesinde olmak ve pek çoğu seçkin kişilerin olduğu kulüplerde vakit geçirmekten hoşlanırdı. Bunun yanında, mimarlık tarihi ve teorisinin gelişmesi ile ilgilenen bazı mimarlar, masonluğun özellikle de mimari metaforlarının topluma atıfta bulunan terimlerinde yani masonik doktrin içinde kullanılan analogik kavramlarda tarihsel çağrışımları olan bazı tartışma güzergahları buldular. Bunlar iki grupta incelenebilir. İlk gruptaki mimarların tasarımları veya söylemlerinde doğrudan masonik etkiler görülür. Örneğin Quatremère de Quincy, Mısır mimarlığı üzerine yaptığı teorik çalışmalarında masonik kaygılarla ortaya koyduğu idealist tipolojisinde mason etkileri yoğun bir şekilde hissedilir. İkinci grupta ise Ledoux, Boullée ve Lequeu gibi mimarlar yer alır. Bu mimarlar teorik çalışmalarında özellikle de ütopyik tasarımlarında, masonik mimarının analogik yaklaşımını kullanmışlardır. Kendisi mason olmayan Boullée ve masonlukla daha ilişkili olduğu bilinen Ledoux'nün mimari biçime ilişkin sembolik dillerini, yalnızca klasik mimarlıktan almadıkları, aynı zamanda bu yeni sosyal oluşumun söylemlerinden ve motiflerinden beslendikleri söylenebilir. Daha genç olan Lequeu ise bu oluşumdan edindiklerini çok daha açık bir biçimde ve "küstahta" tasarımlarında göstermeyi tercih eder. Sözelimi 1786 ile 1825 tarihleri arasında tasarladığı ideal localarda bunu açıkça görmek mümkündür. Mason olsun ya da olmasın her iki durumda da bu mimarlar mason sembollerinin, söyleminin ve ideolojisinin yayılmasına ve toplum içinde çoğalmasına katkıda bulunmuşlardır (Vidler, 1987, s.93).

Şekil 4. Retour de Chasse (Ledoux, 1804, s.110)

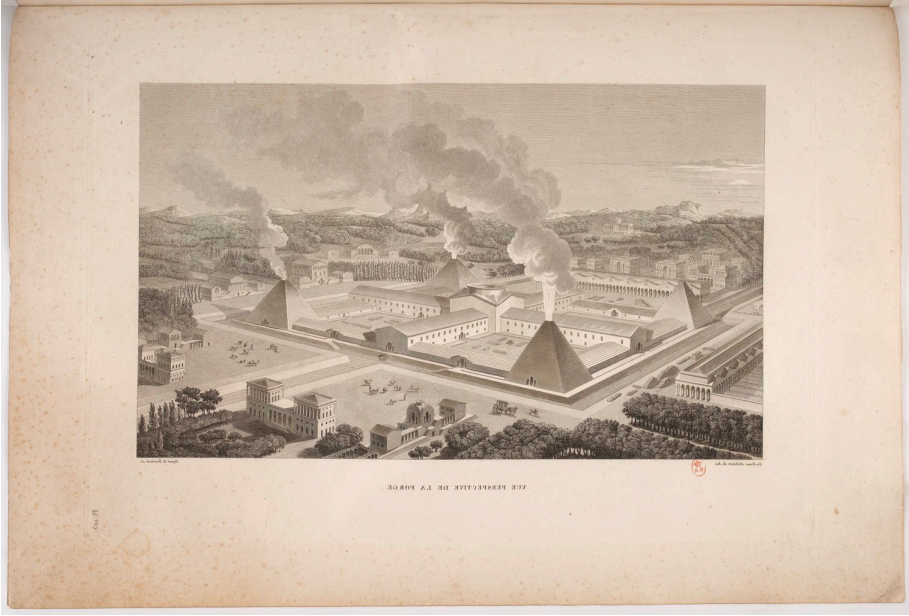

Şekil 5. Hunting Lodge (J. J. Lequeu, 1777)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 6. *Cénotaphe dans le genre égyptien* (E.-L. Boullée, 1781)

Şekil 7. *La forge à canons* (Ledoux, 1804)

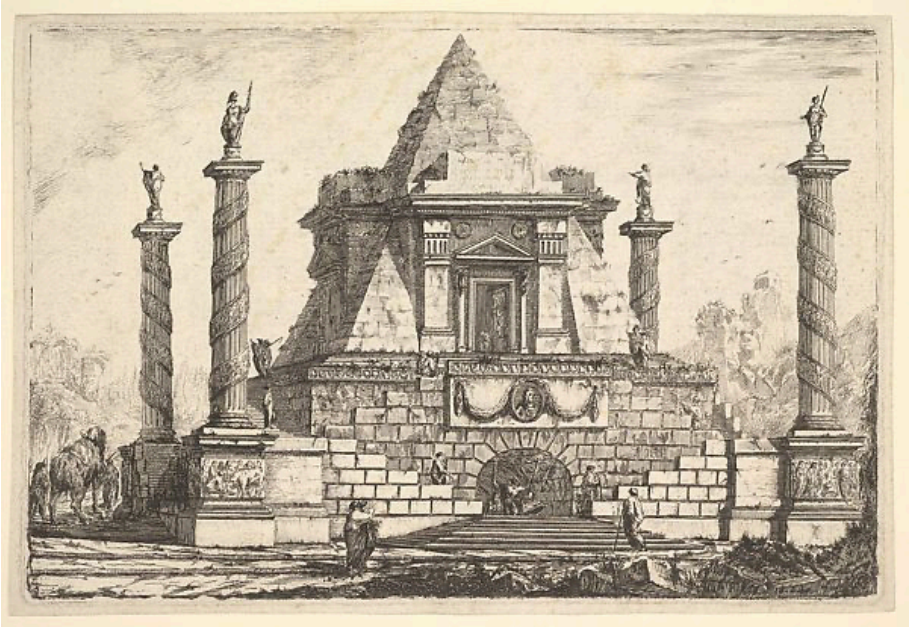
Mason Locaları, 18. yüzyılın sosyalleşme kurumları olarak varlık göstermiş olsalar da kamusal alan tanımı içinde yer almazlar. Entelektüel çevrelerin saraydan bağımsız olarak sosyalleştikleri bu “tuhaf kamusal alan” yeni bir özgürlük alanı da sağlar. Sadece üye olanların belirlenen sınırlar dâhilinde, ancak toplantılara gönüllü katılmaları ve gizlilik içeren söylemlerinin olması, locaları diğer kesimler için de

daha ilgi çekici mekânlar haline getirir. Halkın bu gizli topluluğa olan merakının artması bir taraftan locada olup bitenlerin ortaya çıkması anlamına da geliyordu. Örneğin Voltaire'in inisiyasyon töreninin ve buna benzer önemli törenlerin detaylarının basına sızması halkın bu topluluğa olan ilgisini arttırmış ve üye sayısının günden güne katlanarak çoğalmasına sebep olmuştur. Elbette mason sayısının artması bir taraftan da çeşitli mezheplerde mason kültürünün oluşmasına sebep olmuştur (Vidler, 1987, s.96). Her bir çoğalma beraberinde farklı veya yeni bazı durumların ortaya çıkmasına sebep olurken tören biçimlerinin ve mekân gereksinimlerinin de farklılaştığı görülür. Sözgelimi Mısır dönemi ayinleri, mistik törenler veya daha çok dekor gerektiren teatral nitelikteki törenlerin icrası çoğalır.

Mısır dönemi ayin ritüellerinin popülerleşmeye başlaması Mısır mimarisi üzerine düşünmeyi yoğunlaştırmış ve bu mimari biçimlerin mason mimarlığı için bir vokabüler oluşturmayı da sağlamıştır. Özellikle büyük tünellerin üzerine inşa edilen piramitlerin ve birbirine açılan sayısız kapıya ve tonozlara sahip tapınakların vurgulanan gizemleri, mason törenlerinin temsili için mimari bir altlık haline gelir (Vidler, 1987, s.98). Bu dönem bazı mimarların üretimlerine bakıldığında Antik Yunan ve Antik Roma dönemi mimarlığının Neoklasik yorumlarının yanısıra Antik Mısır mimarlığının da öğeleri eklenerek yeni bir biçim ortaya koydukları yönündedir. Örneğin Sainte-Geneviève Kilisesinin Pantheon'a dönüşümünün çetrefilli tarihi içinde mason mimar Charles de Wailly'nin 1797 yılında Pantheon'un piramide dönüştürülmesi için önerisinde de görüldüğü üzere Pantheon'u bir piramidin merkezine alan çizimler üretir (Şekil 8). Moda haline gelen bu yeni dönem mimarlık türü özellikle de Fransa'da *Académie* mimarları arasında yaygınlaşır. Örneğin Boullée ve Ledoux'nün çizimlerinde piramitlere, mısır figürlerine ve plan şemalarına sık rastlanır (Şekil 6, Şekil 7).

Şekil 8. Waily'nin Panteon önerisi, (Charles de Waily, 1797)

Şekil 9. Funerary Monument and Crypt (Pierre-Louis Moreau, 1760)

Mason ayinlerinin içeriğinin dönüşmeye başlamasıyla birlikte, mekânsal kullanımlar da dönüşmeye başlar. Henüz loca yapısı olmazken kullanılan ve loca ritüelleri için gerekli mekânları simgeleyen çizimler, kilimler ve perdelerin yerini za-

manla gerçek mekânlar almaya başlar. Vidler'in dediği gibi artık masonluk mizan-
senlerde değil mekânın kendisinde icra edilmeye başlanır. Mekânların çoğalmas ve
çeşitlenmesiyle birlikte mekânla var olan masonluk ritüellerinde de çeşitlilik görü-
lür.

Vidler, 1780 ile Devrim dönemine kadar olan bu periyodu masonik "dağılma/çö-
zülme (*disintegration*)" olarak tanımlar. Bu dönemde tasarlanan mistik localarda ini-
siyasyon töreninin rotası loca mekânının içinde sınırlı kalmayarak manzaraya
doğru uzanır. Loca artık yalnızca bir yapıyı değil aynı zamanda bir manzara bahçe-
sini de kapsar. 1770'lerin sonlarına kadar popüler olan Mısır tapınak yapılarına olan
ilgi artık mitolojik alegorilerle inşa edilen İngiliz bahçeciliğine doğru kaymaya baş-
lar. Bu geçiş varlıklı kişilerin bahçelerinde daha özel localar inşa ettirmeye başlama-
sıyla da gerçekleşir. Ancak bunlar yarı-mason olarak görülebilecek yarı-mistik ritü-
elleri olan bahçe pavyonlarıydı. Sözelimi Lequeu'nün, tek hamisi ve kendisi de
mason olan aristokrat Kont de Bouville için 1788 yılında tasarladığı ve kontun Por-
tenort yakınlarındaki mülklerinin bulunduğu arazisine inşasına başladığı *Le temple
du Silence* (Şekil 10) bu trendin bir örneğidir. Masonik toplantılar için tasarlanan
(Braham, 1989, s.232) yapının dorik sütunlar üzerindeki alınlığında *Harpocrates* ola-
rak bilinen sessizlik tanrısı ve antik dönem mitolojilerinde karşılaşılan bazı figürler
yer alır. Hem konut hem de yarı-mason locası olarak kullanılan ve mason törenle-
rinin gittikçe daha da bireyselleşerek gerçekleştirilebildiği bu ve buna benzer özel
localar seçkin sınıfın mülklerinde çoğalarak varlık göstermeye başlar (Vidler, 1987,
s.99). Bu türden bahçe yapılarıyla birlikte mason mimarlığının farklı bir boyut ka-
zananak yeni bir döneme geçtiği söylenebilir.

Buttler'a göre, özellikle de İngiltere'de bahçe yaptırınların büyük bir kısmı ma-
son locası üyeleridir. Temelde hümanist amaçlarla bir araya gelmiş masonların inşa
ettirdiği bahçe yapıları bu sebeple inziva alanları, mağaralar, dostluk ve erdem ta-
pınakları, mezar yapıları vd. türden mason fikrini ortaya koyabilecek yapılardan
oluşuyordu (Buttler, 2003, s.148). Bu mekânlar mason üyeler için yalnızca bahçeyi
süslemek için değil aynı zamanda alegorik anlamları olan ve mason ritüellerini ve
geleneklerini gerçekleştirebilecekleri alanlardır.

Şekil 10. *Le temple du Silence* (J. J. Lequeu, 1777)

Bir peyzajın içinde yer alan ve Antik döneme referans veren detaylara sahip oldukları hemen göze çarpan bu yapılar günden güne çoğalmaya başlarken, öte taraftan başka bir yapı türü ile de karşılaşılır. Sözelimi aristokrat bir mimar olan Racine de Monville yine mimar olan François Barbier ile birlikte Retz’de bulunan bir konutun bahçesinin merkezinde yer alan, tamamlanmamış bir tapınak yapısını andıran yıkık bir yapı inşa eder. (Şekil 11) Benzer bir yapı üretimi Markiz Montesquieu’nün bahçesi için Brongriart tarafından tasarlanır (Şekil 12). İçinde birçok yapıyı barındıran bu proje yarı masonik görülebilecek ve İngiliz bahçesine doğru ritüelistik bir rotası olan, yer altı geçitlerinin bir *grottoya* bağlandığı ve üzerinde bir piramit yapısı ile mekânsallaşan, birçok *folly*’den⁸ oluşmuş bir *lanscape* projesidir. *Folly*’ler sonrasında sayıları binlercesini aşacak kadar neredeyse tüm Avrupa’ya ve oradan da farklı bölgelere yayılırlar. 18. yüzyılın özellikle de ikinci yarısından sonra ise ütopya yaklaşımları için bir altlık olarak görülmeye devam eder.

⁸ *Folly*’ler, Avrupa’da 18. yüzyılda inşa edilmiş bahçe yapılarıdır. Bu yapılar genellikle ekstra avantgard yapılar olarak mimarlık metinleri içinde yer alsa da kuramsal olarak ele alınmamış mimarlık nesnelere olarak muğlak bir alanda dururlar.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 11. *La Colonne*, (F. C. De Monville, 1785)

Şekil 12. Bahçede yer alan piramit, Maupertuis, (A.T. Brongniart, 1739-1813)

Sonuç

Bu çalışma, Britanya'da ortaya çıkan Modern dönem masonluğunun Aydınlanma'nın sosyal yapılanmalarından biri haline dönüşme süreci etrafında çerçevesidir.

Muğlak bir alanda duran ve birbirinden farklı söylemlerle yazılan masonluk tarihinin içinde gezinerek, temas ettiği durumları mimarlık bağlamında değerlendirir. Bunu yaparken, iki ana eksenle birbirini üreten mimarlık-masonluk ilişkisini ele alarak Aydınlanma dönemine dair bir kesit ortaya çıkarmaya çalışır. Bir taraftan o dönemin sosyalleşme araçlarından mason localarını kentsel bir örgütlenme biçimi olarak irdelerken öte taraftan dinsel metinler aracılığıyla mimarlık epistemolojisinin inşasına odaklanır.

Mimarlık dili ile ilahi kaynağa dönen ve kendini inşa eden Aydınlanma masonluğu, 18. yüzyılda sosyalleşmenin önemli bir ayağını temsil eder. Süleyman Mabedi'nin yeniden inşası düşüncesi ile bir bakıma toplumun yeniden inşasını sembolize ettiği için güçlü kökenlere referans vererek, söylem, ölmüş bir beden içinde yeniden varlık bulur. Metaforik olarak kişinin kendini ve dünyayı inşa etmesine gönderme yapan ve toplumun farklı katmanlarını bir araya getiren bu alışılmadık örgütlenme biçimi, Aristokrasi ve orta kesimin birbirine erişimini kolaylaştıran bir kardeşlik oluşumu olarak işler. Aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı önemseyen demokratik tandanslar içeren bir asli görevi de üstlenir. Örneğin mimarların iş bağlantılarını kurmaları için yeni fırsatlar kolladıkları ve mason localarındaki hamileri aracılığıyla bunu kolaylıkla yaptıkları görülür. Bu çalışma da bu türden bir örgütlenmenin, mimarlık söylemlerinden beslenerek Aydınlanma döneminde yeni bir sosyalleşme ağını inşa etmesi ve dönemini dönüştürücü etkilerini değerlendirmiştir.

Ayrıca masonluk söylemi bağlamında üretilen mimarlık bilgisi, metinler ve fiziksel mimarlıklar (iki ve üç boyutlu bütün mimarlık üretimleri) aracılığıyla kutsal sözün tefsirinin yapıldığı önemli bir araç olarak da işlediği söylenebilir. Süleyman Mabedi'nin yeniden inşası ile ilişkilenen bu kutsallık üretimi, mimarlık dili kullanılarak Tanrısal olanla ilişki kurar. Bilimsel kültür ile şekillenen Aydınlanma düşüncesini tahrip eden bu türden bir üretim, haliyle mevcut epistemoloji ile örtüşmez ve paradokslar oluşturur. Yarı-gizli bir örgütlenme biçimi olan ve yer yer yasaklanan bu oluşum içinde hatırı sayılır derecede önemli şahsiyetlerin locaya üye olması, yarattığı çelişkiler bağlamında da merak uyandıran bir mesele olarak dikkat çeker. Örneğin bir mason olan Newton'ın, kendi döneminde yasaklanmış masonluk üzerine yazdığı bazı metinleri ve Süleyman Mabedi çizimleri bunun en somut örneğidir. Bilimsel imajı zedeleyen, dolayısıyla krizlere yol açabilecek bu türden "arıza" durumlar henüz varlık kazanmadan bertaraf edilir.

Sınırların daha net çizildiği ve disiplin rejimlerini bu bağlamda inşa eden Aydınlanma düşüncesini koruma altına alma refleksi, "ilerleme" ile ilişkilinmeyen tüm bilgi üretimlerini görmezden gelir. Dolayısıyla hakkında kuramsal tartışmalar ya-

pılmamış birçok tarihsel meseleyi bugün de konuşmak, tarihin bilindik güzergahlarını krize sokacağı ve yeni epistemik alanlara imkân vereceği için oldukça anlamlıdır.

Extended Abstract

A Study on the Conception and Production of Architecture in the 18th Century Masonic Lodges as a Form of Urban Organization

The 18th-century Enlightenment period manifests itself in all fields as an attempt to understand and redefine oneself and everything else. This intellectual discovery inevitably takes place in architecture as well. Through the realization of the historicity of architecture, actors who attempt to define architecture within a discipline regime strive to create a holistic language. For this reason, many concepts taken from Antiquity are redefined and reused in constructing architectural epistemology. Thus, classical architecture constitutes one of the main arguments for the 18th-century architectural thought. While each encounter in this retrospective journey serves to construct the discipline of architecture, it also includes confrontations that can be destructive. Every devastating encounter is either evaluated in a rationalized plane or ignored and expelled. These situations are signs that architecture can be conceived in many different ways.

Food-beverage associations, coffee houses, saloons and similar formations, which are different forms of creation of a social environment, are significant paradigms of the Enlightenment period. Masonic lodges, built by/in architectural discourses, have an important place in the culture of socialization, shaped in non-institutional forms by their unique structuring, and spread to many parts of Europe in the 18th century. This community, which is defined as operative freemasonry and takes its origins from the masonic guilds in the Middle Ages, works as craft guilds where both the professional organizations and the social status of the builders are followed. 18th century freemasonry is a fraternity where people come together from different classes. This formation quickly spread and became popular in aristocratic, bourgeois and intellectual circles. Speculative freemasonry, born in England, thus reached many parts of Europe.

The idea of freemasonry in the Enlightenment period is associated with the Temple of Solomon, just as it was in medieval freemasonry. Medieval freemasons describe themselves as followers of Hiram Abiff, the master builder of Solomon's temple. The 18th-century masons allegorically adopt medieval masonry traditions and symbols. It is based on the belief in rebuilding the Temple of Solomon. Therefore, the features of the Temple of Solomon and the construction tools used by the master Hiram are the symbols that build the modern period of freemasonry. This construction is also made by the production of architectural concepts. "The Constitution of

Freemasonry" written by James Anderson in 1721, provides an allegorical description of all these symbols and notions. In particular, he builds freemasonry using the architectural concepts. This construction clarifies how one should construct both himself and his environment. The rules, duties and responsibilities that the community must adopt and fulfil are explained with these concepts. Thus, the paradigm of architecture is used as a symbolic language in the rituals and practices of freemasonry. It also means that architecture is described by a new medium. In architectural historiography, it is a situation that will create a defect for the architecture that is wanted to be built with the principles of the Enlightenment because the 18th century actors who thought about architecture tried to describe architecture rationally and scientifically. For this reason, the limits are tried to be determined as much as possible. On the other hand, the architectural discourse described within freemasonry has a legendary background that is far from a rational perspective. The rational mind conflicts with this idea, which takes its roots in the holly narrative. Therefore, this conflict is expelled as a faulty situation in the 18th century. And is less talked about a subject that does not take much space in the architectural historiography.

Another case in the study is the space requirements that arise by increasing in numbers of members of the Masonic lodges, which operate as semi-secret organizations. During the early days of masonic practices in England, the rituals performed by the members in places such as taverns, coffee houses, pubs and hotels become insufficient as the number of members increases. Although lodges are needed for the growing community, these are not widely built. For example, while there are structures built as Masonic lodges in England, there are no lodge structures in France due to the prohibition of freemasonry. For this reason, some places such as residences, restaurants, and hotels are decorated with symbols that symbolize freemasonry and rituals are performed. When viewed from the outside, some structures are not distinguished from the surrounding buildings but are designed as Masonic lodges. These buildings, which are interesting for architects, become a rich base that can be used, especially for the utopian architects. Apart from the understanding in the architecture of the Enlightenment period, which was built by a rational view based on the classical, "new" architectural outputs took place. These productions also provide new theoretical discussions within architectural epistemology.

This study also tries to understand the epistemology of the Enlightenment period by making a periodic reading of the emergence and extensions of Masonic architecture. For this reason, instead of focusing on how freemasonry emerged, this study discusses how it became one of the remarkable formations of the Enlightenment period and how it turned into an urban organizational form by feeding on

architecture. In this context, the study also criticizes the totalitarian construction of architecture.

Kaynakça/References

- Anderson, J. (1723). *The Constitutions of the free-masons; Containing the history, Charges and Regulations of That Most Ancient and Right Worshipful Fraternity. For the use of the Lodges.* John Senex & John Hooke.
- Assemblée de francs-maçons pour la réception des Apprentifs. - Entrée du récipiendaire dans la loge : [estampe] | Gallica. (n.d.). 01.01.2021 tarihinde from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84099852.item/> adresinden erişildi.
- Bauer, A. (2018). *Masonluğun kökenleri: Newton'un masonluğu.* Ketebe Yayınları.
- BnF - La franc-maçonnerie. (n.d.). 18.08.2021 tarihinde http://expositions.bnf.fr/franc-maçonnerie/grand/frm_040.htm/ adresinden erişildi.
- Buttlar, A. v. (2003). İngiliz bahçesi. In H. Sarkowicz (Ed.), *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* (ss. 142–153). Dost Kitabevi.
- Braham, A. (1989). *The architecture of the French enlightenment.* University of California Press.
- Curl, J. S. (2014). Freemasonry and architecture. In *handbook of freemasonry* (ss. 557–605). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004273122_031
- Galvin, T. G. (2003). *The architecture of Joseph Michael Gandy (1771-1843) and Sir John Soane (1753-1837): An Exploration into the Masonic and Occult Imagination of the Late Enlightenment.* 01.10.2021 tarihinde <https://repository.upenn.edu/edissertations/996/> adresinden erişildi.
- Gruson, F. (2016). *Pratique rituelle et forme de l'espace : le temple maçonnique : forme, type et signification.*
- Knoop, D., & Jones, G. P. (1947). *The genesis of freemasonry : an account of the rise and development of freemasonry in its operative, accepted, and early speculative phases.* Manchester University Press.
- Laborde, A.d. (1808). *Description des nouveaux jardins de France,* Paris: Delance
- Mackey, A. G. (1872). *A Lexicon of Freemasonry: containing a definition of all its communicable terms, notices of its history, traditions, and antiquities, and an account of all the rites and mysteries of the ancient world* (14nd ed.). Moss&Co.
- Musée du Louvre. (2021). *Maupertuis, Parc, Pyramide: élévation perspective - Louvre Collections.* (n.d.). 01.10.2021 tarihinde <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl020505797/> adresinden erişildi.
- GLDF. (2021). *Musée, archives et bibliothèque maçonnique (MAB) - GLDF.* (n.d.). 01.10.2021 tarihinde <https://www.gldf.org/culture-et-patrimoine/presentation-du-mab.html/> adresinden erişildi.

- Önnerfors, A. (2017). Freemasonry: A very short introduction. *Very short introductions*, 160. 07.12.2021 tarihinde <http://www.veryshortintroductions.com/10.1093/actrade/9780198796275.001.0001/actrade-9780198796275/> adresinden erişildi.
- The Metropolitan Museum of Art. (2021). Pierre Moreau | View of a Funerary Monument and Crypt | The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). 18.08.2021 tarihinde <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/398045/> adresinden erişildi.
- The Canadian Centre for Architecture. (2021). Proposal for the transformation of the Panthéon into a pyramid, Paris, c. 1797. DR1995:0061. 18.08.2021 tarihinde <https://www.cca.qc.ca/en/articles/issues/9/let-us-assure-you/32749/the-political-life-of-a-building/> adresinden erişildi.
- Stevenson, D. (1988). The origins of Freemasonry : Scotland's century, 1590-1710. 246.
- Vidler, A. (1987). The writing of the walls : architectural theory in the late enlightenment. Princeton Architectural Press.
- Gallica. (2023). Vue Perspective de la Colonne: [estampe] / [non identifié] | Gallica. (n.d.). 05.02.2023 tarihinde <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10024255q.r=retz%20Le%20colonne?rk=150215;2/> adresinden erişildi.

Dr. Figen Işiker:

2009 yılında Yakın Doğu Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. 2015 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Yüksek Lisans Programında "Mimarlıkta İşlev Kavramının Dışarıda Bırakılmış Anlamları" başlıklı yüksek lisans tezini, Mimarlık Doktora Programında ise 2022 yılında "Mimarlıkta Kuramsal Suskunluğun İnşası ve İmkanları" başlıklı doktora tezini tamamladı. Mimarlık eleştirisi, mimarlık tarihi ve kuramı, mimarlık tarihyazımı çalışma alanları arasındadır. 2012'den bu yana Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Figen Işiker graduated from Near East University, Department of Architecture, 2009. She completed her master's thesis titled "Excluded Meanings of the Concept of Function in Architecture" in Mardin Artuklu University Architecture Master's Program in 2015 and her doctoral dissertation titled "The Construction and Possibilities of Theoretical Silence in Architecture" in Architecture Doctorate Program in 2022. Architectural criticism, architectural history and theory, architectural historiography are among her fields of study. She has been working as a Research Assistant at the Architecture Department of Mardin Artuklu University since 2012.

E-mail: figenisiker@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4880-0192)

Kütahya Ahırardı Cami Mimarisi ve Arkeometrik Analizleri

*

Ercan Aksoy¹

ORCID: 0000-0001-7632-9257

Ali Akın Akyol²

ORCID: 0000-0002-4174-575X

Öz

Korumada amaç yapıların simgesel ve sanatsal değerleri ile birlikte fiziksel yapısını da muhafaza etmek ve sürdürülebilir olmalarını sağlamaktır. Bu bakışı yansıtan bir çalışma olarak Kütahya'nın tarihi kent merkezinde bulunan Ahırardı Cami, yapısal ve dekoratif malzemeleri arkeometrik açıdan incelenmiştir. 1876 yılında yapılan ve zaman içinde çeşitli müdahalelere uğrayan caminin farklı bölgelerinden örneklenen taş, tuğla, sıva, harç ve çini örnekleri fiziksel, kimyasal ve petrografik analizler uygulanmıştır. Arkeometrik çalışmalar kapsamında taş ve tuğla örneklerin fiziksel özellikleri temel fiziksel testlerle, aynı örneklerin suda çözünen tuz miktarı ile tuz (anyon) türleri de kondaktometrik analiz ile belirlenmiştir. Harç ve sıvalarda agrega/bağlayıcı ve agregada tane boyutu dağılımı (granülometrik) analizi uygulanmıştır. Yapısal örneklerin tümünün petrografik özellikleri, ince kesitleri üzerinden optik mikroskop analizi ile belirlenmiştir. Caminin yapımında kullanılan taşlar yoğunlukla ignimbirit kayalık türündedir. Taşlarda olduğu gibi tuğla örneklerin petrografik analizleri de volkanik kökenli yapıya sahip olduklarını göstermiştir. Agregabağlayıcı bileşimleri incelenen harç örnekler 2, sıva örnekler de 3 grup altında sınıflandırılmıştır. Tümü onarım örneği olan harç ve sıvaların bağlayıcı içeriğini çimento/kül, kül/kül karışımı bağlayıcıların oluşturduğu belirlenmiştir. Agregabağlayıcı içerikleri oldukça benzeşen onarım harç ve sıva örnekleri yakın dönem onarımlarını yansıtmaktadır ve caminin özgün harç ve sıvaları bu süreçlerde yok olmuş durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Ahırardı cami, koruma, restorasyon, arkeometri, yapı malzemeleri

¹ Dr. Mimar, Eha Yapı Mimarlık, E-mail: ercanaaksoy@hotmail.com

² Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, E-mail: ali.akyol@hbv.edu.tr

Kütahya Ahırardı Mosque Architecture and Structural Material Analyses

*

Ercan Aksoy³

ORCID: 0000-0001-7632-9257

Ali Akın Akyol⁴

ORCID: 0000-0002-4174-575X

Abstract

The purpose of conservation is to preserve the physical structure of the buildings along with their symbolic and artistic values and to ensure their sustainability. As a study reflecting this view, the structural and decorative materials of the Ahırardı Mosque, located in the historical city center of Kütahya, were examined from an archeometric point of view. Physical, chemical and petrographic analyzes were applied to stone, brick, plaster, mortar and tile samples from different parts of the mosque, which was built in 1876 and underwent various interventions over time. Within the scope of archeometric studies, the physical properties of stone and brick samples were determined by basic physical tests, and the amount of salt dissolved in water and salt (anion) types of the same samples were determined by conductometric analysis. Aggregate/binder in mortars and plasters and particle size distribution (granulometric) analyzes in aggregate were applied. The petrographic properties of all structural samples were determined by optical microscopy analysis on thin sections. The stones used in the construction of the mosque are mostly ignimbrite rock type. As with the stones, petrographic analyzes of the brick samples also showed that they have a volcanic origin. Mortar samples, whose aggregate/binder compositions were examined, were classified under 2 groups and plaster samples were classified under 3 groups. It has been determined that the binder content of mortars and plasters, all of which are repair examples, consists of cement/ash, clay/ash mixture binders. Repair mortar and plaster samples, whose aggregate/binder contents are quite similar, reflect recent repairs and the original mortar and plaster of the mosque has been destroyed in these processes.

Keywords: Ahırardı mosque, conservation, restoration, archaeometry, building materials

³ PhD. Architect, Eha Construction Architecture, E-mail: ercanaaksoy@hotmail.com

⁴ Assoc. Prof. Dr., Hacı Bayram Veli University, E-mail: ali.akyol@hbv.edu.tr

Giriş

Günümüzde hızlı gelişim ve değişimin etkisiyle yapılaşma artarken geleneksel yapıların korunması yakın zamana kadar hep göz ardı edilmiştir. Yapıların zaman içerisinde uygun olmayan müdahaleler ile bozulması niteliklerini kaybetmelerine de neden olmaktadır. Geleneksel ve tarihsel-kültürel değere sahip yapılar, kültürün korunması, gelecek nesillere aktarılması ve toplumların sahip olduğu ortak dilin yaşatılabilmesi için önemlidir ve korunmaları gerekmektedir. Özellikle camilerin fonksiyon olarak kullanım amaçları çoğunlukla değişmediği için özgün nitelikleri daha çok korunabilmektedir. Dini yapılar bu nedenle estetik açıdan değerlidir ve kent tarihi ve hafızasında önemli yere sahiptirler.

Korumada amaç yapıların simgesel ve sanatsal değerleri ile birlikte fiziksel yapısını da muhafaza etmek ve sürdürülebilir olmalarını sağlamaktır. İşlevlerin korunmasına ek olarak yapıların hem mevcut malzeme korunumlarının sağlanması, hem de yapının restorasyonu sırasında malzeme özelliklerinin doğru belirlenebilmesi, fiziksel gözlemin yanı sıra arkeometrik incelemeleri de gerekli kılmaktadır. Böylece, yapısal malzemelerin bir yandan özellikleri belirlenirken restorasyonda doğru ve uygun malzeme kullanımı da öne çıkmaktadır (Güleç, 2013; Sayın, 2016).

Kütahya kent merkezinde bulunan farklı dönemlere ait camiler, diğer şehirlerde de olduğu gibi malzeme karakteristikleri yönünden yeteri kadar ele alınmış değildir. Arkeometrik çalışmalar ile kültürel mirası oluşturan yapılar yapısal bileşenleri ile ele alınmaktadır. Böylece tarihi yapılara ait taş, tuğla, harç, sıva gibi temel yapısal malzemeler üzerinden dönemin inşa tekniği, teknolojisi ve eğer takip edilebiliyorsa da geleneksel yapı malzemelerinin hammadde kökenlerine ulaşmak mümkün olabilmektedir (Akyol, 2019; Bayazit ve Yıldız, 2019; Alanyurt ve Eskici, 2019). Kütahya Ahırardı Cami arkeometrik analizleri de belirtilen kıstaslar açısından caminin yapısal malzemelerinin karakterizasyonuna yönelmiştir. Bu çalışmada, Kütahya Ahırardı Camisi'nin yapısal malzemelerinin arkeometrik yöntemlerin ışığında belgelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu çalışma ile caminin restorasyonuna yönelik eşdeğer malzeme kullanımı açısından da bir temel oluşturulması hedeflenmektedir.

Ahırdarı Cami

Ahırdarı Cami Kütahya'nın Merkez İlçesinde, Saray Mahallesi, Spor Caddesi üzerinde, Ressam Ahmet Yakupoğlu Parkı'nın kuzeybatı köşesinde yer almaktadır (Şekil 1). Caminin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir ve tapuda 14 ada 19 parsel üzerinde kayıtlıdır.

Şekil 1. Ahırdarı Cami Konumu (Google Earth, 2022) ve Planı (Eha Yapı Mimarlık Arşivi, 2021)

Kütahya Kadı Sicilleri (22 Safer 1293) Şubat 1876 vakıf kaydından yapının Saray Mahallesi'nde, Dilsizoğlu Hacı İbrahim bin Osman bin Mustafa tarafından bina ve ihya edildiği anlaşılmaktadır (Altun, 1981). 1876 yılında yapılan cami 1965 yılında onarım görmüş olmasına karşın plan formunu kısmen koruduğu görülmektedir. Harman tuğlanın kullanıldığı yapının üst örtüsü 4 yöne eğimli kiremit örtülü kırma çatıdır. Kuzeybatı köşesinde yer alan minarenin kaidesi ve pabuç kısmı taş; gövde ve petek bölümleri harman tuğla kullanılarak yapılmıştır. Basit bir duvarla çevrili avlunun güney doğusunda muhdes binalar, kuzeydoğusunda ise şadırvan ve hazire yer almaktadır (Şekil 1, Şekil 2a).

Cami zeminde dikdörtgen plana sahip olup yaklaşık 15,10 x 10,55 m boyutlarındadır. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında yapılan camilerin karakteristik özelliklerini gösteren yapı, plan tipi olarak "üst örtüsü taşıyıcı duvarlara oturan cami" sınıfındadır. Dikdörtgen bir plana sahip harim 1965 yılında kuzey ve doğu bölümlerine yapılan ek bölümler ile genişletilmiştir. Böylelikle kuzey yönde genişletilen alana eklenen bölüm son cemaat mahalli şeklinde düzenlenmiştir. Plan içerisinde harim ve minare ilişkisi düşünüldüğünde, 1965 yılında camiye eklenen bölümler neticesinde minare caminin içerisinde kalmıştır. Fakat minarenin kaidesi, caminin batı duvarına göre dışarıya doğru çıkıntı yapılmıştır. Yapıya giriş kuzeyde yer alan muhdes bölümden sağlanmaktadır.

Girişin hemen sağında minare kapısı ve mahfil katına çıkışı sağlayan ahşap merdivenler yer almaktadır (Şekil 2b). Harime muhdes çift kanatlı ahşap kapı ile girilmektedir (Şekil 2c). Dikdörtgen planlı harimin kuzey-batı köşesinde yükseltilmiş muhdes bir müezzin mahfeli yer almaktadır (Şekil 2d). Aynı zamanda harim girişinin hemen önünde mahfili taşıyan 2 ahşap dikme bulunmaktadır (Şekil 2e). Güneybatı köşede minber, güneydoğu köşede ise vaaz kürsüsü yer almaktadır. Mihrap güney duvardan harime doğru çıkıntı yapmaktadır (Şekil 2f).

Şekil 2. Ahrıradı Camii genel görünümleri (a) cami görünümü, (b) minare kapısı ve merdiven, (c) harim kapısı, (d) müezzin mahfeli, (e) ahşap dikme, (f) minber, mihrap, vaaz kürsüsü, (g) mihrap çinileri, (h) vaaz kürsüsü, (i) minber, (j) minare) (Eha Yapı Mimarlık Arşivi, 2021)

Caminin mihrabı harime doğru taşınarak tasarlanmıştır ve tamamen çini ile kaplıdır. Dikdörtgen formlu mihrap çinileri bitkisel formludur ve muhdestir. Ara Altun Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi çalışmasında da çinilerin muhdes olduğunu ve 1965 yılında yapıya eklendiğini belirtmektedir. Kavsanın hemen üzerinde dikdörtgen çerçeve içerisinde "küllema de hale aleyha zekeriyyel mihrabe" yazmaktadır. Dış konturlarının "S, C" kıvrımları ile oluşturulmuş olan alınlığın ortasında dikdörtgen çerçeve içerisinde "bismillahirrahmanirrahim" yazmaktadır. Bu yazının sağ tarafında "Allah celle celalühü", sol tarafında ise "Muhammed aleyhisselam" yazmaktadır (Şekil 2g). Vaaz kürsüsü de caminin güneydoğu köşesinde yer almakla birlikte yuvarlak formludur ve muhdes çiniler ile kaplıdır (Şekil 2h).

Minber caminin güneybatı köşesinde yer almaktadır. Yağlı boya ile boyanmış olan minber geç dönem eklentisidir. Tamamen ahşap malzemeden yapılmış, bitkisel formlar ile bezenmiştir (Şekil 2i). Ahşap minber her ne kadar muhdes olsa da; işçilik, süsleme ve motif karakteri ile dönem özelliklerini yansıtması açısından önemlidir.

Yapının mahfel katına son cemaat mahallinin kuzeybatı köşesinde yer alan ahşap merdivenler vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Kargir düzende inşa edilmiş mahfel katı, harim katta yer alan ahşap dikmeler ile aynı düşey aksta yer alan ahşap dikme ve korkuluklar ile sınırlandırılmıştır. Aynı alt katta olduğu gibi harimin kuzey ve doğusunda alt kat ile aynı hizada "L" plan formunda şekillenmiştir.

Son cemaat mahallinin batı kısmında bulunan ahşap kapı ile minareye girilmektedir. Kaide ve pabuç kısmı düzgün kesme taş ile gövde, şerefe ve petek bölümleri ise tuğla malzeme kullanılarak yapılmıştır. Minarenin petek bölümü tuğla, külâh kısmı ise içte ahşap dışta kurşun kaplıdır (Şekil 2j). Minare basamakları gövde başlangıcına kadar taş şeklinde iken bu seviyeden sonra tuğla merdiven basamağına dönüşmektedir.

Yapı geneline bakıldığında malzeme olarak taş (kesme-moloz), tuğla (delikli-dolu), beton, ahşap ve metal malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kaplama malzemesi olarak seramik, beton şap ve çimento sıva, örtü malzemesi olarak ise alaturka ve Marsilya tipi kiremit uygulamaları vardır. Ek olarak bazı duvar yüzeylerinde kireç badana, tavan yüzeylerinde ise plastik ve yağlı boya kullanımı söz konusudur.

Cami beden duvarları harman tuğla kullanılarak yapılmış daha sonra sıvanmış ve üzeri plastik boya ile boyanmıştır. Kapı ve pencere doğramalarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Aynı malzeme yapının döşeme ve tavan kaplamalarında da görülmektedir.

Tablo 1. Kütahya Ahırardı Cami yapı malzemeleri grubu

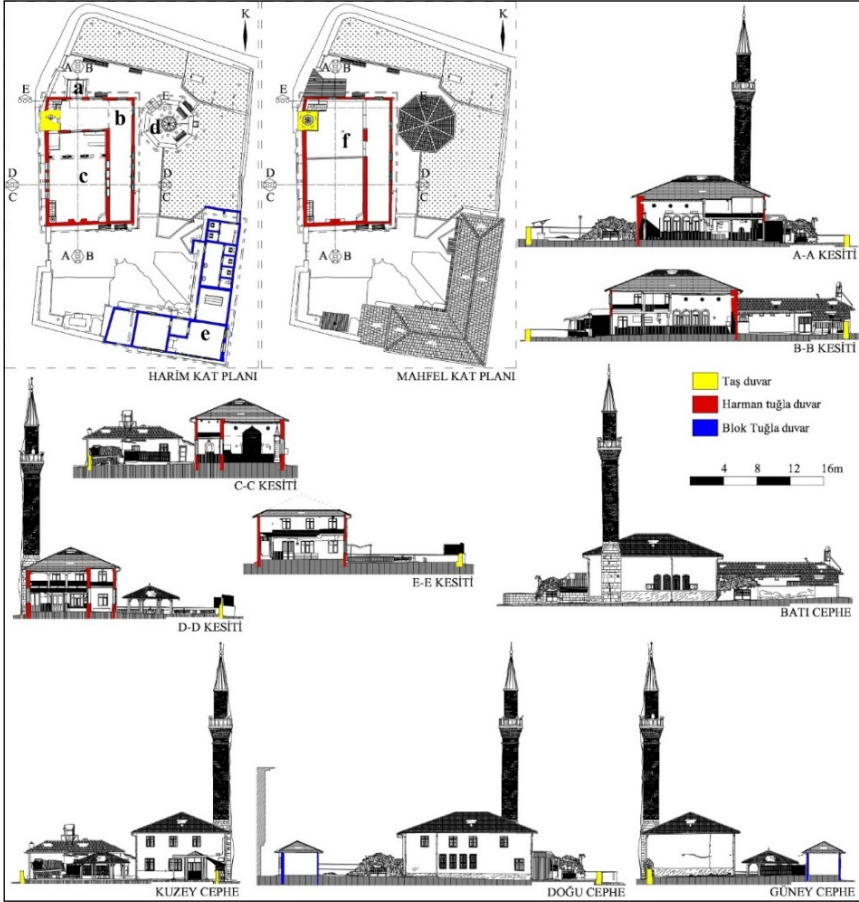
Grup Kodu	Yapısal Malzeme Grup Açıklamaları	Örnek Sayısı
KAC-T	Taş Örnekler	4
KAC-B	Tuğla/Çini Örnekler	5
KAC-H	Harç Örnekler	4
KAC-S	Sıva Örnekler	6
KAC-P	Sır/Pigment Örnekler	6

Tablo 2. Kütahya Ahırardı Cami taş, tuğla, çini, harç, sıva ve pigment örneklemeleri

Örnekler	Açıklamalar	Malzeme Türü
KAC-T1	Minare merdiven basamağından (2)*	Taş
KAC-T2	Minare duvarından (3)	
KAC-T3	Minare kaideden (11)	
KAC-T4	Minare kaideden kaplama (15)	
KAC-B1	Beden duvarı minber altı iç duvardan (5)	Tuğla
KAC-B2	Beden duvarı dış duvardan (8)	
KAC-B3	Doğu cephe ilave kısım dış duvardan (10)	
KAC-B4	Batı cephe dış beden duvarından (14)	
KAC-B5	Mihrap taban seviyesinden (19)	Çini
KAC-H1	Minare kaideden taş derzi (12)	Harç
KAC-H2	Minber içinden tuğla derzi (16)	
KAC-H3	Harim içi pencere yanından tuğla derzi (17)	
KAC-H4	Dış köşeden tuğla derzi (18)	
KAC-S1	Minare iç duvardan (1)	Sıva
KAC-S2	Minber altı iç duvardan (4)	
KAC-S3	Batı cephe iç duvardan (6)	
KAC-S4	Doğu cephe beden duvarı dış duvardan (7)	
KAC-S5	Doğu cephe ilave kısım dış duvardan (9)	
KAC-S6	Batı cephe dış beden duvarından (13)	
KAC-P1a	Mihrap taban seviyesinden çini üzeri kırmızı boya katı (19)	Sır / Pigment
KAC-P1b	Mihrap taban seviyesinden çini üzeri mavi boya katı (19)	
KAC-P1c	Mihrap taban seviyesinden çini üzeri yeşil boya katı (19)	
KAC-P1d	Mihrap taban seviyesinden çini üzeri turkuaz boya katı (19)	
KAC-P1e	Mihrap taban seviyesinden çini üzeri beyaz boya katı (19)	
KAC-P1f	Mihrap taban seviyesinden çini üzeri siyah boya katı (19)	

(*) Örneklem sırası parantez içindeki rakamlarla ifade edilmiştir.

Zemin+1 katlı olan cami, 814 m² parsel içerisinde 165 m² oturma alanına sahiptir ve parselin batı sınırına bitişik şekilde kuzey-güney doğrultulu olacak şekilde konumlandırılmıştır. Dikdörtgen plan şemasına sahip olan caminin doğusunda 27 m² büyüklükte Şadırvan (Şekil 3d), güneydoğusunda ise 113 m²'lik müştemilat yapısı yer almaktadır (Şekil 3e). Parselin çevresi taş duvar ile çevrelenmiştir.

Şekil 3. Kütahya Ahrardı Cami rölovesi (Eha Yapı Mimarlık Arşivi, 2021)

Caminin girişi kuzey cephede ve orta aksın batısında yer almaktadır. Cepheden yaklaşık 2.15 m. çıkarılmış, genişliği ise 2.35 m olarak yapılmıştır. PVC üzerine sac kaplama ile muhdes olarak yapılan bölümün doğu ve batı duvarları boyunca ahşap ayakkabılık mevcuttur. Zemin

kaplaması olarak seramik, tavan kaplaması olarak ise PVC kullanılmıştır (Şekil 3a).

Geç dönem eklentisi olan Son Cemaat Mahalli, L plan şemasına sahip olup kuzeyinde 2 pencere, doğusunda ise 5 pencere bulunmaktadır (Şekil 3b). Mekânın doğu kolunun uzunluğu 14.55 m, genişliği ise 2.65 m'dir. Kuzey bölümü ise yaklaşık olarak 5.90x3.75 m boyutlarındadır. Duvarları harman tuğla, zemini ve tavanı ise ahşap kaplamadır. Minare ve üst kata çıkış merdiveni mahallin batısında bulunmaktadır. Kuzey kolun güneyinde bulunan 1,50x2,00 m boyutlarında çift kanatlı ahşap kapı ile Harim mekânına geçilmektedir.

Harim yapının özgün kısmını oluşturmakla birlikte dikdörtgen şeklinde plan şemasına sahiptir. Mahfel kısmını taşıyan ahşap dikmelere kadar olan bölüm 6,90x2,95 m, dikmeler ile güney duvara kadar olan bölüm 7,95x6,90 m olmak üzere toplam 10,90x6,90 m boyutlarındadır. Mekânın kuzeydoğu köşesinde yerden 20 cm yükseltilmiş müezzin mahfeli, güneybatısında ahşap minber, güneydoğusunda çini kaplamalı beton vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Mihrap ise güney cephenin orta aksında yer alıp çini kaplamalıdır. Doğu ve batı duvarından dörder, kuzey duvarında bir ahşap pencereyle aydınlatılan bölümün zemini ve tavanı ahşap kaplamadır (Şekil 3c).

Son Cemaat Mahallinin kuzey batısında bulunan 13 rıhtlı ahşap merdiven ile çıkılan Kadınlar Mahfelinin bir kısmı özgün bir kısmı ise muhdes alan içerisinde kalmaktadır. Mekâna ulaşımın sağlandığı merdivenin rıht yüksekliği ortalama 23 cm, basamak genişliği 24 cm, basamak uzunluğu ise 71 cm'dir. Kadınlar mahfeli kare şeklinde kuzey bölüm ve dikdörtgen şeklinde doğu bölüm olmak üzere iki parçadır. Kuzey bölüm 6,90x6,90 m, doğu bölüm ise 14,70 x2,70 m olarak ölçülmüştür. Mekân kuzey ve doğu cephede bulunan üçer adet ahşap pencere ile aydınlatılmaktadır. Kare bölümün güney cephesi ise 1,20 m yüksekliğinde kafes şeklinde ahşap korkuluk ile sınırlandırılmıştır (Şekil 3f).

Caminin minaresi özgün kısmın kuzeybatı köşesinde bulunmakta, Son Cemaat Mahallinin içine girmektedir ve 83 rıhtlıdır. Rıht yükseklikleri ortalama 22 cm, basamak genişlikleri 28 cm, basamak uzunlukları ise 59 cm'dir. Batı duvar hizasından 50 cm dışarı çıkartılmış minarenin kaid ve pabuç kısmı kesme taş ile yapılmıştır ve bu kısmın yüksekliği 7.20 m'dir. Gövde, şerefe ve petek bölümleri tuğla olmakla birlikte gövdenin başlangıcında ve bitiminde taş bilezik bulunmaktadır. Gövde bitimindeki taş bilezik ile şerefe altında iki sıra firuze renkli sırlı tuğla kullanılmış-

tır. Şerefe altlığı, tuğla malzeme ile 5 sıra kirpi saçak oluşturacak şekilde teşkil edilmiştir. Şerefe korkulukları kesme taş, külah ahşap konstrüksiyon üzerine kurşun kaplamadır. Minarenin âlem üstüne kadar toplam yüksekliği 28.60 m olarak belirlenmiştir.

Caminin duvarları yığma sistem olarak yapılmış ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Harim mahallinin batı, güney ve doğu duvarı 45 cm, kuzey duvarı ise 25 cm kalınlığa sahiptir. Son Cemaat Mahallinin duvar kalınlıkları ile 30 cm olarak ölçülmüştür. Üst kat duvarları da zemin kat ile aynı olacak şekilde kurgulanmıştır. Mahfel kısmı döşeme kalınlığı ise 42 cm olarak belirlenmiştir.

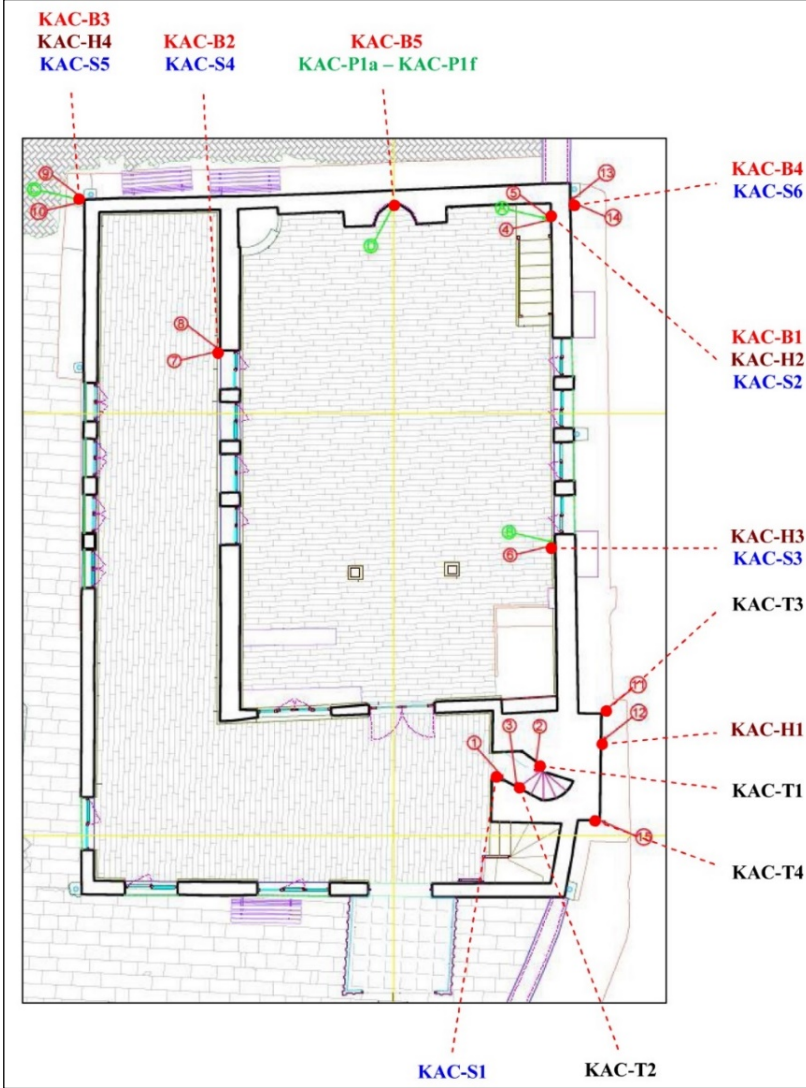
Caminin bahçesi içerisinde, güneydoğu köşede yer "L" formda biçimlenen müstemilat binasında Bay-Bayan Tuvaleti, Gasilhane, Dernek Odası, Depo ve Odunluk bulunmaktadır. Müstemilat yapısı çağdaş tuğla kullanılarak yakın dönemde inşa edilmiştir.

Yöntem ve Deneyler

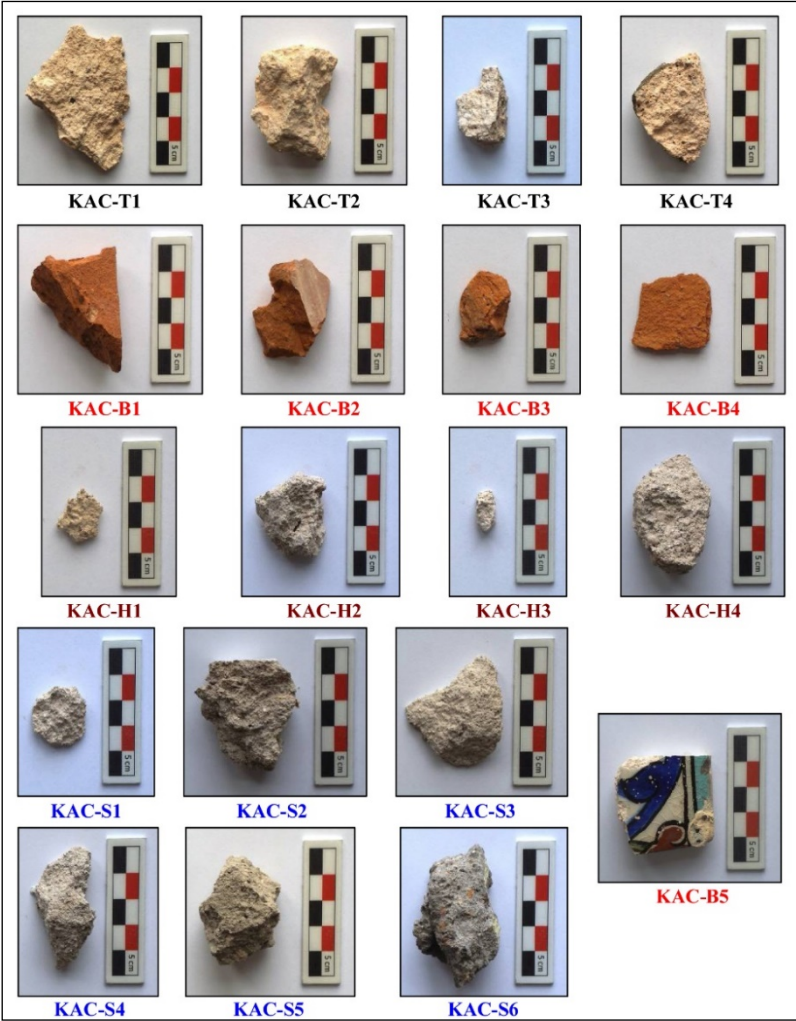
Öncelikle görsel olarak değerlendirilen yapı malzemeleri ve dekoratif kaplama elemanları alanda ve laboratuvar ortamında fotoğraflanmış ve belgelenmiş, analize yön verecek şekilde kodlandırılmış ve gruplandırılmıştır (Tablo 1,2). Malzemeler çoğunlukla görsel olarak incelendiklerinde dayanıklı ve sağlam olarak algılanabilmelerine rağmen sıcaklık değişimleri, nem etkisi, yağışlar, insan kökenli sorunlar, zararlı gazların salınımları veya değişik canlı türlerinden kaynaklı nedenlerden olumsuz etkilenebilmektedir. Bu etkenler malzemelere çatlama, kırılma, kavlama, aşınma, tuzlanma ve mikrobiyolojik oluşum gibi sorunlara neden olurlar. Bu çeşit bozulmalar gözle algılanabilecek olsa da malzemenin içyapısından kaynaklı ve zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin belirlenmesi de bir takım testler ile yapılabilmektedir.

Ahırardı Cami malzemelerinde arkeometrik incelemeler, duvar malzemesi olan tuğla ile bu yüzeylerin üzerinde bulunan sıvalar ve taş/tuğla derzleri, minare kaidesinin ve basamaklarının yapı malzemesi olan taşlar, mihrap ve vaaz kürsüsünün kaplandığı çiniler ile çinilerin üzerinde bulunan sır/pigment tabakalarının analizlerini kapsamaktadır. Hem yapı hem de dekoratif kaplama malzemelerinden alınan örnekler yerinde görsel olarak değerlendirildikten sonra laboratuvar ortamında türlerine

göre sınıflandırılmıştır. Tüm örnekler fotoğraflanarak kayıt altına alınmış ve kodlanarak tablo oluşturulmuştur (Tablo 1, 2, Şekil 4, 5, 6).

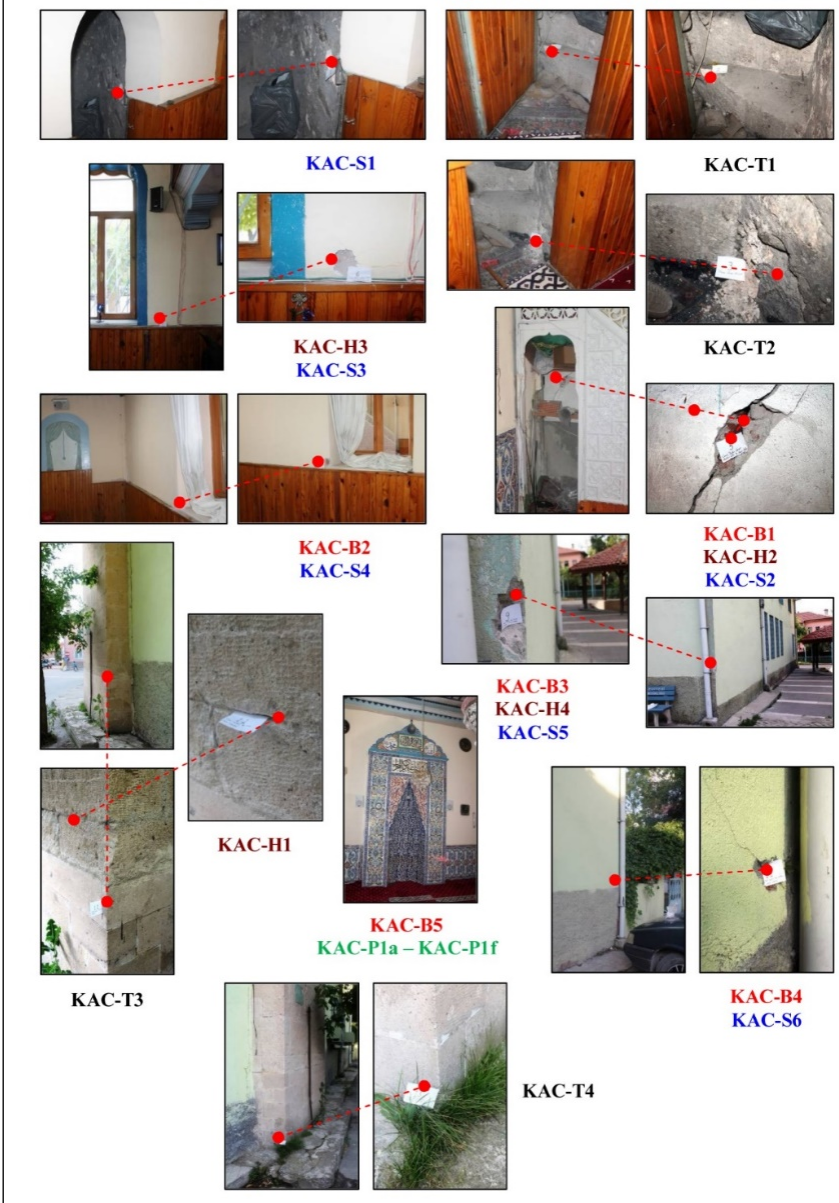
Şekil 4. Kütahya Ahırardı Camii örneklemeleri (Eha Yapı Mimarlık Arşivi, 2021)

Şekil 5. Ahırardı Cami çalışma örnekleri: taş, tuğla, çini, harç, sıva, sır/pigment (MAKLAB Arşivi, 2021)

Örneklemede; hem camide bulunan yapısal ve dekoratif malzemeleri temsil edecek, hem de zaman içinde bozulmuş halde bulunan malzemeleri örnekleme amaçlanmıştır. Örneğin temsiliyetini bozmayacak bir yaklaşım benimsenerek kırılmış, ayrılmış ve kopmuş örnekler, arkeometrik analizlere uygun ebat ve boyutta alınmıştır. Modern analiz teknikleri çok daha az örnek miktarı ile veri alınabilecek haldedir. Buna karşın yerinde ve tahribatsız analizler de bulunmaktaysa da hâlihazırda en güvenilir analizleri hala tahribatlı analizler oluşturmaktadır. Çünkü

yüzey kirlilikleri ya da bir örneğin dış kısmının örneği tümüyle ifade edememesi ya da bozulma süreçlerinin malzemede ilerleyişini görebilmek için bu türde bilinçli bir öngörü ile yapılacak örneklemelelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Şekil 6. Kütahya Ahrıradı Cami örneklemeleleri (MAKLAB Arşivi, 2021)

Fiziksel özellikler, belirli standart sınırlar içerisinde özellikleri tanımlanabilen yapı malzemelerinin teknik açıdan ifade edilmesidir. Malzemele rin dayanımlarını belirlemek amacıyla gözeneklilik, su emme kapasitesi ve birim hacim ağırlığı gibi temel testler uygulanmıştır. Gözeneklilik (%P), su emme kapasiteleri (%SEK) ve örneklerin direkt kuru ağırlıkları ve su içerisindeki doygun ağırlıklarının (saf su içinde basınç altında (50 torr) suya doygun olan ağırlık ifade edilmektedir) katkısıyla bir birimdeki hacim ağırlıkları (kuru-doygun BHA, g/cm³) belirlenmiştir (RILEM, 1980). Test uygulamaları, standart fiziksel testlerin yapılması için gerekli olan örnek miktarları (5-10 cm³’lük standart karot örnekleri) bakımından mümkün olmadığından, amorf tuğla ve taş parçalar üzerinden gerçekleştirilmiştir (Tablo 3a,3b).

Tablo 3a. Kütahya Ahırardı Cami taş örneklerinin temel fiziksel testleri

Örnekler	BHA-Doygun (g/cm ³)	BHA-Kuru (g/cm ³)	SEK (%)	P (%)	Tür
KAC-T2	2,65	2,19	7,87	17,26	Kireçtaşı
KAC-T1	1,74	1,32	18,14	23,99	İğbimbirit
KAC-T3	1,74	1,22	24,66	30,00	
KAC-T4	1,98	1,39	21,76	30,16	
İğnimbirit Ort.	1,82	1,31	21,52	28,05	İğnimbirit Ort.

Tablo 3b. Kütahya Ahırardı Cami tuğla örneklerinin temel fiziksel testleri

Örnekler	BHA-Doygun (g/cm ³)	BHA-Kuru (g/cm ³)	SEK (%)	P (%)	Tür
KAC-B1	2,56	1,71	19,47	33,30	Tuğla
KAC-B2	2,70	1,78	19,26	34,24	
KAC-B3	2,70	1,46	31,67	46,13	
KAC-B4	2,45	1,69	18,44	31,11	
Tuğla Ort.	2,61	1,66	22,21	36,19	Tuğla Ort.

Tablo 4a. Kütahya Ahırardı Cami taş örneklerinde tuz türü, pH ve toplam tuz (SS) testleri

Örnekler	Nitrat (NO ₃ ⁻)	Sülfat (SO ₄ ²⁻)	Karbonat (CO ₃ ²⁻)	pH	SS (%)
KAC-T1	50*	0,40*	400*	8,42**	1,55**
KAC-T2	50	-	400	8,51	1,66
KAC-T3	10	0,40	400	8,63	0,48
KAC-T4	25	0,20	400	8,19	0,46
Taş Ort.				8,44	1,04

(*) Testlerin Hassasiyeti; (NO₃⁻): 10 mg/L, (SO₄²⁻): 20 mg/L, (CO₃²⁻): 4 mg/L

(**) 100 mL su içerisinde

Tablo 4b. Ahırardı Cami tuğla örneklerinde tuz türleri, pH ile toplam tuz (SS) testleri

Örnekler	Nitrat (NO ₃ ⁻)	Sülfat (SO ₄ ²⁻)	Karbonat (CO ₃ ²⁻)	pH	SS (%)
KAC-B1	-*	0,80*	400*	8,22**	0,63**
KAC-B2	-	0,40	192	8,29	0,70
KAC-B3	-	0,20	192	8,41	0,69
KAC-B4	-	0,20	192	8,25	0,67
Tuğla Ort.				8,29	0,67

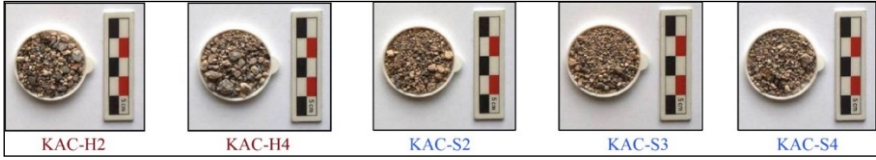
(*) Testlerin Hassasiyeti; (NO₃⁻): 10 mg/L, (SO₄²⁻): 20 mg/L, (CO₃²⁻): 4 mg/L

(**) 100 mL su içerisinde

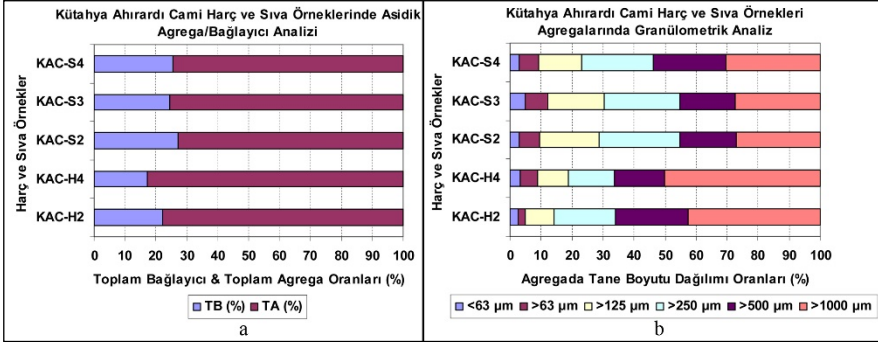
Tuzlar doğal olarak yapı malzemelerinin içerisinde bulunmakla birlikte su ile temas etmeleri sonucunda çözünerek malzeme yüzeyine veya kılcal etki ile malzemelerin gözeneklerine taşınabilmektedir. Bunlar hem malzeme bünyesindeki hem de birlikte kullanılan diğer malzeme yapılarında meydana gelebilecek kimyasal değişimler hakkında bilgi vermektedir. Bu sebeple camiye ait tuğla ve taş örnekler içerisinde bulunan ve suda çözünen toplam tuz miktarları ile çeşitlerinin pH verileri tespit edilmiştir (Tablo 4a,4b). Örneklerin toplam tuz miktarının belirlenmesi için, 5 gram örnek 25 ml su içerisinde alınmış, 1 saat santrifüjlenmiş ve süzülmüştür. Daha sonra standart biçimde üzerine sodyum heksametafosfat [(NaPO₃)₆] ilave edilmiştir. Analiz amacıyla hazırlanmış örneklerdeki tuz içerikleri "Neukum Seri 3001 marka pH-sıcaklık-iletkenlik ölçer" ile kaydedilmiştir. Sonuçları yorumlamak için ise belirli eşitlikler kullanılmış, toplam tuz miktarlarının ağırlıkça yüzde oranlarına (%w/w) erişilmiştir (Means ve Parcher, 1963; Black vd., 1965; Brady ve Weil, 2004).

Standart spot tuz testleri, süreçsel anyon/katyon testleri veya alan çalışmasında örnekleme sırasında ya da analizler öncesinde laboratuvar ortamında uygulanan ön testlerdir. Bu testler, malzemelerin doğal içeriğini oluşturan veya hava kirliliği, sıcaklık farkları, yağmur ve kar yağışları ile egzoz gazları gibi dış etkenlere bağlı olarak kazandıkları özellikleri ortaya koymak için uygulanmaktadır. Su içinde çözünmeden dolayı malzemede belirginleşen tuzlar; potasyum, fosfat, nitrit, sülfat, nitrat, karbonat, klorür vb. gibi anyon/katyonlardan oluşmaktadır (Feigl, 1966). Tuğla ve taş örneklerde spot tuz testleri uygulanarak tuz türünün tespiti sağlanmış, örneklerin sahip oldukları pH değerleri/dağılımları tespit edilmiştir (Tablo 4a,4b). Spot test türleri itibarıyla, çözeltilerde ya şerit kullanmak suretiyle ya da reaktifler eklenerek testler uygulanmış / ya-

pılmıştır. Anyon analizleri standart olan Merck nitrat (NO_3^- ; kod: 111170), Merck sülfat (SO_4^{2-} ; kod: 114789) ve toplam Merck sertlik/karbonat (CO_3^{2-} ; kod: 110025) spot test ekipmanları kullanılarak yapılmıştır. Yapı malzemelerinde çoğunlukla bulunan tuzlardan; nitrat testi (NO_3^-), yapısal malzemeye egzoz gazları veya yoğun hava kirliliği ile taşınabilen ve yüzeyde siyah renkli tabakalanmaya yol açabilen nitratin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Sülfat testi (SO_4^{2-}), baca veya egzoz gazlarından kaynaklanan hava kirliliği nedeniyle oluşan siyah/gri tabakalanmanın yanında alçı içerikli bağlayıcıların kayalara etkisinin tespitinde uygulanabilmektedir. Karbonat testi (CO_3^{2-}) ise, kalkerleşmiş yüzeylerin bileşimlerinin tespitinde ve karbonat içeriğe sahip taş/kayaç (traverten, kireçtaşı, mermer vb.) çeşitlerinin belirlenmesinde kullanılmaktadır.

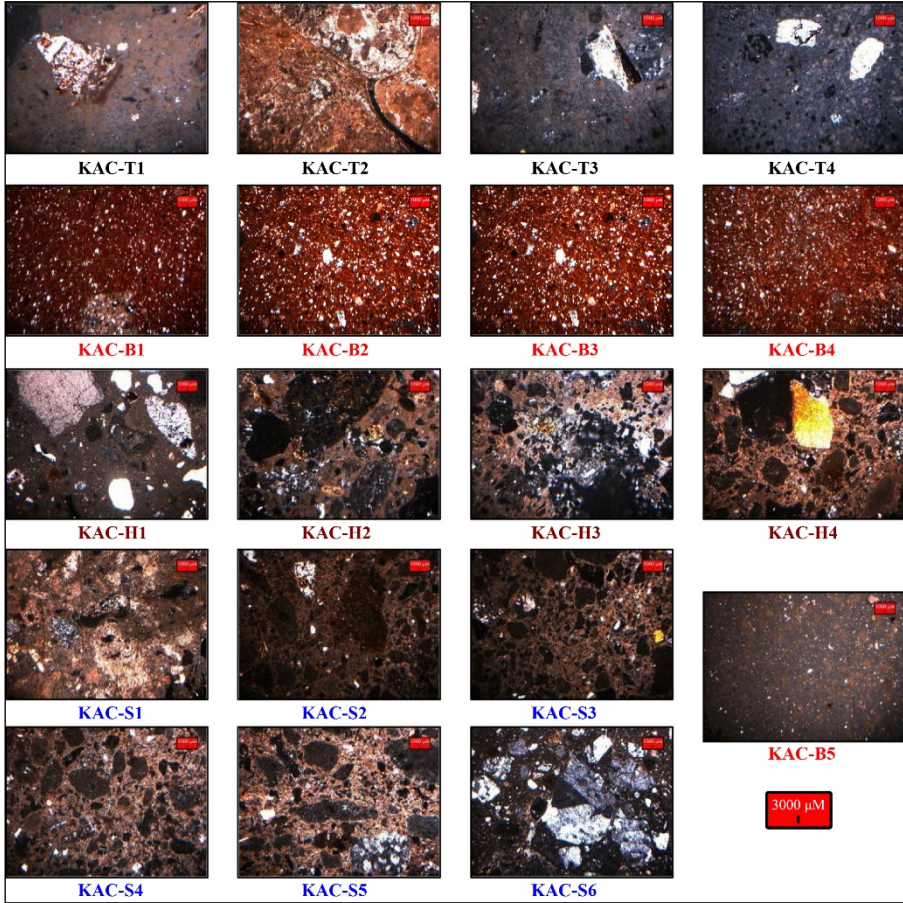
Şekil 7. Kütahya Ahırardı Cami harç ve sıva örneklerinin agregaları (asidik İşlem sonrası) (MAKLAB, 2021)

Şekil 8. Kütahya Ahırardı Cami harç ve sıva örnekleri; (a) agrega/bağlayıcı oranlarında dağılım, (b) agregalarında granülometrik analiz (MAKLAB, 2021)

Kütahya Ahırardı Camisi'nden örneklenen sıva ve harç örneklerinin agrega ve bağlayıcı oranlarını belirlemek amacıyla örnek ilk olarak kuru tartıma alınmıştır. Bundan sonra bağlayıcı malzemenin (toplam karbonat içeriği; CO_3^{2-}) içeriklerinden arındırılması amacıyla %5'lik HCl asitle işlem yapılmıştır (Şekil 7). Örnekler süzülüp su ile yıkanma işlemine tabi

tutulduktan sonra tüm karbonat/kireç içeriklerinden (bağlayıcıdan) arındırılan ve sadece agregası kalan sıva ve harç malzemeler, ortam sıcaklığında kurutulmuştur. Daha sonra tekrar tartılmış, ağırlıkça içerdikleri toplam bağlayıcı ve agregası (%w/w) miktarı belirlenmiştir (Tablo 5a). Elde edilen agregalara "63-1000 µm arasındaki eleklerle" sistematik eleme işlemi (TSE, 2012) uygulanmış ve granülometrik analiz yöntemi ile agregası tanecik dağılımları belirlenmiştir (Tablo 5a,5b ve Şekil 8).

Şekil 9. Kütahya Ahırardı Cami taş, tuğla, çini, harç ve sıva örneklerinin ince kesit optik mikroskop mikro fotoğrafları (MAKLAB Arşivi, 2021)

Kütahya Ahırardı Camisi'ne ait malzeme örneklerinin (tuğla, taş, çini, sıva ve harçların) ince kesitleri hazırlanarak optik mikroskop altında incelenmiştir. Örneklerde ince kesitler, tüm tabakaları dış bölümden iç

kısma doğru gösterecek biçimde tuğla/çini ve taş örnekler için direkt olarak, sıva ve harç örneklerde ise sertleştirme yapılarak hazırlanmıştır (Kerr 1977; Rapp, 2002). Agregada içerisinde karbonat kayaçlar mevcut ise bu işlem sonrası elde edilen değerler gerçek agrega/bağlayıcı oranını vermeyecektir. Bunun için örneklerin ince kesitleri üzerinde görüntü işleme programları kullanılarak gerçek agrega ve bağlayıcı miktarlarının belirlenmesi ve sonrasında bu işlemde elde edilecek sonuçlarla karşılaştırılması gerekir. İncelemelerde hem alt hem üstten aydınlatmalı "LEICA Research Polarizan DMLP Model" optik mikroskobu kullanılmıştır. Fotoğraflama işlemi "Leica DFC280 Model dijital kamerayla" gerçekleştirilmiştir. Değerlendirmelerde ise "Leica Qwin Digital Imaging Programı" kullanılmıştır. Agregada içeriğindeki mineraller/kayaçlar "Point Counting Programı" ile tanımlanmıştır. Matriks türü, polarize mikroskop altında matriksin gösterdiği optik davranışa göre (renk, pleokrozma, çift kırma, sönme) belirlenmiştir (Tablo 6a-6d ve Şekil 9).

Tablo 5a. Kütahya Ahırardı Cami harç/sıva örneklerinin agrega/bağlayıcı ve agregada granülo-metrik analizleri

Örnekler	TB (%)*	TA (%)*	<63 µm	>63 µm	>125 µm	>250 µm	>500 µm	>1000 µm
KAC-H2	22,03	77,97	2,56	2,52	9,05	20,02	23,19	42,65
KAC-H4	17,09	82,91	3,28	5,61	10,03	14,82	16,20	50,06
KAC-S2	27,28	72,72	2,85	6,60	19,39	25,85	18,32	26,99
KAC-S3	24,47	75,53	4,87	7,29	18,25	24,27	18,10	27,23
KAC-S4	25,44	74,56	2,97	6,29	13,73	23,05	23,57	30,39
Harç Ort.	19,56	80,44	2,92	4,07	9,54	17,42	19,69	46,36
Sıva Ort.	25,73	74,27	3,57	6,72	17,12	24,39	20,00	28,20

(*) Toplam bağlayıcı oranı: TB, Toplam agrega oranı: TA

Tablo 5b. Harç ve sıvaların agregalarında Udden & Wentworth tane boyutu sınıflandırması

Tane Boyutu (µm)	Wentworth Sınıflandırması	Tane Boyutu (µm)	Wentworth Sınıflandırması
(256 - 4096) x 10 ³	İri kaya	125 - 250	İnce kum
(64 - 256) x 10 ³	Kaya parçası	62,5 - 125	Çok ince kum
(4 - 64) x 10 ³	Çakıl	31 - 62,5	İri silt
2000 - 4000	Küçük taş parçası	15,6 - 31	Ortalama silt
1000 - 2000	Çok iri kum	7,8 - 15,6	İnce silt
500 - 1000	İri kum	3,9 - 7,8	Çok ince silt
250 - 500	Ortalama kum	0,06 - 3,9	Kil

Tablo 6a. Kütahya Ahırardı Cami taş örneklerinde petrografik özellikler

Taş Örnekler	Kayaç Türü	Doku	Sertlik (Mohs)	Kayaç ve Mineraller*
KAC-T1	Zayıf			
KAC-T3	Kaynaşmış	Hiyaloklastik	1,5 - 2	Q,A,Pl,Py,D,Pm
KAC-T4	İgnimbirit			
KAC-T2	Biyomikritik Killi Kireçtaşı	Mikritik	2 - 2,5	C,Fs

Tablo 6b. Kütahya Ahırardı Cami tuğla ve çini örneklerinde petrografik özellikler

Tuğla/Çini Örnekler	T (°C)	P (%)**	Kayaç ve Mineraller*	Agrega Boyutu	Kayaç Türleri
KAC-B1	850-900	3	Q,Pl,Ç,Py,A,TK(%1)	İnce**	Andezit
KAC-B2	800-850	5	Q,Pl,Ç,Py,A,Op, By,Am,TK(%2)	Orta	Andezit
KAC-B3	800-850	7	Q,Pl,Ç,Py,A,Op,By	Orta	Andezit
KAC-B5	900-950	5	Q,Pl,Ç,Py,Op,By	İnce	Tüf/İgnimbirit

Tablo 6c. Kütahya Ahırardı Cami harç örneklerinin petrografik özellikleri

Harç Örnekler	MTB (%)	MTA (%)	Matriks Bağlayıcı İçeriği (%100)				Matriks Agregası İçeriği (%100)		
			Kireç	Kil	Çm	Kül	Kayaç & Mineraller*	TK	Org
KAC-H1	40	60	-	-	70	30	100 (Q,Ç,Pl,By,A,B,Pm)	-	-
KAC-H2							100 (Q,Pl,By,Op, A,Pm,Tf,S)	-	-
KAC-H3	35	65	-	-	80	20		-	-
KAC-H4									

Tablo 6d. Kütahya Ahırardı Cami sıva örneklerinin petrografik özellikleri

Sıva Örnekler	MTB (%)	MTA (%)	Matriks Bağlayıcı İçeriği (%100)				Matriks Agregası İçeriği (%100)		
			Kireç	Kil	Çm	Kül	Kayaç & Mineraller*	TK	Org
KAC-S1	15	85	-	-	80	20	100 (Q,K,Ç,Qs,M, Pl,By,Op,Pm)	-	-
KAC-S2									
KAC-S3	30	70	-	-	75	25	100 (Q,By,Pl,Op,Py,Pm)	-	-
KAC-S4									
KAC-S5	25	75	-	70	-	30	100 (Q,Ç,Pl,By, Op,A,B,Pm)	-	-

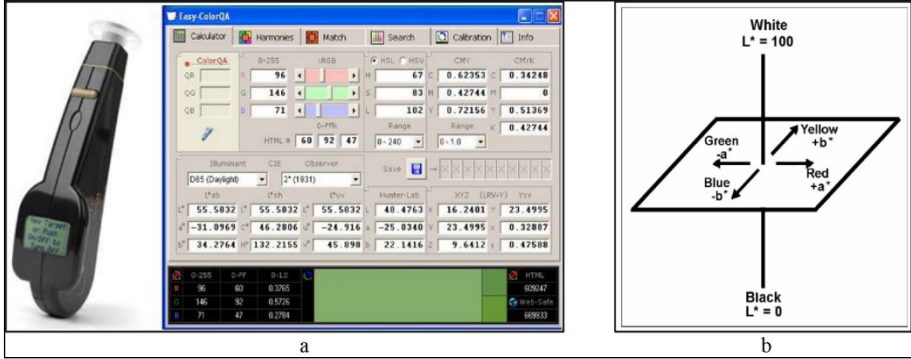
*) "A: Andezit, Am: Amfibol, B: Bazalt, By: Biyotit, C: Kalsit, Ç: Çört, D: Dasit, Fs: Fosil ve Fosil Kavkaları, K: Kireçtaşı, M: Mermer, Ms: Muskovit, , Ol: Oligoklas, Op: Opak Minareller, Pl: Plajiyoklas, Pm: Pomza, Py: Piroksen, Q: Kuvars, Qs: Kuvarsit, S: Serpantinit, Tf: Tüf, TK: Tuğla Kırıkları"

(**) %P olarak belirlenmiştir.

Örneklenen çiniler üzerindeki sıranın sahip olduğu renkler (Tablo 7 ve Şekil 10) kromametrik analiz yoluyla tespit edilmiştir. Renk tespitleri, standart renk sistemi olan “CIE L*a*b* (Commission Internationale de L’Eclairage)” göz önünde tutularak yapılmıştır. (L) rengin açıklık değerini, (+a) rengin kırmızı yoğunluk değerini, (-a) renkteki yeşil yoğunluk değerini, (+b) renkteki sarı yoğunluk değerini ve (-b) ise renkteki mavi yoğunluk değerini betimlemektedir (Ohno, 2007).

Tablo 7. Kütahya Ahırardı Cami çini örneği üzerindeki sıranın içerdiği renklere kromametrik analiz sonucu tespit edilen renk kodları (L-a-b)

Örnekler	L	a	b	Renk
KAC-P1a	15,86	15,48	13,53	kırmızı
KAC-P1b	9,06	8,97	-20,38	mavi
KAC-P1c	12,52	-4,48	8,97	yeşil
KAC-P1d	44,78	-14,79	-0,32	turkuaz
KAC-P1e	54,18	-0,32	11,40	beyaz
KAC-P1f	5,44	-0,36	2,21	siyah

Şekil 10. Renk analiz verileri; renk ölçer ve CIE L*a*b* renk kod sistemi (MAKLAB Arşivi, 2021)

Arkeometrik Analiz Verileri

Tuğla/Çini Örneklerin Arkeometrik Analizleri

Kütahya Ahırardı Camisi'nin duvar örgülerinden örneklenen tuğla malzemelere fiziksel testler uygulanmıştır. Test sonuçları değerlendirildiğinde, malzemelerin birim hacim ağırlıklarının (doğun/kuru) sırasıyla 2,45-2,70 g/cm³ (ort. 2,61 g/cm³) / 1,46-1,78 g/cm³ (ort. 1,66 g/cm³) arasında olduğu belirlenmiştir. Toplam su emme kapasiteleri ise %18,4-31,7

arasında (ort. %22,2) ve toplam gözeneklilikleri de %31,1-46,1 arasında (ort. %36,2) değişim göstermektedir (Tablo 3b). Tuğla örneklerin birim hacim ağırlıkları düşük değerlerdedir (1,80 g/cm³'ün çok altında). Ek olarak malzemelerin yapısında yüksek oranda gözeneklilik (%30'un üzerinde) bulunmaktadır. Bu nedenle düşük dayanım değerlerine sahiptirler (Tablo 3b).

Tuğla örneklerin tuz içeriklerini; karbonat (192 ve 400 mg/L) ve sülfat (0,20-0,80 mg/L) türlerinde tuzlar oluşturmaktadır (Tablo 4b). Örneklerde nitrat türü tuzlanma belirlenmemiştir (Tablo 4b). Bazik ortamdaki örneklerin pH'ları 8,22-8,41 arasında (ort. 8,29), tuz içeriklerinin toplamı ise %0,63-0,70 arasında (ort. %0,67) değişim göstermektedir (Tablo 4b). Gözenekli yapıdaki örnekler ortalama düzeyde tuzlanmalar içermektedir. Tuğla malzeme neme sahip ortam koşullarında tuzlanmanın bozucu etkisini taş malzemeye oranla daha yüksek seviyede taşmaktadır.

Tuğla ve çini (KAC-B5) örnekler ince kesit optik mikroskop ile analiz edilerek petrografik özellikleri belirlenmiştir. Bunun sonucunda örnekler farklı 4 grupta sınıflandırılmıştır (Tablo 6b). Tuğla ve çini örnekler boşluklu yapısı (gözeneklilik), kil yapısı ve karbonat içeriği göz önüne alındığında 800-950°C arasında pişirilerek üretilmişlerdir (Tablo 6b ve Şekil 8). Örneklerin matris boşluk oranları %3-7 arasında değişim göstermektedir (Tablo 6b). Tuğla örneklerin agrega yapısını; ince (<0,5 mm) ve ortalama (0,5-1,0 mm) boyutlu, heterojen dağılımlı ve kırıklı/köşeli agregalar oluşturmaktadır (Şekil 9). Örneklerden KAC-B1, KAC-B2 ve KAC-B4 örneklerinin agrega bileşiminde tuğla kırığı parçaları da (toplam agreganın %1 ve %2'si oranlarında) belirlenmiştir (Şekil 9). Analiz edilen tuğla ve çini örnekler birbirinden belirgin şekilde farklılaşmıştır.

Pişmiş toprak (seramik) üretimi için akarsu yataklarından katkısız şekilde sağlanan (üretim merkezlerinde) ve pişirim/üretim kolaylığı, plastiklik, renklendirme gibi farklı özelliklere sahip olan ve bu özelliklere bağlı olarak dayanıklılık veren killerin petrografik ve kimyasal özellikleri oldukça önemlidir. Yörenin kayaç/taş formasyonunu yansıtan bileşenleri doğal olarak yapıya taşıyan, kil yapısını oluşturan agregalar, üretim merkezleri hakkında da önemli bilgilere ulaşmayı olanaklı kılmaktadır. Caminin duvar örgülerini oluşturan tuğla örnekler andezit, çini örnek de tuf/ignimbirit kökenli kayaçların ayrışmasını yansıtan agregalar içermektedir (Şekil 9). Petrografik yönden volkanik kayaç/mineral içerikleri ile tuğla ve çini örneklerin yerel/yakın çevre hammadde kaynaklarını kullanan üretim merkezlerine adreslenmeleri muhtemeldir.

Taş Örneklerin Arkeometrik Analizleri

Kütahya Ahırardı Camisi'nin duvar örgülerinde kullanılan taşlar; kireçtaşı (KAC-T2) ve ignimbirit (KAC-T1, KAC-T3 ve KAC-T4) bileşimlidirler. Temel fiziki testlerin tatbik edildiği ignimbirit türündeki taşların birim hacim ağırlıkları (doygun/kuru) sırasıyla 1,74-1,98 g/cm³ (ort. 1,82 g/cm³) / 1,22-1,39 g/cm³ (ort. 1,31 g/cm³) arasında belirlenmiştir. Toplam su emme kapasiteleri %18,1- 24,7 arasında (ort. %21,5) ve toplam gözeneklilikleri de %24-30,2 arasında (ort. %28,1) değişmektedir (Tablo 3a). Kireçtaşı örneğinin doygun/kuru birim hacim ağırlığı sırasıyla 2,65 / 2,19 g/cm³, toplam su emme kapasitesi %7,9 ve gözeneklilik oranı da %17,3 değerindedir (Tablo 3a). Özellikleri gereği yüksek birim hacim ağırlığına ve düşük gözenekli yapıya sahip olan taşlar yüksek dayanıma sahiptirler. Farklı kayaç kökenleri (volkanik ve sedimanter) açısından örneklenen ignimbirit ve kireçtaşı türü taşlar birbirinden oldukça farklı fiziksel özelliktedirler. İgnimbirit örnekler yüksek gözenekliliklere ve düşük birim hacim ağırlıklara sahiptirler. Bu nedenle zayıf düzeyde dayanım özelliklerine sahiptirler. Minare duvarından örneklenen kireçtaşı ise kendi kayaç grubuna göre düşük düzeyde dayanım verilerine sahiptir.

Taş örneklerin içeriğindeki toplam tuz miktarları (suda çözünen), tuz türleri ve pH verileri belirlenmiştir. Taş malzemelerin pH değeri 8,19-8,63 arasında (ort. 8,44) ve zayıf bazik ortam şartlarına uygundur (Tablo 4a). Örneklerin bünyesindeki tuz miktarları toplamda %0,46-1,66 arasındaki (ort. %1,04) değerlerdedir (Tablo 4a). İletkenlik analizi ile taşların ortalama (KAC-T3 ve KAC-T4) ve yüksek (KAC-T1 ve KAC-T2) değerlerde toplam tuz içerdikleri anlaşılmaktadır (toprakta >%0,15'den yüksek değerler aşırı tuzlanmayı belirtmektedir (Dursun vd., 2008).

Taş örnekler (taş türünden bağımsız olarak) içeriklerindeki tuz türleri bakımından değerlendirildiğinde; örneklerin düşük ve ortalama miktarda sülfat (0,20 ve 0,40 mg/L) ve nitrat (10-50 mg/L), yüksek miktarda karbonat (400 mg/L) tuzları içerdikleri anlaşılmaktadır (Tablo 4a). Kaynağı ayrışan çimento içerikli derz harçlarından olan (sülfat ve karbonat) ve zayıf bazik ortam altında bulunan taşların tuzlanma sebebi bünyeseldir. İlave olarak taş malzemeye taşınan tuzlar yıl içerisinde mevsimsel (yağışlı dönemler) etkilere bağlı olarak da artan/azalan oranda değişim gösterebilmektedir.

Optik mikroskop ile ince kesitleri analiz edilen ve petrografik açıdan incelenen taşlar, volkanik (ignimbirit) ve sedimanter (kireçtaşı) kayaç

türleri olarak tasniflenmiştir (Tablo 6a ve Şekil 9). İgnimbiritler zayıf kaynaşmış, kireçtaşı örnek de biyomikritik kireçtaşı olarak tanımlanmıştır (Tablo 6a). Kireçtaşı örnek (KAC-T2) fosil ve fosil kavkuları içermektedir. Kütahya bölgesi ve bu yapıda kullanılan ignimbiritler Sabuncupınar ve Ilıca ilçeleri çevresine ait kaynaklardan elde edilmiş olmalıdır (MTA, 2002).

Sıva ve Harç Örneklerde Arkeometrik Analizler

Kütahya Ahırardı Camisi'nin duvarından örneklenen taş/tuğla örgüsünün derzinden örneklenen harçlar (KAC-H2 ve KAC-H4) ile iç/dış duvar yüzeylerini örten sıvaların (KAC-S2, KAC-S3 ve KAC-S4) asidik agrega/bağlayıcı analizi yoluyla içerdikleri bağlayıcı/agrega oranları tespit edilmiştir. Alınan harç örneklerinin karbonat bulunmayan toplam agrega içerikleri %78,0 ve %82,9 (ort. %80,4) değerlerindedir (Tablo 5a). Sıva örneklerin toplam agrega içerikleri de %72,7- 75,5 arasında (ort. %74,3) oranlardadır (Tablo 5a). Harç ve sıva örneklerin agrega/bağlayıcı oranlarının değerlendirilmesi sonucunda örneklerin yüksek oranda agrega içeriklerinin bulunduğu belirlenmiştir (Tablo 5a ve Şekil 8a). Sıva ve harç örneklerinin toplam agrega/bağlayıcı oranı standart/geleneksel uygulamalarda görülen 2/1 karışım oranıyla uyum göstermektedir.

Asidik agrega/bağlayıcı analizi uygulanan sıva ve harç örneklerin asidik işleminden sonra ki agregalarında 6 farklı sınıflandırma yapılmıştır (Tablo 5a). Harç örneklerin sahip olduğu kil/silt boyutlu (<63 µm Ø) agrega oranları %2,6 ve %3,3 (ort. %2,9) değerlerinde, sıva örneklerin ise %2,9-4,9 arasında (ort. %3,6) değişim göstermektedir (Tablo 5a). Harç ve sıvaların çok iri kum boyutuna sahip (>1000 µm Ø) agrega içeriği de harç örneklerde %42,7 ve %50,1 (ort. %46,4) değerlerinde, sıva örneklerde de %27,0-30,4 arasında (ort. %28,2) değişmektedir (Tablo 5a). Analiz sonucunda sıva ve harç örneklerinin silt/kum boyutlu agraga içeriğini çok iri kum haricindeki agregaların (%100'e tamamlanan oranda) oluşturduğu anlaşılmaktadır. Harç örneklerde ana agrega içeriğini çok iri kum boyutundaki (>1000 µm Ø), sıva örneklerde ise ortalama, iri ve çok iri kum boyutlarındaki agregalar (250-1000 µm ve >1000 µm Ø) birlikte oluşturmaktadır (Tablo 5a,5b ve Şekil 8b) (Wentworth, 1922).

Kütahya Ahırardı Camisi'nden alınan sıva ve harç örneklerine asidik agrega/bağlayıcı analizi uygulaması sonrasında agregaların içerikleri ve tanecik cinsleri binoküler mikroskop ile incelenmiştir. Sıva ve harç örneklerin agrega içeriği çoğunlukla yuvarlanmış ve iri tanelidir (Şekil 9).

Sıva örneklerin agregaları harçlara oranla daha küçük boyutta ve benzer içeriktedirler (Şekil 9).

Harçlarda belirlenmiş olan toplam matriks agregası içeriğinin %60 ve %65 oranlarında, sıvalarda da ise %70-85 arasındaki oranlarda olduğu görülmüştür (Tablo 6c, 6d). Asidik işlem sonrasında harç (ort. %80,44) ve sıva (ort. %74,27) örneklerin toplam agregası içerikleri ince kesit analizi ile elde edilen verilerle birlikte değerlendirildiğinde; ince kesit analizi ile harçlarda yaklaşık %15-20 civarında daha düşük, sıvalarda ise benzer oranlarda toplam agregası oranlarına ulaşılmıştır. Harçlar için bu oranın düşük oluşu kalsit/karbonat içerikli matriksten kaynaklanmaktadır. Agregası/bağlayıcı içerikleri oldukça benzeşen onarım harç ve sıva örneklerinden KAC-S5 sıva örneği diğerlerinden farklılaşmaktadır (Şekil 9). Örneklerin agregası içeriği zengin çeşitlilikte volkanik yerel bağlantılı mineral ve kayaçlar içermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kütahya kent merkezinde yer alan Ahırardı Camisi hem yapısal hem de dekoratif malzemeler (taş, tuğla/çini, harç, sıvalar ve sır/pigment) içermektedir. Bu malzemeler farklı analitik metotlar uygulanmak suretiyle arkeometrik açıdan incelenmiş, sınıflandırılmış ve tanımlanmıştır. Analiz verileri sonucunda caminin yapı malzemeleri yönünden tespiti ve bu malzemelerin belgelenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu veriler restorasyon uygulaması sırasında kullanılması gereken malzemelerin belirlenmesi bakımından son derece önemlidir ve verilerin gerekli altyapıyı oluşturması hedeflenmiştir. Tarihi binanın sahip olduğu özgün malzemeler uygun yaklaşım ve kararlarla korunmalıdır. Restorasyon uygulamalarında, malzeme koruma uzmanlarına danışılması ve işbirliği içinde olunması önem arz etmektedir.

Kütahya Ahırardı Camisi'nin duvar örgü ve minaresinin inşasında kullanılmış olan taşlar yoğunlukla ignimbirit türde volkanik kayaçlardır. Yapısal taşlar yöresel/yerel kayaç biçimlenmesini doğrudan yansıtmaktadır. Taş onarımları sırasında kullanılması öngörülen ignimbiritler özgün yapı malzemeleri ile uyumlu olacak biçimde yerel taş kaynaklarından ve/veya yakın çevreden temin edilmelidir. Her ne kadar mevcut yapı taşlarının incelemesi yapılsa da yenileme/onarım uygulamaları sırasında ve mümkünse öncesinde, kullanılması öngörülen taş malzemenin

restorasyon açısından uygunluğuna petrografik inceleme sonucunda karar verilmesi önerilmektedir.

Cami duvar örgülerinde kullanılan tuğlalar binanın yapım döneminin özelliğini yansıtan standart, ortalama kalitedeki tuğlalardır. Onarımlarda geleneksel ya da yeni üretim standart boyut, doku ve şekildeki ateş tuğlaları tercih edilebilir.

Caminin moloz dolgu harçları ve derzleri çimento ile kil/kül karışımı bağlama özelliği olan içeriklere sahiptirler. Örneklenen tüm harç ve sıva örnekler çimento içerikli onarım uygulamalarıdır. Restorasyon uygulamalarında doğal bağlayıcı olan kireç içeren harçların tercih edilmesi önerilmektedir.

Caminin taş/tuğla derz/moloz dolgu harçları kireç/çimento karışımı bağlayıcı içeriğe sahiptirler. Onarım uygulamalarında çimento içerik yerine doğal kireç harçlarının kullanımı daha uygun olmaktadır. Önerilen kireç harçları doğal onarım harçlarıdır ve söndürülmüş / dinlendirilmiş kireçten oluşmaktadır. Bu niteliğe sahip harçlar orta ve uzun vadede, yapılar için, mukavemet açısından daha etkin bir dayanıklılık sağlamaktadır. Onarımlar sırasında mukavemeti arttırmak için özel olarak üretilebilen hidrolik kireç malzeme de tercih edilebilir.

Onarım aşamasında analiz yapılmış olsun veya olmasın önerilen tüm sıva ve harç içeriklerinin, yapının özgün malzemesi ile uyumunun aranması ve bu nedenle de öncelikle denenmesi, daha sonra uygulamalarının yapılması önerilmektedir.

Extended Abstract

Kütahya Ahırardı Mosque Architecture and Structural Material Analyses

*

Ercan Aksoy
ORCID: 0000-0001-7632-9257

Ali Akın Akyol
ORCID: 0000-0002-4174-575X

Structures with traditional and historical-cultural values are important and their conservation is necessary for the survival of culture, its transfer to future generations, and for keeping alive the common ground of societies. The goal of conservation is to preserve the physical structures along with their symbolic and artistic values and to ensure their sustainability. In addition to the preservation of functions, both the conservation of the existing materials of the structures and the accurate determination of the material properties during the restoration of the structure require archaeometric studies as well as physical observation. Thus, the determination of the properties of the structural materials allows the use of correct and appropriate materials in restorations.

This study aims to document the structural materials of the Kütahya Ahırardı Mosque in the light of archaeometric methods. Moreover, this study also aims to provide a basis for the use of equivalent materials in the restoration of the mosque. The Ahırardı Mosque is located in the northwest corner of Ressam Ahmet Yakupoğlu Park on Spor Street in the Saray neighborhood of the central district of Kütahya province. The mosque belongs to the General Directorate of Foundations and is registered on Block 14, Plot 19. According to the foundation record in the Kütahya Kadi Register of February 1876 (22 Safer 1293), the building was built and reclaimed by Dilsizoğlu Hacı İbrahim bin Osman bin Mustafa in the Saray district. Although the mosque was repaired in 1965, it can be seen that its original plan of 1876 has been partially preserved.

First, the visually assessed building materials and decorative coating elements were photographed and documented both in the field and the laboratory, coded, and grouped according to the analysis. The archaeo-

metric analysis of the materials of the Ahırardı Mosque includes the analysis of the bricks as the wall materials, the plasters and stone/brick joints on these surfaces, the stones as the building materials of the minaret base and steps, the glazed tiles covering the mihrab and pulpit, and the glaze/pigment layers on the tiles. Samples were taken that were representative of the structural and decorative materials in the mosque, as well as those that had deteriorated over time. Basic tests such as porosity, water absorption capacity, and unit volume weight were used to determine the strength of the materials. Porosity (%P), water absorption capacity (%WAC), unit volume weight, and saturated unit weight (weight saturated with water under pressure (50 torrs) in pure water) (dry-saturated UVW, g/cm³) were determined. The tests were performed on amorphous brick and stone fragments since the sample quantities required for standard physical tests (standard core samples of 5-10 cm³) were not available. To determine the total salt content of the samples, 5 grams of the sample were mixed in 25 ml of water, centrifuged for 1 hour, and filtered. Sodium hexametaphosphate [(NaPO₃)₆] standard was then added. The salt content of the samples prepared for analysis was recorded using a Neukum Series 3001 pH-temperature-conductivity meter. To interpret the results, specific equations were used to obtain the percentage of total salt content by weight (%w/w). Spot salt tests were performed on the brick and stone samples to determine the type of salt and to find the pH values/distribution of the samples. The spot tests were performed either by using strips or by adding reagents to the solutions, depending on the type. The colors of the glaze on the sampled tiles were determined by chromometric analysis.

As a result of the archaeometric data, it was found that the unit volume weights of the brick samples were at low values (well below 1.80 g/cm³), in addition to the high porosity (over 30%) in the structure of the materials. Therefore, their strength values were low. The aggregate structure of the brick samples consists of fine (<0.5 mm) and medium (0.5-1.0 mm), heterogeneous, and fractured/cornered aggregates. The brick samples from the mosque masonry contain andesite, and the tile samples contain aggregates from the weathered rocks of tuff/ignimbrite origin. Petrographically, the brick and tile samples with volcanic/mineral contents are likely to have come from production centers using local/adjacent raw material resources. The stones used in the masonry of the Kütahya Ahırardı Mosque are composed of limestone and ignim-

brite. The stones have high unit volume weight and low porosity due to their properties and high strength. Ignimbrite samples have high porosity and low unit volume weight. Therefore, they have low-strength properties. The limestone sampled from the minaret wall has low strength data compared to its group. The limestone sample contains fossils and fossil shells. The ignimbrites used in this building and the Kütahya region must have been quarried in the Sabuncupınar and Ilica districts. The samples had a high aggregate content according to the evaluation of the aggregate/binder ratio of the mortar and plaster samples. The total aggregate/binder ratio of the plaster and mortar samples is consistent with the 2:1 mixing ratio found in standard/traditional practices. The aggregate content of the plaster and mortar samples was mostly rounded and coarse-grained.

The bricks used in the mosque masonry were standard bricks of average quality, reflecting the characteristics of the period of construction. Traditional or newly manufactured firebricks of standard size, texture, and shape may be preferred for repairs. Structural bricks directly reflect the local/regional rock formation. Ignimbrites used in masonry repairs should be sourced from local sources and/or the immediate area to be compatible with the original building materials. The mosque's rubble backfill mortars and grouts contain cement and a clay/ash mixture with binding properties. All of the mortars and plasters sampled were cement-based repair applications. In restoration applications, it is advisable to prefer mortars containing lime, which is a natural binder.

Kaynakça/References

- Akyol, A.A. (2019). Sivrihisar Ulu Cami yapı malzeme analizleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*, (13), 37-55.
- Alanyurt, U. ve Eskici, B. (2019). Tophane Kasrı yapı malzemelerinin arkeometrik araştırmaları. *MASROP E-Dergi*, 13(2), 1-19.
- Altun, A. (1981). *Kütahya'nın Türk devri mimarisi. Bir deneme*. İstanbul: Kütahya İli 100. Yıl Kutlama Komitesi.
- Bayazit, M. ve Yıldız, D. (2018). Fatih Paşa Cami (Diyarbakır) sıva ve harç örneklerinin arkeometrik karakterizasyonu. *DÜMF Mühendislik Dergisi*, 10(2), 709-720.
- Black, C. A., Evans, D. D., Ensminger, L. E., White, J. L. ve Clark, F. E. (1965). *Methods of Soil Analysis No. 9 in the Series Agronomy, American Society of Agronomy*. Wisconsin-USA: Inc. Madison.

- Brady, N.C. ve Weil, R.R. (2004). *Elements of the Nature and Properties of Soils*. New Jersey: Pearson and Prentice Hall.
- Dursun, H., Dizdar, M.Y., Kırıştioğlu, Ő., Özcan, İ. ve Hamurkar, Y. (2008). *Toprak ve arazi sınıflaması standartları teknik talimatı ve ilgili mevzuat*. Ankara: Tarım ve KöyiŐleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayını.
- Eha Yapı Mimarlık İnŐ. Tur. Taş. San. ve Tic. Ltd. Őti. (2021), Ahırdadı Cami rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri arşivi.
- Feigl, F. (1966). *Spot test in organic analysis*. Amsterdam: Elsevier Publication Company.
- Google Earth. (2022). Ahırdadı Cami konumu. Erişim adresi: <https://www.google.com/earth>
- Güleç, A. (2013). Fatih Camii ve I. Mahmut Kütüphanesi harç ve sıvalarının karakterizasyonu. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 7, 110-118.
- Kerr, P.F. (1977). *Optical mineralogy*. New York: McGraw-Hill Co.
- MAKLAB (Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı). (2021), Ahırdadı Cami rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri arşivi.
- MTA / Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (2002). Türkiye Jeoloji Haritası. Erişim adresi: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/hizmetler/500bas>
- Means, R.E. ve Parcher, J.V. (1963). *Physical Properties of Soils*. Columbus-Ohio, USA: Charles E. Merrill Publishing Co.
- Ohno, Y. (2007). *Spectral colour measurement, in CIE colorimetry: Understanding the CIE system*. J. Schanda (Der.). New York: Wiley Publication.
- RILEM. (1980). *Research and testing, materials and construction 13*. Paris: Chapman and Hall.
- Rapp, G. (2002). *Archaeomineralogy*. Berlin: Springer-Verlag.
- Sayın, B. (2016). Tarihi yığma yapıların malzeme özelliklerinin belirlenmesi ve uygulama önerileri. *DÜMF Mühendislik Dergisi*, 7(3), 387-398
- TSE / Türk Standartları Enstitüsü. (2012). *Agregaların geometrik özellikleri için deneyler, Bölüm 1: Tane büyüklüğü dağılımı tayini - eleme metodu*. (TS 3530 EN 933-1/ Nisan 1999 / Şubat 2007 / 12.04.2012). Ankara.
- Wentworth, C.K. (1922). A Scale of grade and glass terms for clastic sediments. *Journal of Geology*, (30), 377-392.

Dr. Mimar Ercan Aksoy lisans ve yüksek lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde, doktora eğitimini ise Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde tamamlamıştır. Halihazırda Ankara'da Eha Yapı Mimarlık Őirketinde genel müdür olarak çalışmaktadır. Akademik çalışmaları tarihi yapı ve alanların korunması, yenileme ve restorasyon, kır-

sal ve yerel mimari ile konservasyon ve tarihi yapı malzemeleri üzerinedir.

Ercan Aksoy received his B. Arch and M.Arch from Selçuk University, Faculty of Architecture, and Ph.D. from Gazi University, Faculty of Architecture. He currently works as General Director in Eha Cons. & Architecture in Ankara. His research focuses on the preservation of built heritage, renovation and restoration, rural and vernacular architecture, conservation and historical building materials.

E-mail: ercanaaksoy@hotmail.com

Doç. Dr. Ali Akın Akyol lisans (Kimya), yüksek lisans ve doktora (Arkeometri) eğitimini ODTÜ'de tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi (2000-2013), Gazi Üniversitesi (2013-2018) ve 2018 yılından itibaren de Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak hizmet vermektedir. Akademik çalışmaları arkeolojik malzeme analizleri ve karakterizasyonu üzerinedir. Arkeometri alanında çok sayıda akademik yayını, editörlük, dergi hakemliği ve bilim kurulu üyelikleri bulunmaktadır.

Assoc. Prof. Dr. Ali Akın Akyol received his B.A (Chemistry), M.Sc. and Ph.D. (Archaeometry) degrees from METU. He became an instructor in the field chemistry of restoration & conservation at Ankara University (2000-2013), Gazi University (2013-2018) and Ankara Hacı Bayram Veli University (since 2018). His academic studies are on archaeological material analyses and their characterization. He has many academic publications, editorship, journal refereeing and scientific committee memberships in the field of archaeometry.

E-mail: ali.akyol@hbv.edu.tr

Tarihi Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binalarının Endüstri Mirası Kapsamında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri

*

Ebru Ayvaz¹

ORCID: 0000-0002-6312-1956

Hicran Hanım Halaç²

ORCID: 0000-0001-8046-9914

Öz

Endüstri Devriminin, Batılılaşma ve ulaşım alanındaki sembolü olan demiryolu mirası tarihimizin önemli kültür varlıkları olarak değerlendirilmektedir. Bu mirasa hizmet eden tarihi istasyon yapıları; gelişen demiryolu teknolojisi, kullanıcı ihtiyaçlarının farklılaşması ve bu alanların geleceği konusundaki hukuki çatışmalardan ötürü yıkılmaya yüz tutarak atıl duruma düşmüştür. Ülkemizde demiryolu çalışmalarıyla atılan adımlardan biri olan ve Rumeli Demiryolu Hattı ile dış ticaret noktasında Avrupa'ya açılan kapıların başlangıç noktasında bulunan Sirkeci Gar Sahası yapılarından; gümrük binası özgün işlevini kaybederek günümüzde yeni işleviyle faal durundayken, ambar binası ise atıl durumdadır. Bu çalışmada Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları hakkında detaylı tarihsel araştırmaların ardından geçmişten günümüze endüstriyel miras kapsamında öneminin ortaya koyulması ve yerinde yapılan görüşme, gözlem ve incelemelerle mevcut koruma sorunlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla yapının koruma altına alınmasına rağmen birçok koruma sorununun olduğu tespit edilmiş ve tabii ve beşerî etkilere açık halde kaderine terk edildiği görülmüştür. Çalışma sonunda ise yapının koruma yaklaşımına yönelik öneriler sunulurken kent ve kentli hafızasındaki yerinin korunmasına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Miras, Demiryolu Mirası, Koruma Sorunları, Yeniden Kullanım, Sirkeci Gar Sahası.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,

Email: 20222101036@ogr.msgsu.edu.tr

² Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Email: hhhalac@eskisehir.edu.tr

Evaluation of Historical Sirkeci Station Customs and Warehouse Buildings in the Scope of Industrial Heritage and Preservation Suggestions

*

Ebru Ayvaz³

ORCID: 0000-0002-6312-1956

Hicran Hanım Halaç⁴

ORCID: 0000-0001-8046-9914

Abstract

Railway heritage, which is the symbol of the Industrial Revolution in the field of Westernization and transportation, is considered as important cultural assets of our history. Historical station structures serving this heritage; The developing railway technology has fallen into disuse due to the differentiation of user needs and legal conflicts about the future of these areas. Among the structures of Sirkeci Station Area, which is one of the steps taken with railway works in our country and located at the starting point of the gates opening to Europe at the Rumelia Railway Line and foreign trade point; While the customs building has lost its original function and is active with its new function today, the warehouse building is idle. In this study, it is aimed to reveal the importance of Sirkeci Station Customs and Warehouses in the context of industrial heritage from the past to the present after detailed historical research and to determine the current protection problems with on-site interviews, observations and examinations. For this purpose, although the building was taken under protection, it was determined that there were many protection problems and it was seen that it was left to its fate open to natural and human influences. At the end of the study, suggestions for the conservation approach of the building were presented and attention was drawn to the preservation of its place in the memory of the city and its inhabitants.

Keywords: Industrial Heritage, Railway Heritage, Conservation Issues, Reuse, Sirkeci Station Area.

³ Graduate Student, Mimar Sinan Fine Arts University,

Email: 20222101036@ogr.msgsu.edu.tr

⁴ Prof. Dr., Eskisehir Technical University, Email: hhhalac@eskisehir.edu.tr

Giriş

İnsanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olan demiryolları Endüstri Devriminin tamamlayıcısı olarak kabul edilir. Dünya tarihinde önemli bir gelişme olan bu süreçte; kentler ve gar sahaları Endüstri Devriminin ve demiryolu taşımacılığının; tarihini, döneminin sosyal ve ekonomik özelliklerini yansıtarak birçok etkiye ve değişikliğe sebep olmuştur (Geyyas, 2021, s.880). Dolayısıyla bu değişiklikler kentsel alanları ve mimariyi etkilemiştir (Başar ve Erdoğan, 2009, s.29). İlk demiryollarının kurulması ile bu alanlara hizmet edecek yapılarında inşası sonucunda demiryolları üzerinde gar binaları, istasyon binaları, durak, bekleme salonu, hizmet evleri, resmi binalar, ambar ve gümrük binaları, vb. çeşitli demiryolu yapıları inşa edilmiştir (Büyükdemir, 1999, s.44). Sağladıkları ulaşım hizmetlerinin yanı sıra buldukları şehirler için giriş kapısı rolünü de taşıyan gar binaları, şehre giren yolcuların ilk karşılaştığı mekân olarak kent hakkında ilk izlenimi sunan yapılar olmuşturlardır (Yıldız, 2013, s.52).

İnşa edildikleri ilk dönemde kentin dışına inşa edilen gar binaları, kentlerin dışı doğru yayılan büyüme politikalarıyla kentin merkezinde kalarak zamanla kentin odak noktası haline gelmişlerdir (Başar ve Erdoğan, 2009, s.30). Kentin hafıza mekanları olan bu gar binaları kent ve kentli sayesinde ayakta kalan yapılardır. Çağdaş anlamda demiryolu ulaşımının başladığı 1925 yılından itibaren demiryolları ve gar binaları teknolojinin ilerlemesi ile sürekli gelişim ve dönüşüm içerisinde olsa da bu gelişim süreci; siyasi politikalar, savaşlar ve toplumların sosyal ve ekonomik yapıları nedeniyle zaman zaman sekteye uğramıştır (Haştemoğlu, 2012, s.3).

Osmanlı Devleti ise Endüstri Devriminin yaşandığı bu süreçte siyasi, askeri ve ekonomik tüm olumsuzluklara rağmen dünyadaki teknolojik gelişmelere ulaşmaya çalışmıştır. Yıpranan imparatorluk kendi imkanları ya da yabancılara imtiyazlar vererek kentlerini ve yollarını bayındır kılabilmek için çabalamıştır (Durmaz Aktaş, 2019, s.6). Bu kapsamda Halil İnalçık Osmanlı ekonomi anlayışını Ortadoğu'daki devlet ve toplum anlayışıyla bağlantısını vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti ticari merkezler ve yollar geliştirmeye, halkın tarımsal arazilerini artırmaya ve ticaret hacmini genişletmeye uğraşmıştır. Bu dönemde üç Osmanlı başkenti olan Bursa, Edirne ve İstanbul önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Her ne kadar devletin temel ekonomik yaklaşımı bu şekilde olsa da her zaman

siyasi ve mali çıkarlar ön planda olmuştur (Afyoncu, 2006, s.217-218). Sosyal ve ekonomik olarak tüm dünyaya yayılan bu teknoloji ile başlayan hızlı ve sürekli hammadde ve ürün taşınması gerçekleştirilerek, demiryolunun geçtiği noktalarda ticaretin ve üretimin canlanmasına, gelişmesine, istihdam olanaklarının ve dış ticaretle gelen kültürel alışverişin artmasına ve kentlerde göç hareketleri sonucu nüfusun artması beraberinde gelmiştir (Başar ve Erdoğan, 2009, s.30).

Nitekim çalışmaya konu olan ve Endüstri Devriminin başladığı dönemde 19.yy' da tamamlanan Sirkeci Gar Sahası ise konumu ve özgün mimarisiyle Avrupa Demiryolu Hattının son durağı olarak önemli bir kültürel miras ögesidir. İnşası tamamlanan dönemde Batılılar "Doğunun Kapısı", Osmanlılar ise "Batıya Açılan Kapı" olarak adlandırmıştır (Durmaz Aktaş, 2019, s.6) ve Rumeli Demiryolunun başlangıç noktasında yer alarak dış ticaret ve yolcu taşımacılığı noktasında büyük bir öneme sahiptir. Fakat yüzyılın projesi olarak başlatılan Marmaray projesi ile kullanım dışı kalarak kapatılmıştır. Bu kapsamda kapatılan tarihi istasyon binalarından Sirkeci Gar Sahasının yanı sıra Anadolu Demiryollarının başlangıcında yer alan Haydarpaşa Gar Sahası ve çevresinin kullanımına yönelik kararlar da sonuç bulamamıştır (Kösebay Erkan, 2013, s.102). Tarihi Haydarpaşa Gar Sahası için 2005 yılında başlatılan yenileme çalışmalarında, paydaşlar arasında yaşanan hukuki anlaşmazlıklardan ötürü projeler rafa kaldırılmıştır (Kuyucu, 2018, s.371). Buna ek olarak 2010 yılında Haydarpaşa Garının bakım çalışmaları sırasında çatısının büyük bir çoğunluğunun ve dördüncü katının bazı bölümlerinin yanması (Alkış, 2013, s.174) Haydarpaşa Gar Sahasının atıl kalma sürecinin uzamasına sebep olmuştur. Ayrıca 2018 yılında alanda başlatılan arkeolojik kazılar da sürecin uzamasına neden olmuştur (Demirci, 2021, s.58-59).

Sirkeci Gar Sahası bünyesinde yer alan demiryolu binalarından gümrük ve ambar binalarının geleceği konusunda ise belirsizlikler devam etmektedir. Marmaray projesi kapsamında 2013 yılında kapatılan Haydarpaşa ve Sirkeci Gar Sahaları bünyesinde yer alan ambar binalarının kültür ve sanat etkinlikleriyle yeniden kullanımı için 2019 yılının Ekim ayında ihaleye verilmiştir fakat hukuki anlaşmazlıklardan ötürü projelerin iptali gerçekleşmiştir. Endüstri Devrimi sürecinin izlerini taşıyan bu demiryolu binalarının kaderine terk edilmesi kültürel değer kaybına neden olmaktadır. Fakat bu mekânların gelecek kuşaklara aktarılmasında mevcut işlevin sürdürülmesi mümkün değildir. Öyle ki eski demiryolu yapıları ve hatları

günümüz ihtiyaçlarını ve teknolojisini karşılamakta yetersiz kalmaktadırlar. Gelişen teknoloji ve modern yaşam olanakları düşünüldüğünde tarihi gar binalarının kent hayatına nasıl katılacağı konusunda verilecek kararlar koruma açısından çok önemlidir.

Bu çalışmada kaderine terkedilen ve zamanın yıpratıcılığı karşısında ayakta kalmaya çalışan Sirkeci Gar Sahası bünyesindeki gümrük ve ambar binaları incelenmiştir. Bulunduğu konum olan Sirkeci çerçevesinde endüstriyel miras kapsamında öneminin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Literatür taramalarının ardından alanda yapılan görüşme, gözlem ve incelemelerle alanın önceki durum ve kullanımı hakkında bilgi edinilip alan hakkında yapılan koruma ve akademik faaliyetlerle ilgili çalışmalar hakkında bilgi edinilmiştir. Çalışmada dış ticaret açısından Rumeli Demiryolu Hattının önemini vurgulamak adına hat üzerinde yer alan diğer ara tren istasyonlarına da yer verilerek Endüstri Devrimiyle başlayan demiryolu yapılanmasının Osmanlı Devleti için önemi ortaya koyulmuştur. Fakat mülkiyeti TCDD'ye⁵ ait olan bu demiryolu yapılarının yasal olarak korunmalarına rağmen koruma çalışmalarına istinaden herhangi bir çalışma yürütülmediği tespit edilmiştir. Alan kaderine terkedilerek tabii ve beşerî faktörlere açık bir şekilde zamanın yıpratıcılığına maruz bırakılmıştır. Yapının inşa edildiği dönemde endüstriyel miras noktasındaki önemi göz önüne alınarak mevcut durumunu ortaya koyulmuş ve alana yönelik koruma ve yeniden kullanım önerileri sunulmuştur. Böylece çalışmanın kentli için bir bilinçlendirme ve farkındalık yaratması temenni edilmiştir.

Demiryollarının Gelişimi ve Endüstriyel Miras Kapsamında Önemi

Avrupa'da sürekli bir şekilde artan endüstrileşme sonucu sömürgelerden elde edilen hammaddelerin endüstriyel yöntemlerle işlenmesi iç ihtiyaçları karşıladıktan sonra ortaya çıkan üretim fazlası, yeni ticaret imkanlarının ve pazarlarının arayışına neden olmuştur (Alsaç, 1976, s.11). Avrupa'da sömürge faaliyetlerin en yüksek olduğu bu dönemde, hammaddelerin taşınması ve ürünlerin pazara ulaşması için demiryolları önemli bir konumdadır (Haştemoğlu, 2012, s.10). İngiltere'de 19. yüzyılın ilk çeyreğinde ilk demiryolu teknolojisini ortaya çıkarttığı söylenebilir (Başar ve Erdoğan, 2009, s.31). Bu dönemde Osmanlı Devleti ise Avrupa'da meydana gelen birçok modernleşme çabasına ulaşımında imkansızlıklar yaşayarak

⁵ TCDD: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları

sanayi, tarım ve askeri alanda birçok olumsuzluk ile karşı karşıya gelmiştir (Erol, 2003). Dışa açılma politikaları ile Osmanlı Devleti, ürettiği hammaddeleri dış pazarlara ihracatının yapılmasında geleneksel ulaşım araçlarıyla ve yol ağlarıyla ekonomisini yola koymaya çabalasa da geleneksel kervan sistemleri ihtiyaçları karşılayamaz duruma gelmiştir (Arslan, 2015, s.30 ve Avcıoğlu, 1969, s.95). Bu sebepten ötürü yeni bir ulaşım teknolojisi, Batı'nın gelişen endüstrisine hammaddeyi hızlıca aktarmak ve tarım ürünlerini geniş tüketim pazarlarına ulaştırmak amacıyla zorunlu görülmüştür (Koçer, 1995, s.8). 19. yüzyılın ortaları Batılı ülkelerin gelişmekte olan endüstrilerine ucuz hammadde kaynağı ve pazar arayışları içinde olduğu bu süreçte, rekabet ortamı oluşmuş ve bu yarışta öncü olan Avrupa ülkeleri, demiryollarının Batı'yı ve Anadolu'yu bütünleştirici etkisini göz önüne alarak kendilerine verilen imtiyazlar neticesinde demiryolu inşa çalışmalarına başlamışlardır. Böylece Doğu'ya doğru yayılma amacı taşıyan bu yaklaşım sonucunda Anadolu bir odak haline gelmiştir (Güven, 1982, s.40) ve demiryolları Batılı ülkelerin Doğu'ya doğru yayılma siyasetinde ana etken olmuştur.

Sonuç olarak demiryolu yapılmasının asıl nedenlerinden biri olarak tarımsal hammadde ürünlerinin diğer bölgelere taşınması ve ekonomik olarak kalkınma sağlamak olarak gösterilebilir. Bu şekilde Osmanlı Devleti tarım kaynaklı ürünlerinin ihracatını sağlama yolunda ilk önemli adımı atarken yabancı devletlerin ürünlerinin taşınması noktasında ithalat ürünlerinin Anadolu'ya taşınması sağlanmıştır. Böylelikle tarımdan sağlanan vergilerin yanı sıra ticareti geliştirecek demiryolu ağı ile ithalat ve ihracattan sağlanan gümrük vergilerinin atılmasıyla devlet hazinesine katkı sağlanması amaçlanmıştır (Arslan, 2015, s.30). Ekonomik kalkınmanın ön planda olduğu bu gelişmelerde zamanla demiryolu yük taşımacılığı bir devlet politikası haline gelmiştir.

Diğer yandan Osmanlı Devleti, demiryollarının ekonomiye sağladığı katkıları göz önüne alarak Endüstri Devrimi ile demiryolu inşa çalışmalarına hız kazandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu durumu avantaja çeviren yabancı devletlere imtiyazlar vermesinde ekonomik amaçlarını gözetmiş ve bu noktada İstanbul, Balkanlar ve Avrupa arasında bağlantı sağlayacak en önemli adımı Rumeli Demiryolları olmuştur (Engin, 1993, s38-39). Osmanlı Devleti'nin bu kadar geniş çaplı bir demiryolu girişimine karar vermesine sebep olarak öne çıkan diğer faktörler siyasi ve askeridir. Avrupa topraklarında meydana gelebilecek isyanlarda ve savaşlarda asker sevki-

yatının kısa sürede sağlanması adına Rumeli’de demiryolu faaliyetleri zorunlu olmuştur (Büyükdemir, 1999, s.38). Bu kapsamda inşa edilen güzergâhlar arasında 4 Ocak 1871 tarihinde hizmete girerek şehrin sosyal yaşantısında önemli değişikliklere sebep olan ve İstanbul’u Avrupa’ya bağlayan demiryolu güzergâhının ilk dönemde başlangıcı kabul edilen ve tartışmalara neden olan Yedikule-Küçükçekmece Hattı örnek gösterilmektedir (Kösebay Erkan, 2012, s.87). Haliç Kıyısında konumlanan sanayi tesislerinin zamanla Zeytinburnu, Bakırköy ve Küçükçekmece tarafına kayması ve bölgedeki askeri yapıların varlığı, güzergahın belirlenmesinde etkili olmuştur. Böylece üretilen hammaddenin işlenerek ortaya çıkan yeni ürünlerin dağıtımında çok çeşitli taşımacılığın sağlanması ile, son istasyon olarak önerilen Sirkeci’ye hattın taşınması kararına varılmıştır (Engin, 1993 ve Erdoğan, 2012).

Sirkeci Gar Sahası inşası ile şehrin sosyal ve ekonomik düzeninde gelişmeler yaşanmış sanayileşme ve endüstrileşme ile kentte yeni liman inşaları devam etmiştir. Sanayileşmenin hızla arttığı kentlerde, liman ve kıyı bölgeleri zamanla sanayiye bağlı küçük ve orta ölçekli üretim tesislerinin, tersanelerin, depoların ve ambarların bulunduğu alanlara hizmet etmeye başlamıştır. Kentte birçok hattın yapımına devam edilen süreçte Osmanlı Devleti için bir dış politika haline gelen demiryolu inşa faaliyetleri ile Rumeli Demiryolu Hattı üzerinde kısa mesafede benzer mimari anlayış ve yapım sistemiyle gösterişsiz ve basit ara istasyon projelerinin yapılmasına sebep olmuştur.

Başlangıçta her noktaya yük ve yolcu taşıma talebinden dolayı birçok ara istasyon binası Anadolu’nun her noktasında mevcuttur. Bu yapıların büyük bir çoğunluğu çeşitli sebeplerden ötürü işlevini yitirerek atıl duruma düşmüş ve harap olmuştur. Bazıları ise tamamıyla yıkılmıştır. Rumeli Demiryolu Hattı üzerinde ise inşa edilen üç adet gar binası yer almaktadır. Bunlardan Sirkeci ve Edirne (Karaağaç) Garı yeni işleviyle faal durumdayken Kırklareli Garı ise faal değildir (Tablo 1).

Tablo 1. Rumeli Demiryolları üzerindeki gar binaları

Gar Binası	Şehir	Yapım Yılı	Mevcut Durumu
Sirkeci Garı	İstanbul	1890	Yeni işlevi ile faal
Kırklareli Garı	Kırklareli	1912	Faal Değil
Edirne (Karaağaç) Garı	Edirne	1873	Yeni işlevi ile faal

Rumeli Demiryolu Hattı üzerinde, şehrin gelişimine bağlı olarak ayakta kalan demiryolu yapıları TCDD tarafından onarılarak kullanılmalarının devamlılığı sağlanmıştır (Tablo 2). Kent içinde kalan istasyon binalarının tercih edilip onarılarak işlevinin devam ettirilmesi, sürdürülebilirliğini sağlamak ve devamlılığında potansiyelini ortaya koymak için daha avantajlı olacaktır. Bu noktada demiryolu yapılarının kentli sayesinde ayakta kalan yapılar olduğu vurgulanmalıdır.

Tablo 2. Rumeli Demiryolları üzerinde faal olarak hizmet veren istasyon binaları

İstasyon Binası	Şehir	Yapım Yılı	İstasyon Binası	Şehir	Yapım Yılı
Lüleburgaz	Kırklareli	1873	Murathı	Tekirdağ	1873
Bahçivanova	Edirne	1873	Pehlivanköy	Kırklareli	1873
Çerkezköy	Tekirdağ	1873	Uzunköprü	Edirne	1873
Çorlu	Tekirdağ	1873	Alpullu	Kırklareli	1926
Demirköprü	Edirne	1873	Kapıkule	Edirne	1971

Rumeli Demiryolu Hattı üzerinde ticaret faaliyetleri kapsamında ithalat ve ihracatın sağlanması ve kontrollerinin gerçekleşmesi için sınır kapılarında bulunan gümrüklü gar binaları dışında, hizmet ettiği işleve göre şehrin giriş kapıları olan önemli ana gar binalarında da gümrük bulunmaktadır (Kösebay Erkan, 2012, s.91). Fakat ambar binasının ise gar ve ara istasyon yapılarının tümünde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu hat üzerinde incelenen istasyon binalarından birkaçı işlevini yitirerek metruk haldedir (Tablo 3).

Tablo 3. Rumeli Demiryolları üzerindeki kapatılan istasyon binaları

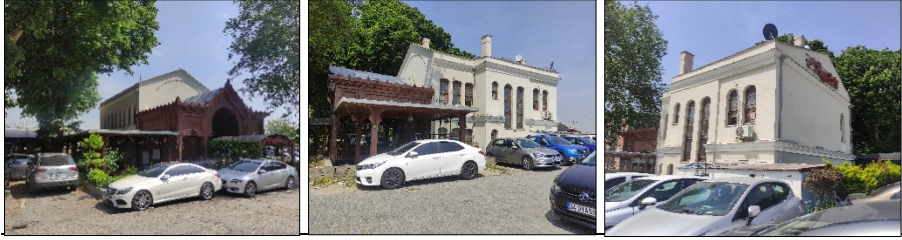
İstasyon Binası	Şehir	Yapım Yılı	İstasyon Binası	Şehir	Yapım Yılı
Yedikule	İstanbul	1872	Seyitler	Kırklareli	1873
Kumkapı	İstanbul	1872	Taşşığıl	Kırklareli	1873
Kocamustafapaşa	İstanbul	1872	Babaeski	Kırklareli	1912
Cankurtaran	İstanbul	1872	Büyük Mandıra	Kırklareli	1912
Kavaklı	Kırklareli	1873	Kanarya	İstanbul	1955

Demiryolu yapıları mimari, tarihi ve endüstriyel bir miras olarak değerlendirildiğinde TCDD tarafından yeterli özen gösterilmemekte tescillenerek yasal olarak koruma altına alınsa da fiiliyatta bir koruma durumu söz konusu değildir. Tarihsel süreçte tahribata uğrayan bu yapılar atıl du-

rumda kalarak kullanılamamaktadır. Mevcut yapıların günümüz koşulları için yetersizliği ve demiryolu güzergahları ile istasyon noktalarının yeniden planlanmaması gibi nedenlerle yapılar kullanım dışı kalmaktadır.

Sirkeci Gar Sahasının Endüstriyel Miras Kapsamında Önemi

Tarihi yarımadanın en önemli semtlerinden Sirkeci; limanlar, iş hanları ve çarşılar ile ticaretin merkezi konumunda olarak önemli bir bölgedir (Cihan, 2019, s.52). Rumeli Demiryollarının Sirkeci'ye kadar uzatılması kararı alındıktan sonra, 1871 yılında tamamlanan Yedikule-Küçükçekmece Hatının inşasından sonra Sultan Abdülaziz 'in Topkapı Sarayı'nın bahçesinden tren geçmesine izin vermesiyle Topkapı Surları yıkılmıştır (Kösebay Erkan, 2007, s.25). 1872 yılında deniz kıyısına küçük ölçekli iki katlı bir istasyon binası ve bugün varolmayan bu binaya bitişik dört katlı kagir bina inşa edilmiştir (Batur, 2010, s.838); (Görsel 1).

Görsel 1. 1872 tarihli ilk inşa edilen gar binası (Yazar, 2022; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Esas istasyon binası için demiryolu şirketi iki farklı plan hazırlamıştır. Bunlardan 1 Aralık 1872 tarihli ve Lang-Hirsch imzasını taşıyan A planı ve 10 Mayıs 1873 tarihli ve Hirn-Hirsch imzasını taşıyan ikinci plana ise B planı adı verilmiştir. A planında hükümet; istasyon binası, eşya ambarları, diğer gerekli tesisler ile rıhtım ve antrepoların yapılmasını planlamıştır. B planı ise; büyük bir gar binası, gerekli birkaç bina ve daha büyük tasarlanmış rıhtım ve antrepolardan oluşuyordu. B planının büyük masraflara yol açacağı gerekçesi ile tercih edilmemiş ve A planı uygulamaya koyulmuştur (Yavuz, 2001, s.100).

Yapılan görüşmeler sonucunda esas istasyon binasının yapımına Sirkeci Garı zemininin bozuk olmasından dolayı başlanamamıştır (Araz,

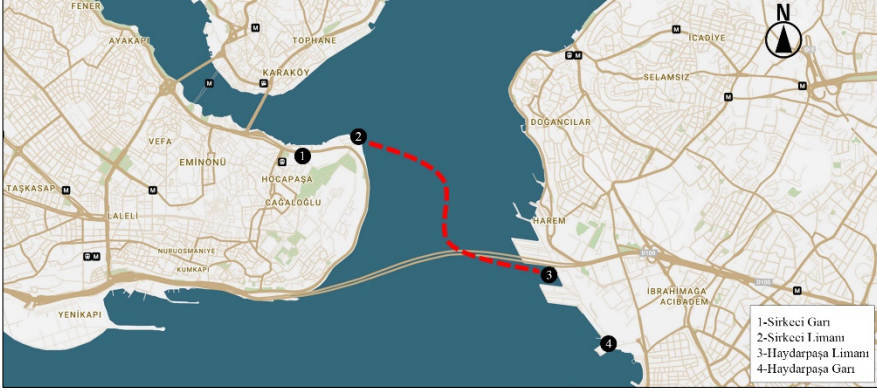
1995, s.263-266). Geciken süreç sonunda 11 Şubat 1888'de bugünkü istasyon binasının yapımına başlanılmış ve Türkiye'ye Doğu mimarlığını incelemek için Alman Hükümeti tarafından gönderilen Mimar Jasmund'a II. Abdülhamid Han'ın isteği üzerine Sirkeci Gar'ını tasarlamak ve inşa etmek görevi verilmiştir. Sirkeci Garı 3 Kasım 1890'da tamamlanarak hizmete açılmıştır (Özcan, 2018, s.65); (Görsel 2).

Görsel 2. 1890 tarihli Sirkeci Gar Binası (Yazar, 2022; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

İnşa edildiği dönemden günümüze Rumeli Demiryollarının başlangıcı olarak kabul edilen hat; yük taşımacılığı kapsamında önemli bir lojistik merkez olarak rol almıştır. Ticaretin merkezi olarak limanlarda gemilerle gelen malların depolanmasına olanak veren bu bölgenin hemen arkasında esnaflar faaliyet göstermektedir (Ortaylı, Engin ve Afyoncu, 2008, s.25). Bu noktada ticaretin kente getirdiği mekansal ihtiyaçlardan dolayı bölgede özellikle büyük bir depolama alanı olarak hizmet edecek ambar ve gümrük binalarının denizle olan ilişkisi zorunlu olmaktadır. Osmanlı zamanında ticaret faaliyetleriyle beraber Sirkeci Rihtımında birçok liman iskelesi inşa edilmiş ve bu yapılanma demiryolları ile desteklenmiştir. Bu amaçla Sirkeci Gar Sahasının doğu kesimine Prosforyon Limanı İnşa edilmiştir (Müller-Wiener, 1977, s. 57). Bölgenin coğrafi konumu ve jeostratejik özellikleri ile ulaşım ağlarındaki çeşitlilik; kara, hava, demir ve deniz yollarının çok yönlü ve verimli bir şekilde kullanımına imkân vermektedir. Deniz ulaşımına ek olarak bölgede demiryolu yapılanması ile ticaret hacminin üst düzeye erişerek genişlediği söylenebilir (Cihan, 2019, s.56). Demiryolu faaliyetlerinin ticarete taşımacılığa sağladığı büyük kolaylığın yanı sıra, ulaştırma ve taşımacılık sistemlerinin çeşitliliği ile üretilen malın daha verimli dolaşımına yardımcı olmaktadır. (Koldemir ve Cengiz, 2020, s.1932). Üretilen malın diğer bölgelere rahatça gönderilebildiğinin anlaşılmasıyla daha fazla üretim yapılmış ve bunun sonucu olarak üretim artışı

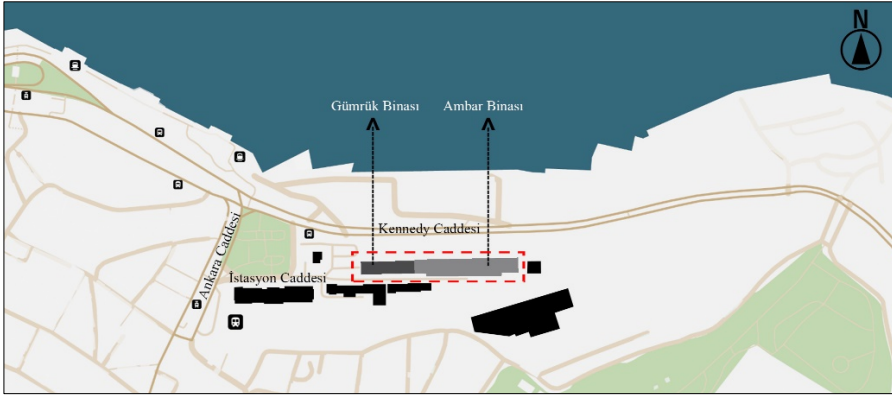
yaşanmıştır (Engin, 2017, s.248). Artan ticaret ilişkileri sonrası Haydarpaşa Garı'na, Sirkeci Garı'ndan sık sık yük vagonları taşınmıştır. Şekil 1'de Sirkeci Limanı ve Haydarpaşa Limanı arasındaki güzergâh gösterilmektedir.

Şekil 1. İki yaka arasında yapılan taşımacılık hattı (Yazar, 2023; bu şekil çalışma kapsamında yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları

19. yüzyılda sanayileşmenin yansımalarının görüldüğü dönemde, devletin idari yapılanmasından, ticarete ve ulaşımaya kadar görülen değişimler ile Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilen demiryolları, tren garı ve denizyolu ulaşımıyla beraber yeni yaşam biçimleri meydana gelmiştir (Ortaylı ve diğerleri, 2008). Bu durumun mimariye yansımalarıyla birlikte rıhtımların bulunduğu ve Haliç'in boğazla birleştiği bölgede önemli ulaşım yapılarından Sirkeci Garı'nın inşasına ek olarak, depoların ve rıhtımların yapılması da bölgenin karakterini değiştirerek kentin yeni bir kimliğe bürünmesini sağlamıştır (Kuban, 2010, s.244). Bu kapsamda Osmanlı mimarlığının özgün bir örneği olarak inşa edilen gümrük ve ambar binaları Fatih ilçesi, Hocapaşa Mahallesinde, Kennedy Caddesi ile Ankara Caddesinin birleştiği kısımda yer almaktadır (Yavuz, 2001, s.99); (Şekil 2).

Şekil 2. Gümrük binası (sol), ambar binası (sağ) konumu (Yazar, 2023; bu şekil çalışma kapsamında yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

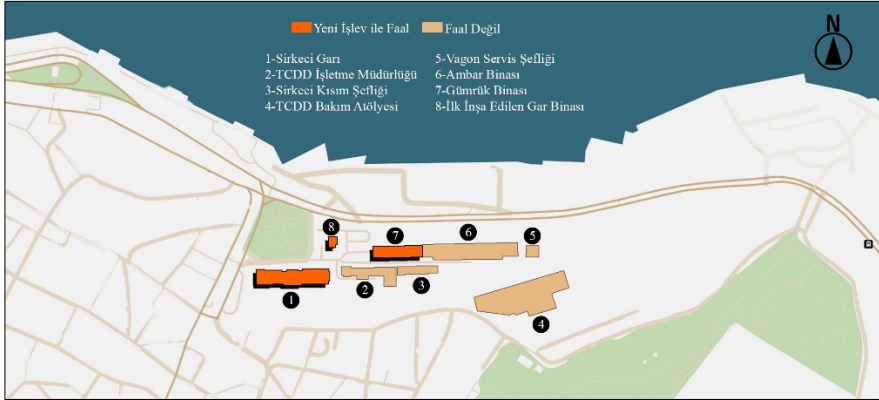
İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan Rumeli Demiryollarının başlangıç noktasında bulunan gar sahası; Sarayburnu ve Bahçekapı arasında, İstanbul'un yedi tepesinden birinci tepede yer almaktadır. Bahçekapı o dönemde Sirkeci'nin kapılarından biri olarak şehre ulaşan malların geçirildiği önemli bir kapıdır (Ortaylı ve diğerleri., 2008, s.25). Çevresinde Gülhane Parkı, Sultanahmet Camii, Ayasofya Camii gibi önemli tarihi yapılar ile Galata ve Haliç Köprüsü gibi önemli köprüler bulunmaktadır (Görsel 3).

Görsel 3. Gümrük ve Ambar Binası havadan görünüm (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Çalışma alanında yapılan incelemeler ve vaziyet planlarının altlık olarak kullanılmasıyla Sirkeci Gar Sahasında sekiz adet demiryolu yapısı olduğu görülmüştür (Şekil 3). Bunlardan; 1890 tarihli ana Sirkeci Garı bugün Demiryolu Müzesi ve restoran olarak yeni işlevi ile faal durumdadır. İlk inşa edilen 1872 tarihli iki katlı Sirkeci Garı ise bugün Eski Şeflik Binası olarak yeni işleviyle faal olarak kullanılmaktadır. Üç katlı TCDD İşletme Müdürlüğü ise inşa edildiği dönemdeki özelliklerini koruyarak bugüne ulaştığı görülmektedir fakat yapının iç mekanının bir bölümünde meydana gelen yangından ötürü işlevini kaybetmiştir. Kısım Şefliği, Lokomotif Bakım Atölyeleri ve Vagon Servis Şefliği ise Halkalı İstasyonunun açılması ile işlevini kaybetmiştir.

Kennedy Caddesi boyunca denize paralel olarak uzanan ve Sirkeci Garı'nın kuzeydoğusunda bulunan gümrük binası yıllar içerisinde geçirdiği onarımlarla özgün mimari karakterini ve işlevini kaybederek günümüzde "Gümrük Muhafaza Kaçakçılık ve İstihbarat Müdürlüğü" olarak kullanılmaktadır. İnşa edildiği dönemdeki mimari özelliklerini ve özgün karakterini büyük ölçüde koruyan ambar binası ise günümüzde metruk bir hale gelerek kullanılmamaktadır. 1995 yılında Sirkeci Gar Sahası bölgesinin kültür alanı ilan edilmesiyle alanın kültür-sanat etkinlikleri kapsamında dönüşümü için başlatılan projelerin ise akıbeti belirsizdir.

Şekil 3. Sirkeci Gar Sahası bünyesindeki yapılar (Yazar, 2023; bu şekil çalışma kapsamında yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları Cephe Karakteri

Kuzey Cephesi

Yapı bloğunun batı bölümünü oluşturan Gümrük Muhafaza Müdürlüğü geçmişten günümüze aldığı müdahaleler ile özgün cephe karakterini yitirmiştir. Betonarme karkas sistemli tuğla dolgu üzeri sıva olarak inşa edilmiştir. Yapı bloğunun doğu bölümünü oluşturan ambar binaları ise uzun süredir işlevsiz kaldığı için özgün cephe karakterini ve mimari kimliğini korumuştur. Cepheye girişler moloz taş üzeri betondan yapılan peron ile sağlanmaktadır. Tüm yapı grubu boyunca uzanan bu platform; trenlerin yanaşarak yük boşaltması işlemi için inşa edilmiştir ve yük aktarımının sağlanması için bu cephede ambar binasına ait geniş sürgülü ahşap kapılar yer almaktadır (Görsel 4).

Görsel 4. Gümrük (sol) ve ambar binası (sağ) kuzey cephesi (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Güney Cephesi

Yapı bloğunun batı bölümünü oluşturan Gümrük Muhafaza Müdürlüğü olarak kullanılan binanın bu cephesi kuzey cephesinden farklı olarak sıva üzeri boya uygulaması yapılmıştır. Yapı bloğunun doğu bölümünü oluşturan ambar binasında da olduğu gibi girişler üst kotta bulunmakta ve giriş sahanlıklarına merdivenle ulaşılmaktadır. Gümrük binasının bu cephesi kuzey cephesinde olduğu gibi özgün mimari kimliğini kaybetmiştir ve ambar binası ise işlevsiz kaldığı süreç boyunca bu cephede de özgün cephe karakterini ve mimari kimliğini korumuştur. Ayrıca ambar binasının bu cephesinde de mal kabul alanı için geniş ahşap sürgülü kapılar yer almaktadır (Görsel 5).

Görsel 5. Gümrük binası (sol), ambar binası (sağ) güney cephesi (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Günümüzde yapı bloğunun bu cephesi otopark alanı olarak kullanılmaktadır. Yapı bloğunun bu cephesinde olduğu gibi Gümrük Muhafaza Müdürlüğü için bütüncül bir özgün cephe yaklaşımı sağlanamazken, Ambar Binaları ahşap sürgülü kapılarıyla ve orantılı pencereleriyle özgün cephe karakterini yansıtmaktadır. Yapı bloğunun bu cephesinde bodrum kata giriş sağlayan bölümler bulunmaktadır (Görsel 6).

Görsel 6. Gümrük binası (sol), ambar binası (sağ) güney cephesi otopark kullanım alanı (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Doğu-Batı Cephesi

Yapı bloğunun batı cephesini gümrük binası oluşturmaktadır. Bu cephenin sağ tarafında bodrum kata erişim sağlayan giriş bulunmaktadır. Cephenin sol tarafında ise peron cephesine geçiş sağlayan metal kapı bulunmaktadır. Gümrük binasının batı cephesi diğer cephelerde olduğu gibi niteliksiz müdahaleleriyle özgün cephe karakterini ve mimari kimliğini kaybetmiştir. Yapı bloğunun doğu cephesini ise ambar binası oluşturmaktadır. Bu kısımda da bodrum kata ulaşımı sağlayan giriş bulunmaktadır. Doğu cephesi kaplama malzemesi ve pencere detayları ile gümrük binasına göre daha özgün bir cephe yansıtmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7. Gümrük binası (sol), ambar binası (sağ) batı cephesi (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları Koruma Sorunları

Yapı malzemeleri, zaman içinde çevresel koşullar, bölgesel özellikler, doğal afetler, malzemenin kendi özellikleri, geçirdiği onarımlar gibi iç ve dış birçok beşerî ve doğal etkene bağlı olarak farklı şekil ve boyutta bozulmaya uğrarlar. Zayıflamaya başlayan yapı malzemeleri ilk durumlarındaki fiziksel ve mekanik özelliklerini yitirirler (Eskici, 2013, s.611). Malzeme üzerinde ortaya çıkan bu farklı boyuttaki hasarların değerlendirilmesi ve müdahale yönteminin belirlenerek malzemenin ömrünün uzatılıp korumanın sağlanması açısından önemli bir süreçtir (Canbulat, 2016, s.63). Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları için koruma, restorasyon yöntem tekniklerini saptayabilmek için, öncelikle yıpranma nedenleri ve şekillerini belirlemek ve sınıflandırmak gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda incelenecek olan bozulma nedenleri, iki ana başlık altında toplanabilir.

Malzeme Bozulmaları ve Sebepleri

Yapı bloğuna ait çatı malzemelerinin eskimesiyle yer yer meydana gelen malzeme kayıplarından dolayı yapıya su girişi kolaylaşmıştır. Bu durum yapı içerisinde zeminde, duvarlarda ve tavanlarda rutubetlenmeye neden olmuştur. Rutubetlenmeye bağlı olarak ambar binası zemin kat iç mekân duvarlarında yoğun boya dökülmesi, yüzey kararması ve sıvada çatlak görülmüştür (Görsel 8).

Görsel 8. Gümrük binası çatı örtüsü ve ambar binası iç mekân mahalleri (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Yapı bloğunun tavan ve zemin kaplama malzemesini oluşturan ahşapta yer yer kırılma, oyuklanma, yüzey kararması ve boya dökülmesi görülmüştür. Bu durum iç mekânda görülen rutubete ve çatı malzemesinde meydana gelen kayıplara bağlı oluşmaktadır. Ambar binasının doğu bölümündeki idari bölümler ise boya dökülmesinin en yoğun görüldüğü mekanlar olmuştur. (Görsel 9).

Görsel 9. Ambar binası zemin kat mahallerinde görülen malzeme bozulmaları (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Bozulmalar; yoğun biçimde bodrum kata sızan zemin sularıyla rutubetlenmeye bağlı olarak meydana gelmiştir. Özellikle ambar binasının güney cephesindeki bodrum kata erişim sağlayan muhdes⁶ beton merdivenin giriş kapısının yok olması içeriye her türlü çevresel atığın birikmesine sebep olmuştur. Yağmur suyu ile balçıklaşan zeminde ise zamanla yoğun bitkilenme meydana gelmiştir. Yapının ömrü için risk oluşturan bu durum aynı girişten erişilen diğer mahallere kadar devam etmiştir. Rutubete bağlı olarak bu katta da aynı şekilde boya dökülmesi, yüzey kararması ve sıvada çatlak yoğun olarak görülmüştür (Görsel 10).

⁶ Muhdes: Özgün olmayan, sonradan eklenmiş (Temel Mimari Koruma Terimler Sözlüğü)

Görsel 10. Ambar binası bodrum kat mahallerinde görülen malzeme bozulmaları (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Yapı bloğunun kuzey cephesindeki peron ve 150 yıllık raylar boyunca yoğun bitkilenme ve bu bitkilenmeye bağlı olarak döşemede çatlak görülmüştür. İç mekânda ise sadece ambar binasının güney cephesindeki bodrum kat merdiveninin sonunda yoğun bitkilenmeye rastlanılmıştır. Ambar binası zemin kat mahallerinde ise rutubetlenmeye bağlı olarak sadece bazı noktalarda yosunlanma görülmüştür (Görsel 11).

Görsel 11. Yapı bloğunun çevresinde görülen bitkilenmeler (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Yapı bloğunun batı cephesinde yer alan ve peron cephesine tek geçişi sağlayan metal kapıda gerekli güvenlik önlemlerinin alınmamasından dolayı âtıl durumda olan ambar binasının işgal edildiği görülmüştür. Ambar binası iç mekân duvarlarında ve perona açılan ahşap sürgülü kapılarda görülen vandalizm örnekleri yapının her noktasında göze çarpmıştır (Görsel 12).

Görsel 12. Ambar binasında görülen Vandalizm örnekleri (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Yapı bloğunun güney cephesinin otopark alanı olarak kullanılması yapının özellikle ambar binası duvar yüzeyinde cephe boyunca yüzey karması, yüzey kirliliği ve niteliksiz müdahalelere sebep olmuştur. Otopark alanı araç yerlerinin belirlenmesi için duvar yüzeyine beyaz boya ile işaret koyulması ve çeşitli duvar yazılarının yazılması vandalizm örneklerindedir. Yine aynı cephede özellikle gümrük binasının cephesinde aktif kullanımına yönelik olarak çeşitli niteliksiz ekler bulunmaktadır. Bunlar; sokak aydınlatmaları, havalandırma kanalları, tesisat boruları ve kabloları, metal tabelalar vb. elemanlardır. Bu elemanlar yapının mimari karakterine zarar vermektedir (Görsel 13).

Görsel 13. Yapı bloğunun güney cephesinde görülen niteliksiz müdahaleler ve ekler (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Strüktürel Bozulmalar ve Sebepleri

Atmosfer koşullarının direkt olarak etki ettiği yapıların üst örtü sistemleri, deformasyonların meydana geldiği ilk alanlardır. Özellikle gümrük binası kuzey cephesindeki çatı sistemine ait çelik putrellerde meydana gelen malzeme kayıpları ve korozyon çatı strüktürüne zarar vermiştir. Üst örtünün koruyuculuğunu kaybetmesi, tarihi yapıların mimari ve strüktürel niteliklerinin yitirilmesi sürecini hızlandıran ciddi bir sorundur. Çatıda

meydana gelen bu bozulmaya bağlı olarak, kötü hava koşullarının etkisiyle ambar binasının doğu bölümünün bodrum katına sızan yağmur suları ve zemin suları ile yığma tuğla duvarlarda yoğun dökülmeler ve derin malzeme kayıpları görülmüştür. Bu bölümün aydınlatılması için tonozlu geçişlerdeki kemerler delinerek strüktürdeki taşıma durumuna zarar verilmiştir. Bu müdahale strüktürün taşıyıcılığını azaltmaktadır ve yapının bu hale gelmesine neden olan ve mevcut bozulma süreçlerini hızlandıran en önemli sebeplerden biri de ambar binasının işlevini kaybederek âtil duruma gelmesiyle düzenli bakım ve onarımının yapılmamış olmasıdır (Görsel 14).

Görsel 14. Yapı bloğunda görülen strüktürel bozulmalar (Yazar, 2020; bu görseller yazarlar tarafından çekilmiştir)

Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binalarına Yönelik Koruma Yaklaşımları

Alanda yapılan inceleme ve gözlemlere dayanarak yapı bloğunda malzeme bozulmaları ve strüktürel hasarlar tespit edilmiştir. Yapıyı olumsuz etkileyen tüm unsurlara çözüm bulmak için bakım ve onarımın yanı sıra, daha ileri restorasyon müdahalelerine ihtiyaç vardır. Genel olarak benimsenmesi gereken önemli ölçütler vardır. Bu ölçütlerden biri, minimum müdahale ile malzemenin maksimum düzeyde yerinde korunması gerekliliğidir. Özgün yapım tekniği ve malzemesine uyumsuz müdahalelerden kaçınılmalıdır. Yapının öncelikle özgün niteliklerinin maksimum düzeyde korunup, mevcut durumunun iyileştirilmesi için yapılması gereken müdahale yöntemleri ortaya konmuştur. Önerilen müdahaleler, sırasıyla temizleme, sağlamlaştırma, kısmi bütünleme ve yeniden kullanım başlıkları altında ele alınmıştır.

Temizleme

Temizleme; yapının özgün kimliğine aykırı ve uyumsuz eklerin yapıdan uzaklaştırılması ile malzeme üzerinde olumsuz etkileri olan oluşumların yüzeyden arındırılması işlemleridir. Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları için önerilen temizlik yöntemleri, mekanik temizlik, bitki, yosun ve tuzlanmanın fiziksel ve kimyasal yöntemlerle temizliği, metal elemanların temizliği (özellikle korozyona uğrayan metal pencere korkulukları ve 150 yıllık tarihi ile peron cephesindeki raylar) niteliksiz eklerin ve balçıklaşmış toprağın kaldırılması olarak sıralanmaktadır.

- Ambar binası bodrum kat duvar ve tavanlarındaki niteliksiz sıva, alttaki özgün yığma harman + ateş tuğlaya zarar vermeden kaldırılmalıdır.
- Ambar binasının bodrum katında ve özellikle yapı bloğunun kuzey cephesinde yaygın olarak görülen bitkiler temizlenmelidir. Peron cephesindeki platformda yoğun bitki dokusunun bulunması platform boyunca bitki köklerinde yoğun kılcal çatlaklara neden olduğu gözlenmiştir.
- Güney cephesinin doğu bölümünde bulunan sarmaşık ise yapı strüktürüne ve malzemesine zarar vermeden kaldırılmalıdır. Fakat sarmaşık bitkisi yayılarak büyüyüp yapıya tutunduğu için sökülen kök kısımları ilaçlanarak bitkilerin yeniden oluşması engellenmelidir. İç mekânda ise rutubete bağlı meydana gelen yosunlanma ise spatula yardımı ile kazınmalıdır.
- İç mekânda rutubet ile meydana gelen boya dökülmeleri ve boya kavlamaları spatula yardımı ile alttaki malzemeye zarar vermeden temizlenmelidir. Boya ile uygulanan Vandalizm örnekleri ise kimyasal çözücülerle temizlenmelidir.
- Yapının kuzey ve güney cephesinde bulunan ve mimari kimliğine uygun olmayan muhdes güvenlik kulübeleri, çöp konteynerleri, ahşap kuş yuvaları, tesisat boruları ve hatları, aydınlatma elemanları ve iç mekânda bulunan atık malzemeler ve eşyalar kaldırılmalıdır.
- Yapının tesisat hattı yeniden yapılandırılacağı için yapı boyunca olan kablolar ve borular kaldırılarak yapıdan uzaklaştırılmalıdır.
- Gümrük binasının batı bölümündeki bodrum kata erişim sağlayan ve mimari değeri olmayan PVC camekan giriş kaldırılmalıdır.

- Ambar binasının doğu bölümünde yer alan pencerelerdeki ahşap levhalar kaldırılmalıdır.
- Yapı bloğunun güney cephesindeki duvar yüzeyi otopark alanından dolayı birçok olumsuz etkiye maruz kaldığı için otopark alanı kaldırılarak yapı çevresinde zemin ve kaldırımlarda sıhhileştirme çalışmaları yapılmalıdır.
- Yapı bloğunun kuzey ve güney cephesindeki yoğun yüzey kirlilikleri mekanik temizlik yöntemi ile temizlenmelidir. Özellikle otopark alanından dolayı güney cephesinde yoğun gözlenen bu durum için yapıya en az zarar verecek saf su ile temizleme ve kumlama yöntemi ile temizlik sağlanmalıdır. Bu işlemlerin neden olacağı nem etkisinden dolayı bu temizleme yöntemi alan için yaz aylarında tercih edilmelidir.
- Yapıdaki kapı ve pencere üzerindeki metal detaylar ile demir parmaklıkların hepsinde korozyon tespit edilmiştir. Bu yüzeyler, döner başlıklı tel fırçayla mekanik olarak çok dikkatli bir şekilde temizlendikten sonra antipas uygulaması yapılmalıdır.

Sağlamlaştırma

Sağlamlaştırma; yapının malzemelerinin ve strüktürel elemanlarının, zayıflayan fiziksel ve mekanik davranışlarını, bütünlüğünü, dayanımını yeniden kazandırmak ve güçlendirmek için yapılan onarım uygulamalarıdır. Yapıda sağlamlaştırma uygulamaları; derz onarımı, taş örgünün sağlamlaştırması, ahşap elemanların bakımı ve sıva sağlamlaştırma olarak belirlenmiştir.

- Yapı bloğunun briket duvar ile örülen bölümlerinde görülen derz boşalmaları temizlik sonrası onarılmalıdır.
- Ambar Binalarının yığma tuğla dolgulu bodrum katında görülen taş örgü sağlamlaştırılmalı, yoğun dökülmelerin görüldüğü bölümlerde kısmi bütünleme yapılmalıdır.
- Yapı bloğunun çatı strüktürünü oluşturan ahşap ve çelik taşıyıcılardan taşıyıcılık işlevini yitiren aynı en-kesitte elemanlarla değiştirilmelidir. Çatı örtüsü olan çimento esaslı eternit kaplama tüm yapı boyunca kaldırılmalıdır. Aynı malzeme ile yeniden yapılmalıdır. Daha önceki dönemlerde çatı örtüsünün geçirdiği niteliksiz müdahaleler mevcutta yapıda gerekli korumayı sağlayamamaktadır.

Bütünleme

Bütünleme; bir bölümü hasar görmüş ya da yok olmuş yapı elemanlarının, ilk halindeki bütünlüğünü geri kazandırmak için geleneksel veya çağdaş malzemelerle eksik olan bölümü tamamlama uygulamasıdır.

- Yapı bloğu genelinde yok olmuş bir bölüm bulunmamaktadır fakat kısmi olarak bütünlemeye ihtiyaç duyan bölümler vardır. Örneğin Ambar Binasının doğu bölümünde yer alan yığma harman + ateş tuğla dolgulu duvarlar; meydana gelen büyük çaplı dökülmeler, oyuklanmalar ve parça kayıpları nedeniyle bütünlemeye en çok ihtiyaç duyan kısımdır. Bu müdahale türü ile duvar örgüsünde zayıf noktalar oluşturan taş eksilmelerinin tamamlanması hedeflenmiştir.

Yapıdaki gerekli onarımlar sağlandıktan sonra yapı yeni işleviyle devamlılığını sağlamalıdır. İnşa edildiği dönemin ihtiyaçlarına büyük ölçüde cevap veren bu yapı bloğu değişen teknoloji ve ihtiyaçlardan dolayı eski işlevi ile varlığını devam ettiremeyeceğinden dolayı yeni işlevi ile kente katılmalıdır.

Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binalarına Yeniden Kullanımına Yönelik Öneriler

Toplumlar, tarihi ve kültürel değerlerini koruyabildikleri ve bu değerleri günümüz koşulları ile birleştirebildikleri ölçüde kimliklerini yansıtmaktadırlar (Arabacıoğlu ve Aydemir, 2007: 207). Bu değerleri koruyabilmenin en önemli yollarından biri, tarihi yapıların gerekli fonksiyon değişiklikleri ile günümüz gereksinimlerine cevap verecek şekilde donatılarak yeniden yaşatılması ve toplum yaşamına kazandırılmasıdır. Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesinde; "Anıtların korunması her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu çeşit bir kullanım arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı ya da süslemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir" denilerek yeniden kullanımla ilgili temel kuramsal yaklaşım sınırları ile belirtilmiştir.

Tarihsel yapıların yeniden kullanımında, yapılar benimsenerek geçerli bir yaşam standardına getirilirken, bütünlüğü, karakteri ve biçimi saygı görmelidir. Sahip olduğu demiryolu mirasının etkileri korunmalı ve yeni işlevinde bunu hissettirmelidir. Tarihsel süreçte kullanılmayan yapılar za-

manla bakımsızlıktan atıl duruma geldiklerinden dolayı günümüz koşullarında kent ve kentli sayesinde ayakta kalabilmeleri için yeniden işlevlendirilmelidir (Özolcay, 2018). İnsanla var olan ve yaşayan mekân kamusal alana dönüştüğünde gerekli bakımları yapıp sürdürülebilir olacaktır. Bu çalışma kapsamında Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları için korumanın sürdürülebilir olması, bulunduğu çevreyle ilişkili işlevin verilecek kullanıcı ile var olan kamusal mekâna dönmesi benimsenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Endüstri Devrimiyle başlayan demiryolu inşa faaliyetlerinin nitekim en büyük faydası ticarete ve taşımacılıkta sağladığı kolaylıktır. Bu kapsamda ülkemizde atılan en büyük adımlardan biri olan Rumeli Demiryolu inşa faaliyetleri ile Avrupa ile bağlantı sağlanarak ticarete kalkınma sağlanması hedeflenmiştir. Rumeli Demiryollarının başlangıç noktası olan Sirkeci Gar Sahası ise gerek konumu gerek sosyal yapısı ile ticarete sağladığı çok yönlü taşımacılık sayesinde dönemin önemli ticaret merkezi olarak öne çıkmaktadır. Sirkeci'nin limanlarla ve demiryolları ile bağlantısı sayesinde önemli iş merkezlerinin ve tüccarlarının toplandığı bir odak haline gelmiştir. Ticaret merkezlerine olan yakınlığı ile depolama, kontrol ve yük taşımacılığı işlevlerine hizmet verecek gümrük ve ambar binalarının inşa faaliyetleri zorunlu olmuştur. Bu noktada Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binalarının inşa edilmesiyle Avrupa'yla olan ticaret ilişkileri artarak bölgede ticari faaliyetler canlanmıştır. Fakat zamanla gelişen teknoloji, İstanbul metropoliteninin artan nüfus ve göçlerle beraber özel ihtiyaçların artması ve değişmesiyle gelen yeni modern yaşam olanaklarına olan talep ile yeni ulaşım sistemlerinin projelendirilip hayata geçirme noktasına gelindiğinde Sirkeci Gar Sahası Marmaray projesi kapsamında kullanım dışı kalarak kapatılmıştır. Çok katmanlı kent alanlarından demiryolu yapılarının modern yaşam olanaklarının getirisi olarak dönüşümü kaçınılmazdır. Bu süreçte Rumeli Demiryolu hattı üzerinde yer alan birçok demiryolu yapısı da kapatılarak atıl duruma gelmiştir. Bu duruma verilecek en somut örneklerden birisi Sirkeci Gar Sahasında bulunan gümrük ve ambar binalarıdır. Gümrük binası yeni işleviyle faal olarak hizmet ederken ambar binası ise atıl durumdadır. Alanda yapılan inceleme, görüşme ve gözlem çalışmalarına göre işlev değişikliğine uğrayan gümrük binası aldığı onarımlar ile özgün mimari kimliğini ve cephe karakterini

kaybederken, ambar binası uzun yıllar atıl durumda olduğu için herhangi bir bakımı sağlanmamış ve özgün mimari karakterini koruyarak günümüze ulaşmıştır. 1995 yılında Sirkeci Gar Sahası bölgesinin kültür alanı ilan edilmesine rağmen, günümüzde alanın kültür-sanat etkinlikleri kapsamında dönüşümü için başlatılan çalışmalar paydaşlar arasındaki hukuki anlaşmazlıklar ve çatışmalardan ötürü sekteye uğramıştır. Buna karşılık zamanın yıpratıcılığı karşısında ayakta kalmaya çalışan Sirkeci demiryolu binalarından gümrük ve ambar binası için birçok koruma sorunu tespit edilmiştir. Bu noktada ambar binası atıl durumda kaldığı için koruma sorunlarının gümrük binasına göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Çalışma kapsamında Sirkeci Gar Sahasının geçmişten günümüze endüstriyel miras kapsamında sahip olduğu önem göz önüne alınarak günümüzde bu alanın yaşatılarak kent ve kentli hafızasındaki yerinin korunmasına dikkat çekilmiştir. Bu noktada alandaki koruma sorunları tespit edilerek koruma ve restorasyon çalışmaları ile yapının yeniden kullanıma sunulması önerilmiştir. Değişen zaman olanakları ve teknolojinin eriştiği son nokta göz önüne alındığında yapının eski işlevi ile kente katılması olanaksızdır. Turizm faaliyetlerinin İstanbul için en üst seviyede olduğu Sirkeci’de, tarihi yarımadaanın sosyo-ekonomik verileri göz önüne alınarak yapının tarihi, kültürel ve mimari değerlerinin korunduğu eski işlevinden farklı; uygun görülen yeni işleviyle devamlılığı sağlanmalıdır. Fakat yapının geçmiş izleri sahip olduğu tarihi önemden dolayı geleceğe taşınarak kent belligindeki yeri korunmalıdır. Bu şekilde Sirkeci’de tarihi ve kültürel değerler korundukça ve bu değerler günümüz koşullarına getirilebildiği sürece kültürel kimlik yansımaları görülecektir. Sirkeci Gar Sahasının sahip olduğu demiryolu mirasının etkileri korunmalı ve yeni işlevinde bunu hissettirerek bütünlüğüne, karakterine ve biçimine saygı gösterilmelidir. Öncelikle Sirkeci Gar Sahası bünyesindeki demiryolu yapıları için kültür ve sanat etkinlikleri kapsamında planlanan dönüşüm projeleri; paydaşlar arasındaki anlaşmazlıklar çözüme kavuşturularak değerlendirilmeye alınmalıdır. Hukuki engellerin tarihi yapıların geleceği konusundaki büyük etkisi göz önüne alınarak Sirkeci Garı Gümrük ve Ambar Binaları için korumanın sürdürülebilir olması, bulunduğu çevreyle ilişkili işlevin verilerek kullanıcı ile var olan yaşayan kamusal mekâna dönmesi ana koruma yaklaşımı olarak benimsenmiştir.

Extended Abstract

Evaluation of Historical Sirkeci Station Customs and Warehouse Buildings in the Scope of Industrial Heritage and Preservation Suggestions

*

Railways, one of the turning points in human history, are considered as important cultural heritage assets of our history in the field of Westernization and transportation as a complement to the Industrial Revolution. This development in the Industrial Revolution affected urban areas and architecture and caused many changes in the social and economic characteristics of the period. With the first railway construction activities, station buildings, customs and warehouse buildings etc. to serve these areas various railway structures were built. These structures, which were built outside the city in the first period of their construction, remained in the center of the city with the growth policies of the cities spreading outwards and became the focal point of the city over time. In this process, although railways and station buildings are in constant development and transformation with the advancement of technology, this development process; It has been interrupted from time to time due to political policies, wars and social and economic structures of societies. The Ottoman Empire, on the other hand, tried to reach the technological developments in the world despite all the political, military and economic negativities in this process of the Industrial Revolution. The frayed empire struggled to improve its cities and roads by its own means or by giving concessions to foreigners. On the other hand, the Ottoman Empire, considering the contributions of the railways to the economy, accelerated the railway construction works with the Industrial Revolution. The Ottoman Empire took into account its economic and political aims in giving concessions to foreign states that turned this situation into an advantage, and at this point, the most important step that would provide a connection between İstanbul, the Balkans and Europe was the Rumelia Railways. As a matter of fact, Sirkeci Train Station, which was the subject of the study and was completed in

the 19th century, which caused a great change in the life of the city at the beginning of the Industrial Revolution, is an important cultural heritage item as the last stop of the European Railway Line and the beginning of the Rumelia Railways with its location and original architecture. With the construction of Sirkeci Train Station, improvements were experienced in the social and economic order of the city, and the construction of new ports in the city continued with industrialization and industrialization. In cities where industrialization is rapidly increasing, ports and coastal areas have started to serve the areas where small and medium-sized production facilities, shipyards, warehouses and warehouses are located. With the reflection of this situation on the architecture, in addition to the construction of Sirkeci Train Station, which is one of the important transportation structures in the region where the quays are located and where the Golden Horn meets the Bosphorus, the construction of warehouses and docks has changed the character of the region and provided the city to take on a new identity. In this context, the Customs Building, one of the structures of Sirkeci Station Area, which was built as an original example of Ottoman architecture, has lost its original architectural character and function with the repairs it has undergone over the years, and is used as the "Customs Enforcement Smuggling and Intelligence Directorate" today. The warehouse building, which preserves its architectural features and original character in the period it was built, has become derelict and is not used today. With the declaration of Sirkeci Station Area as a cultural area in 1995, the fate of the projects initiated for the transformation of the area within the scope of cultural and artistic activities is uncertain.

In this study, it is aimed to reveal the importance of Sirkeci Station Customs and Warehouses in the context of industrial heritage from the past to the present after detailed historical research and to determine the current protection problems with on-site interviews, observations and examinations. On the other hand, many protection problems have been identified for the customs and warehouse buildings of the Sirkeci railway buildings, which are trying to survive the wear and tear of time. Since the warehouse building remains idle, it has been observed that the protection problems are more than the customs building. At this point, conservation problems in the area were identified and it was suggested that the building be reused with conservation and restoration works. At the end of the study, considering the importance of Sirkeci Station Area from past to present within the scope of industrial heritage, attention was drawn to preserving

its place in the memory of the city and the citizens by keeping this area alive today.

Kaynakça/References

- Afyoncu, E. (2006). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu IV*. Yeditepe Yayıncılık.
- Alkış, Y. (2013). *Taşınmaz kültür varlıkları niteliğindeki kamu yapılarında yangın güvenliği; Galatasaray Üniversitesi ve Haydarpaşa Garı yangınları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Alsaç, Ü. (1976). *Türkiye’de mimarlık düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki evrimi*. Trabzon Yayıncılık.
- Arabacıoğlu, P. ve Aydemir, I. (2007). Tarihi çevrelerde yeniden değerlendirme kavramı. *Megaron*, 2(4), 204-212.
- Araz, M. (1995). *Impact of political decisions in the formation of railroads architecture in Turkey between 1856 and 1950*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Arslan, M. (2015). *Demiryolu taşımacılığında istihdam politikaları ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye’nin düzeni*. Bilgi Yayınevi.
- Batur, A. (2010). *Sirkeci Garı*. NTV Yayınları.
- Canbulat, B. (2016). *Gazimağusa Suriçi Bölgesinde yer alan Venedik Evi’nin restorasyon ve yeniden kullanım projesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kültür Üniversitesi.
- Cihan, A. (2019). *Koruma altındaki ticaret yapılarının konaklama yapısı olarak yeniden işlevlendirme süreçleri ve Sirkeci Mercure Hotel örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Demirci, G. (2021). *Kentsel altyapı projelerinde koruma niteliği-süre baskısı ilişkisi: Haydarpaşa ve Beşiktaş kurtarma kazıları örnekleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kadir Has Üniversitesi.
- Durmaz Aktaş, S. (2019). Avrupa’nın ilk durağı: Sirkeci Garı. *Yerel Kimlik Dergisi*, (59), 4-11.
- Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*. Eren Yayıncılık.
- Engin, V. (2017). *Bir devrin son sultanı II. Abdülhamid*. Yeditepe Yayıncılık.
- Erol, A. (2003). *Mersin-Tarsus-Adana Demiryolu*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Erdoğan, H.A. & Başar, M.E. (2009). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de tren garları. *Journal of The Engineering and Architecture Faculty of Selcuk University*, 24(3), 29-44.
- Eskici, B. (1997). Taş eserlerin korunması üzerine notlar. *Türk Arkeoloji Dergisi*, (31), 383-392.

- Geyyas Gören, L. F. ve Manisa, K. (2021). Demiryolu yapılarının kullanım dönüşümünde işlevsel olasılıklar ve yapısal müdahaleler. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6(3), 879-897. <https://doi.org/10.26835/my.948751>
- Haştemoğlu, H.Ş. (2012). *Demiryolu istasyon binalarına yeni fonksiyon önerileri geliştirilmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Koçer, S. (1995). *Haydarpaşa-Gebze Demiryolu Hattında 19.yy.'da yapılmış demiryolu istasyon binaları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Koldemir, B. & Kahraman, C. (2020). Ulaşım ve ticaret coğrafyası açısından İstanbul Limanları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1931-1949. <https://doi.org/10.17755/esosder.645740>
- Kösebay Erkan, Y. (2007). *Anadolu demiryolu çevresinde gelişen mimari ve korunması*. [Doktora tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kösebay Erkan, Y. (2012). Railway heritage of Istanbul and the marmaray project. *International Journal of Architectural Heritage*, 6(1), 86-99. <https://doi.org/10.1080/15583058.2010.506622>
- Kösebay Erkan, Y. (2013). Haydarpaşa tren garı: bugün, dün ve yarın. *METU JFA*, 30(1), 99-116. <https://doi.org/10.4305/metu.jfa.2013.1.6>
- Kuban, D. (2010). *Kent ve mimarlık üzerine İstanbul yazıları*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kuyucu, T. (2018). Türkiye’de kentsel dönüşümün dönüşümü: hukuki ve kurumsal çatışmalar üzerinden bir açıklama denemesi. *İdealkent*, 24(9), 364-386. <https://doi.org/10.31198/idealkent.447526>
- Müller-Wiener, W. (1977). *İstanbul’un tarihsel topografyası*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ortaylı, İ., Engin, V. & Afyoncu, E. (2008). *Payitaht-ı Zemin Eminönü bir dünya başkenti*. Seçil Ofset Yayıncılık.
- Özcan, E. (2018). *Osmanlı Devleti’nde demiryolu politikaları ve istasyon yapıları: İstanbul örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Özolcay, Ö. (2018). *Tarihi endüstriyel yapılarda yeniden işlevlendirme ve Kuzguncuk Gazhanesi örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Yavuz, M. (2001). *19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında İstanbul’da Alman mimarların yaptıkları mimari eserler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yıldız, A. (2013). Kırklareli – Babaeski Gar Binalarının mimari ve yapısal analizi. *SDU International Journal of Technologic Sciences*, 5(1), 51-61.

Ebru Ayvaz, 2020 yılında Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünden mezun olmuştur. Ardından 2021 yılında Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Tezsiz Yüksek Lisans Programına devam ederek 2023 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı Yapı Fiziği ve Malzemesi Tezli Yüksek Lisans programına başlamıştır. Aktif olarak mimari koruma ve yapı fiziği alanında çalışmalarını sürdürerek yayımlar yapmaktadır.

Ebru Ayvaz graduated from Eskişehir Technical University, Department of Architecture in 2020. Then, in 2021, she continued the Non-thesis Master's Program on the Documentation of Cultural Heritage and started the Mimar Sinan Fine Arts University Architecture Department Building Physics and Materials Master's Program in 2023. She actively continues her studies in the field of architectural preservation and building physics and publishes.

Email: 20222101036@ogr.msgsu.edu.tr

Hicran Hanım Halaç, 1996 yılında Anadolu Üniversitesi Mimarlık Bölümünden mezun olarak, 2002 yılında Gazi Üniversitesi Mimari Koruma alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Ardından 2010 yılında Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde doktorasını tamamlamıştır. Ayrıca Eskişehir Teknik Üniversitesinde Restorasyon Anabilim Dalı program başkanı olarak, Prof. Dr. unvanıyla mimari koruma alanında çalışmalarını ve projelerini devam ettirmektedir.

Hicran Hanım Halaç graduated from Anadolu University, Department of Architecture in 1996, and completed her master's degree in architectural Conservation from Gazi University in 2002. She then completed her doctorate in Anadolu University, Department of Art History in 2010. In addition, as the head of the Department of Restoration at Eskişehir Technical University, Prof. Dr. she continues her studies and projects in the field of architectural conservation with the title of.

Email: hhhalac@eskisehir.edu.tr

Cumhuriyet Döneminde Valilik Binalarıyla Bağlantılı Kentsel Mekanlarda-Meydanlarda Biçimsel, İşlevsel ve Mekânsal Dönüşümlerin Kamusalılık Üzerine Etkileri

*

Havva Özdoğan¹
ORCID: 0000-0003-1063-7446

Öz

Cumhuriyet döneminde kamu binası-meydan ilişkisi bağlamında gelişen kamusal mekan ve meydanlardaki değişim ve dönüşümlerin, valilik binaları ve ilişkili oldukları kentsel mekanlar / meydanlar üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışma Cumhuriyet'in başlangıcındaki mevcut 55 ilin valilik binalarıyla sınırlandırılmıştır. Öncelikle illerin eski valilik binaları ve mevcut valilik binalarıyla ilişkili oldukları kentsel mekanlara ve meydanlara ait niteliksel ve niceliksel analizler yapılmıştır. Daha sonra valilik binaları ve yakın çevrelerindeki kentsel mekanlarda / meydanlarda ortaya çıkan biçimsel, işlevsel değişimler, bina-meydan ilişkileri ve kamusalılık özelliklerine ait dönemseller bulgular ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlara göre valilik binalarının yerinin değişmemesi ya da değişmesinin kentsel mekanlarda ve bina - meydan ilişkilerinde farklı dönüşümlere ve değişimlere neden olduğu anlaşılmıştır. Cumhuriyet döneminde kentlerin biçimlenmesinde etkili olan kent meydanı - valilik binası ilişkisinin kent merkezlerinde konumlanan ve yeri değişmeyen valilik binalarının yakın çevrelerindeki kamusal mekanların nicelik ve nitelik olarak zenginleşmelerini desteklediği görülmüş, yeri değişen yeni valilik binalarının kent merkezlerinden uzaklaşmalarının kamusal mekan oluşumunu olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Valilik binaları, kamusalılık, meydan, kentsel mekan değişimi, bina-meydan ilişkisi.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, E-mail: havva.ozdogan@erdogan.edu.tr

The Effects of Formal, Functional and Spatial Changes in Urban Spaces-Squares Linked to Governorship Buildings on Publicity from the Establishment in the Republican Period

*

Havva Özdoğan²
ORCID: 0000-0003-1063-7446

Abstract

The aim of this study is to examine the changes and transformations, which have taken place in public spaces and squares within the context of the public building-square relationship during the Republican period, through the governor's buildings of all 55 provinces and their related urban spaces/squares. Within this scope, first, qualitative and quantitative analyses were carried out both the old and current governor's buildings of all 55 provinces and their related urban spaces and squares. Then, the study presented formal and functional changes, the relationships between buildings/squares, and periodical findings about the features of publicity that emerged in the governor's buildings and their urban spaces/squares in their immediate environments. The findings of the present study reveal that the relocation or non-relocation of the governor's buildings caused different transformations and changes in urban spaces and the building-square relationships. Likewise, it was found that the relationship between urban square and governor's building helped to enrich public spaces in terms of quantity and quality within immediate environment of the governor's buildings which were located at the centre of the city and remained there. Moreover, the relocation of the new governor's buildings away from the city centres negatively affected the formation of public spaces.

Keywords: Governor's Office Building, publicity, square, change of urban space, building-square relationship.

² Assist. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, E-mail: havva.ozdogan@erdogan.edu.tr

Giriş

Anadolu'da Tanzimat ile başlayan Cumhuriyet dönemiyle devam eden planlı kent uygulamalarında kent meydanlarının kentlerin biçimlenmesini sağlayan ana kararlarda belirleyici oldukları görülmektedir. Bu kapsamda kentlerin ana merkezlerini oluşturan meydanlar çoğunlukla yönetimi temsil eden kamu binalarıyla zenginleştirilmektedir. Yasama, yürütme ve yargıdan oluşan devlet teşkilatında yürütme görevi merkez ve yerinde yönetim olarak ikiye ayrılmakta, merkezden yönetim merkez ve taşra olarak sınıflanmakta, taşra örgütü il, ilçe, yönetimleri yani vali ve kaymakamdan oluşmaktadır (Yördem ve Şeker, 2018, s.12-13). İl yönetiminde merkezi ve yerel yönetimlerin ayrı çalışma alanları bulunmaktadır. Merkezi yönetim açısından il genel idaresinin başı validir ve (İl İdaresi Kanunu, 2022) devleti temsil etmektedir. Benzer şekilde belde sakinlerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere seçmenler tarafından seçilen kamu tüzel kişiliğe sahip kurumlar (Belediye Kanunu, 2022) olarak belediyeler yerel yönetimin temsilcileridir. Valilikler ve belediyeler temsil ettikleri kamusal görevlerini valilik ve belediye binalarında yürütürlerken, bu binaların birbirleriyle yakın ve bazen aynı binalarda yürütüldükleri görülmektedir.

Kamu binaları arasında hükümet konaklarının öne çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda Valilik Binası ya da ya da Hükümet Konağı olarak isimlendirilen bu yapıların yöneten ile yönetileni buluşturmasıyla önem kazandıkları görülmektedir (İdil, 1984, s.9). Tanzimat döneminde Hükümet Konakları mahallelerin dışında yeni ve modern kent merkezlerinin oluşumunda araç olarak kullanılmakta (Koca, 2016, 59), yanlarındaki kışla, idadi, rüştiye, adliye, jandarma, belediye, istasyon, postane, hapishane gibi binalarla bir araya gelerek Hükümet Meydanı olarak isimlendirilen yeni kamu merkezlerini oluşturmaları amaçlanmaktadır (Avcı, 2016, s.18). Tanzimat dönemindeki batılılaşma düşüncesi Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmektedir (Tekeli, 1998, s.1). Batılılaşma ve çağdaş düşünce arayışındaki yeni Cumhuriyet, illerde hükümet binaları, halkevleri, okullar, hastaneler, fabrikalar gibi resmi yapıların yanında savaştan çıkan ve tahrip olan Anadolu kentlerinin imar edilmesine yönelik çalışmalarında (Koca, 2016, 59), kentlerin merkez bölgelerindeki uygulama planlarında Hükümet Meydanı ya da Cumhuriyet Meydanı gibi isimlendirilen önemli kavşaklar belirlemekte (Çetin, 2012, s.93), kentlerde ve kasabalarda eski

kent dokularından farklılaşan yeni bölgelerin oluşması sağlanmaktadır (Bilgin, 1998, s.260).

Cumhuriyet döneminin başlarında çoğunlukla Tanzimat dönemine ait eski hükümet konakları kullanılırken, 1930-1940 tarihleri arasında az sayıda hükümet konağı inşa edilmekte (Altıer, 2019, s.54; Aslanoğlu, 1984, s.6), 1950-1960'lı yıllarda büyük meydanlar ya da bahçelerle bağlantılı olarak, devletin hükmetme anlayışını yansıtacak bir anlayışla biçimlendirilmekteyken, 1970-1980'li yıllarda kent içindeki dağınık yapıları toplayan yapı kompleksleri olarak inşa edilmektedirler (İdil, 1984, s.8; Karaaslan, 1984, s.11). Valilik binalarının mimari projelerinin çoğunlukla hizmet alımıyla ya da ulusal yarışma projeleri yoluyla elde edilmesi 2007 yılına kadar devam ederken (Yeğin ve Yapılcan, 2019, s.532), 2009 yılından itibaren bakanlıkça projelendirildikleri görülmektedir (İçişleri Bakanlığı, Erişim: 15.07.2021). Bina ihtiyaç programlarının büyümesiyle kent merkezlerine sığamaz duruma gelen (Özby, 2009, s.57) yeni valilik binaları inşası için kentlerin dışına çıkılmaya başlanmaktadır. Yer seçiminde kent içindeki mevcut alanların yanında şehir dışındaki hazine arazilerinin kullanılması hükümet binalarının kentle bütünleşmesini olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir (Özbek, 1984, s.12). Yönetim binalarının 1940-1950 yılları arasında yapılanlarında İkinci Ulusal Mimarlık dili kullanılmakta, 1950 sonrasında daha anıtsal kapılar ve simetri yöntemiyle etkileyici görünmeler hedeflenmekte (Özby, 2009, s.56), 2009 yılından itibaren bulunduğu bölgenin tarihi ve kültürel dokusuna uygun tasarlanmaları amaçlanmaktadır (İçişleri Bakanlığı, Erişim: 15.07.2021).

Farklı illerdeki valilik binalarının tekil değişim ve dönüşümleri ile ilgili yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Cumhuriyetin başlangıcındaki mevcut toplam 55 illerdeki biçimsel, işlevsel ve mekânsal değişim ve dönüşümlerin valilik binalarıyla bağlantılı kentsel mekanlarda kamusalık derecelenmeleri üzerine etkilerinin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kentleri biçimlendiren yönetim binaları ile yönetim meydanları ele alınmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki valilik binaları ve bağlantılı kentsel mekanların ya da meydanların biçimsel, işlevsel ve mekânsal değişim ve dönüşümlerinin kentsel tasarım teorileri bağlamında niteliksel ve niceliksel analizlerle ele alınması amaçlanmıştır.

Kentsel Mekanlarda Biçimsel ve İşlevsel Kurgular

Kentsel biçim, kentsel tasarım ve şehirciliği temel alarak (Kropf, 2005, s.17-18), kentin mekânsal yapısının ve karakterinin anlamaya çalışılmasıdır

(Paio, Cutini, Pezzica, Ventura ve Bevilacqua, 2016, s.1). Kent biçiminde yaşanan hızlı dönüşüm tarihsel süreçle anlaşılabilir (Moudon, 1997, s.17). Kentsel biçim coğrafi, mimari, Conzen ve Caniggian tarafından geliştirilen yaklaşım olmak üzere farklı açılardan ele alınmaktadır (Kristjānsdóttir, 2019, s.17-27). Kent biçiminde yapı çevrenin temel bileşenlerinin sokak, arsa-parcel ve binalar (Kropf, 2014, s.42), peyzaj, açık alanlar, binalar (Valente-Pereira, 1982, s.8), binalar, bina grupları ve aralarındaki boşluklardan oluştuğu görülmektedir. Yoğunluk, konut-bina tipi, arazi kullanımı, ulaşım ya da alt yapı, yerleşim dokusu (Dempsey, Brown, Raman, Porta, Jenks, Jones, Bramley, 2009, s.22), binalar, bahçeler, sokaklar, parklar ve anıtlar biçimsel analizin ana öğelerini oluşturmaktadır (Moudon, 1997, s.17). Kentsel biçimde parçadan bütüne doğru giden hiyerarşik yapı (Kropf, 2005, s.17), bina dokusunun arsa dokusunu, arsa dokusunun kent dokusunu oluşturması şeklinde gelişmektedir (Kropf, 2014, s.44). Kentsel biçim analizleri niteliksel ve niceliksel temele dayanmaktadır (Ravari ve Mazloom, 2015, s.92). Kent mekanları temelde geometrik düzen ve geometrik olmayan düzen (Rubinowicz, 2000, s.205) olarak sınıflandırılmakta, geometrik düzen planlı kentlere işaret ederken geometrik olmayan düzen plansız organik kentlerde (geleneksel Anadolu yerleşmelerinin çoğunluğunda) görülmektedir.

Kamusal Mekan Olarak Meydanlar

Kent meydanlarını Sitte egemen binanın konumuna göre derin tip-geniş tip olarak, Zucker kapalı, dominant, çekirdek, grup ve amorf meydan olarak (Kangur ve Tracks, 2011, s.5-19), Rob Krier ise kare, daire ve üçgen biçimlerin düzenli ve düzensiz kombinasyonlarına göre sınıflandırmaktadır (Krier, 1991, s.22). Meydanlardaki yatay-dikey yüzeylerdeki oransal ilişki mimarlık tarihinde ideal uyumu tanımlama aracı (Lotto ve Sturla, 2017, s.71) olarak mekânsal kapalılığı oluşturmaktadır. Kentsel meydanlar büyüklüklerine göre, 1000m²'e kadar küçük, 1000m² - 4000m² arası orta büyüklükte, 4000m²'den büyükler büyük, kent ölçeğinde merkezi odak noktalarını oluşturan mekanlar ekstra geniş mekanlar olarak tanımlanmaktadır (Parakh, 2016, s.185-189). Binalar arası kentsel mekanlarda halkın zorunlu veya isteğe bağlı olarak katıldığı sosyal aktiviteler gelişmektedir. (Jan Gehl, 2011, s.11) Binaların işlevleri kamusal alanlarda rahatlama sağlama, çevre ile aktif ve pasif ilişkiler kurma, alanı keşfetmeye (Carmona, Heath, Oc, Tiesdell, 2003, s.165) ek olarak sokaklardaki yaşamı zenginleştirmektedir. Meydanlar şehrin sokak ağında kısıtlı ya da kontrollü

araç trafiği, aynı ya da ayrı zamanlarda farklı kullanımları, çevreleyen binaların mimari özellikleri, konumuyla bağlantılı işlevleri yansıtmakta, sahip oldukları tarihi özellikleri ile kentsel değerleri olumlu yönde etkilemekte (Garau, 2016, s.20-21), çevrelendikleri binaların fonksiyonlarına bağlı olarak işlevsel yapıları oluşmaktadır. Meydanlar dini, konut, sivil, eğitim, ticaret meydanı (Javadi, 2016, s.362), trafik, pazar ya da festival, bahçe ve mimari ya da anıt meydanlar olarak (Kangur ve Tracks, 2011, s.5-19), iç fonksiyonlu, ilişkili işlevli ve çok fonksiyonlu (Peter, 1968, s.32-38) olarak sınıflandırılmaktadır. Meydanları çevreleyen birimlerin işlevsel yapılarına bağlı olarak kamusalılık derecelenmeleri oluşabilmektedir. Yönetim binalarının hakim olduğu meydanların bazılarının mekansal kimlikleri yönetim kimlikleri ile öne çıkabildikleri görülmektedir. Yönetim binaları ile öne çıkan Nathan Phillips Square, Boston City Hall Plaza gibi meydanlara benzer örneklerin ülkemizde belediye meydanları (Trabzon Belediye Meydanı...) ya da kent meydanları (Sivas Hükümet Meydanı...) olarak yönetim ya da siyasi kimliklerini yansıttıkları görülmektedir. Günümüz dünyasında meydanların siyaset ile olan ilişkisinin geçmişe göre zayıfladığı, alışveriş merkezleri arasında kalarak siyasal işlevlerinden uzaklaştığı belirtilmektedir (Akman, 2020, s.17).

Bina-Kentsel Mekan-Meydan İlişkileri

Etkinliklerin zaman ve mekanda akışkan olması, ortamlarda süreklilik ve istikrarın önemli görülmesi ve kentsel ortamların zamanla değişmesi kentsel tasarımın dördüncü boyutu olarak görülen zamanın üç temel özelliği olarak sıralanmaktadır (Carmona, vd., s.193). Tarihi binalar ve kentsel mekanlar zamana karşı durabilmeleri, farklı dönemleri birbirleriyle ilişkilendirebilmeleri, kamusal belleği oluşturmaları yönleriyle öne çıkmaktalar. Rossi şehrin sokak ve meydanlarını kuşatan binaları ve anıtları kentin hafızası olarak görmektedir (Rossi, 2006, s.2). Kent mimarlığında önemli referans noktaları olan sınır ya da kenar düzlemlerini (Lynch, 2012, s.52) ve kentsel mekanları tanımlamada binaların konumları ve biçimlenmelerinin etkili olduğu görülmektedir. Mekan tanımlamada düşey düzlem özellikleri (I, L, U, paralel, dört düzlemli) (Ching, 2014, s.121), zemin biçimine bağlı olarak kare, dikdörtgen, T, L ve U biçimli, kuleler, bina köşeleri, iç avlular ve dış merdivenler (Krier, 1991, s.162-171), konturlarına ve cephe yüzeylerine bağlı olarak (Valente-Pereira, 1982, s.28) sınıflandırılmaktadır. Kentsel mekan bileşenleri ve öğeleri mekan kompozisyonunu belirlemektedir. Boş bir duvarla tanımlanan mekan ruhsuz ve karaktersiz

kabul edilirken, mimari formun doku, malzeme, ışık, gölge, renk gibi öğelerle zenginleştirilmesiyle mekana ruh kazandırılmakta, mekânsal kalitesi güçlendirilebilmektedir (Bacon, 1992, s.18). Kentsel tasarımında birlik peyzajla, bina biçim ve konumlarıyla sağlanabilmektedir (Moughtin, 2003, s.65). Kentsel alanların yapılar ya da doğal öğelerle çevrenmesi ile içeride olma hissi uyanırken, inşa edilen bir yapıyı çevreleyen tanımsız boşluk dışarıda olma hissi uyandırmaktadır (Salingaros ve Pagliardini, 2016, s.15-16). Kentsel mekanlarda sınırlar fiziksel-algısal, birincil-ikincil sınır elemanlarından oluşmakta ve birincil fiziksel sınırlarına bağlı olarak biçimlenmektedirler. Kentsel mekanlardan olan meydanlar yol eksenlerinin kesişim noktalarında yer almakta, meydanları belirleyen merkezler bir yol ağı sistemine bağlı olarak oluşmaktadır (Salingaros ve Pagliardini, 2016, s.22). Kentsel mekanları ya da meydanları tanımlayan binaların konumları, yol eksenleri ile ilişkileri, biçimlenişleri gibi özellikler binaların kentsel mekanlardaki-meydanlardaki rollerini belirlemede etkili olmaktadır. Yönetim binaları halkın anlık toplanma ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte, yerel toplumun kalbinde yer alan, en yoğun kavşak noktalarında konumlanması gereken yapılar olarak görülmektedir (Alexander, Ishikawa, Silverstein, Jacobson, Fiksdahl-King, Angel, 1977, s.237-240). Yol dışı konumları nedeniyle etkinliklerini kaybeden etkili binalar olduğu gibi çevreleyen alana katkı veremeyen binaların yer aldığı meydanların da bulunduğu görülmektedir (Bacon, 1992, s.18).

Yöntem

Bu bölümde valilik binalarıyla bağlantılı kentsel mekanların-meydanların değişim ve dönüşümlerinin kamusalılık üzerindeki etkilerinin ortaya konmasında kullanılan nicel ve nitel analiz yöntemleri ele alınmıştır (Şekil 1). Valilik binaları ve ilişkili oldukları kentsel mekanların ölçülebilir özelliklerinin sayısallaştırılmasında nicel analiz yöntemleri kullanılırken, valilik binaları ve ilişkili oldukları kentsel mekanların bir bütünlük içinde birbirleriyle olan ilişkilerinin ortaya konmasında nitel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın kuramsal yapısı kentsel tasarım teorileri kapsamında kentsel biçim, kentsel mekanların biçimsel, işlevsel ve kamusal özellikleri, bina-kentsel mekan-meydan ilişkileri konuları üzerine temellendirilmiştir. Bilgi toplama aşamasında belirlenen illerdeki valilik binalarına yönelik literatür çalışmaları yapılmıştır. Bölüm 3'de illerdeki valilik

binalarının ve ilişkili kentsel mekanların/mezdanların değışim ve dönüşümleri nitel ve nicel yöntemlerle analiz edilmiştir. Bu kapsamda Google Earth Pro programının geçmiş görüntüleri gösterme, sokak görüntüsü ve cetvel özelliklerinden yararlanılarak 2000’li yılların başlangıcına ait ulaşılabilen en eski ve en yeni görüntülerle (programla 2000’li yılların başlangıcına kadar inebildiği için) valilik binalarının ve kentsel mekanların değışimine ve dönüşümüne, işlevsel yapılarına ait nitel verilere ulaşılmış ve bölüm 3.1.’de sunulmuştur (Şekil 2). Valilik binaları ve ilişkili kentsel mekanların biçimsel ve işlevsel özelliklerinin nicel analizlerine bölüm 3.2.’de (Ek Şekil 1) (Ek Şekil 2), valilik binalarından kent meydanları ile bağlantılı olan illerin nitel analizlerine bölüm 3.3.’de yer verilmiştir (Şekil 5) (Şekil 6). Bölüm 4.1’de kentsel ölçekte bulgular, bölüm 4.2’de doku ve yapı ölçęi bulguları, bölüm 4.3’de meydanlara ait bulgular sunulmuş, 5. bölümde ana sonuçlara bağlı genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Şekil 1. Çalışmada izlenen yöntem

Örneklem

Kentsel Ölçek

Cumhuriyet döneminde il sayılarının değışkenlik göstermesi, konunun dönüşümler üzerine yoğunlaşması ve dönüşümlerde de sürekliliğin önemli olması nedeniyle çalışma Cumhuriyet’in başlangıcındaki mevcut iller kapsamında yürütülmüştür. Bunun için İller İdaresi Genel Müdürlüğü’nün İl ve İlçe Kuruluş Tarihleri ile ilgili hazırlanmış olduğu liste doğrultusunda toplam 55 il olarak belirlenmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2022). Belirlenen iller; Adana, Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya,

Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Isparta, İçel (Mersin), İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Muş, Niğde, Ordu, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Şanlıurfa, Van, Yozgat ve Zonguldak'tır. İllerdeki valilik binalarına ve ilişkili oldukları kentsel mekanların mevcut ve önceki durumlarına ait şematik anlatımlar literatürden (incelenen iller ile ilgili kitap, tez, bilimsel makale, eski fotoğraflar, halihazır haritalar...) ve Google Earth Pro programının geçmiş görüntüleri sağlama özelliğinden yararlanılarak elde edilen verilere bağlı olarak aynı ölçekte oluşturulmuştur (Şekil 2). İmparatorluk döneminden devralınan hükümet konakları birinci valilik binaları olarak kabul edilmiş, valilik binalarının inşa edilme ya da valilik binası olarak kullanılma tarihleri belirtilmiş, valilik binaları değişen fakat eski valilik binaları 2000'li yıllar öncesinde yıkılan illerde yalnızca mevcut valilik binaları ve yakın çevreleri sunulmuştur.

İncelenen illerin amaçlanan hedefler doğrultusunda Cumhuriyetin ilk yıllarına ait nitel ve nicel analizler yapma zorluğuna bağlı olarak bu dönem ile ilgili genel değerlendirmeler yapılması yoluna gidilmiş ve bazı illerin valilik binalarına ait görseller sunulmuştur (Şekil 3).

Şekil 3. Cumhuriyet'in ilk yıllarında valilik binaları

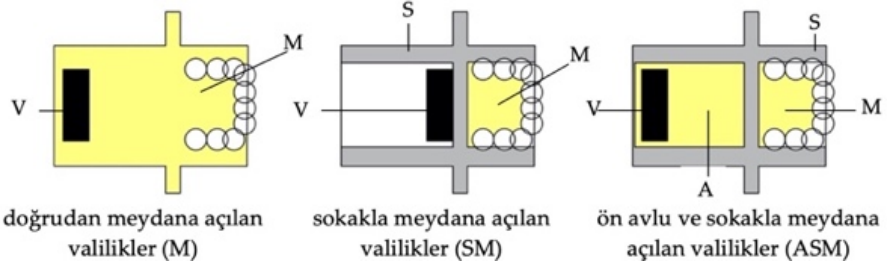
Doku-Yapı Ölçeği

Valilik binalarıyla ilişkili kamusal mekanlar, valilik binalarının etrafında biçimlenen kentsel avlular, valilik binalarıyla ilişkili sokaklar, meydanlar-parklar olarak ele alınmıştır. Kentsel avlu ve meydan-park biçimleri ana hatlarına bağlı olarak dörtgen biçimler (düzenli ya da düzenliye yakın), yamuk biçimler (düzenli ya da düzenliye yakın), üçgen biçimler (genellikle düzensiz) ve amorf biçimler (belli bir biçime sahip olmayan ya da valilik binalarını kuşatan şekilsiz biçimler) olarak sınıflandırılmıştır. Valilik binalarıyla ilişkili yol sistemleri organik, geometrik, ızgara, ışımsal, lineer ve karma biçimler olarak ele alınmıştır. Valilik binalarıyla ilişkili kentsel mekanların biçimsel özellikleri konusundaki veriler Ek Şekil 1’de sunulmuştur. Avlu, sokak ve meydan-park gibi kamusal mekanların kentlilerin ortak kullanım alanları olmasına bağlı olarak alansal değerlerinin kullanıcılarının kamusal yaşamını etkileyecekleri düşünülmektedir. Bu kapsamda yeri değişmeyen valilikler, yeri değişen valiliklerin eski ve yeni binalarıyla bağlantılı kentsel mekanlar ve alansal büyüklükleri ile ilgili veriler Google Earth Pro programının cetvel özelliğinden faydalanılarak elde edilmiştir (Ek Şekil 1). Kentsel mekanları çevreleyen binaların konut, ticaret, eğitim gibi işlevsel yapılarının kentsel mekanların ticaret alanı, dinlenme bölgesi gibi işlevsel kimliklerinin oluşumunda belirleyici oldukları görülmektedir. Yeri değişmeyen valilikler, yeri değişen valiliklerin eski ve yeni binalarını çevreleyen birimlerin günümüzdeki işlevsel yapıları kaynaklardan, haritalardan ve Google Earth Pro programının sokak görüntüsü özelliğinden faydalanılarak belirlenmiş ve Ek Şekil 2’de sunulmuştur. Valilik binalarını çevreleyen konutlar yarı özel mekan (tekil konutlardan çok çoklu konut çözümlerinin olması nedeniyle), kültür, eğitim, kamu, dini, sağlık, ticaret ve konaklama birimleri yarı kamusal mekan ve meydanlar-rekreasyon alanları kamusal mekanlar olarak ele alınmışlardır.

Kentsel Ölçek ve Yapı Arasındaki Bağlantı – Meydanlar

Kent meydanlarının toplumsal yaşamın merkezindeki önemli kamusal mekanlardan biri olması nedeniyle biçimsel ve işlevsel yapılarıyla kamusal yaşamı etkiledikleri, kentsel ölçek ile bina arasındaki bağlantıyı sağladıkları görülmüştür. Bu kapsamda valilik binaları ile bağlantılı kent meydanlarının irdelenmesi hedeflenmiştir. Valilik binaları değişim açısından yeri değişenler ve yeri değişmeyenler olarak iki başlıkta ele alınmış, yeri değişen valilik binaları da kendi içlerinde yeri değişenler eski yerindeki valilikler ve yeri değişen yeni yerindeki valilikler olarak alt başlıklar ha-

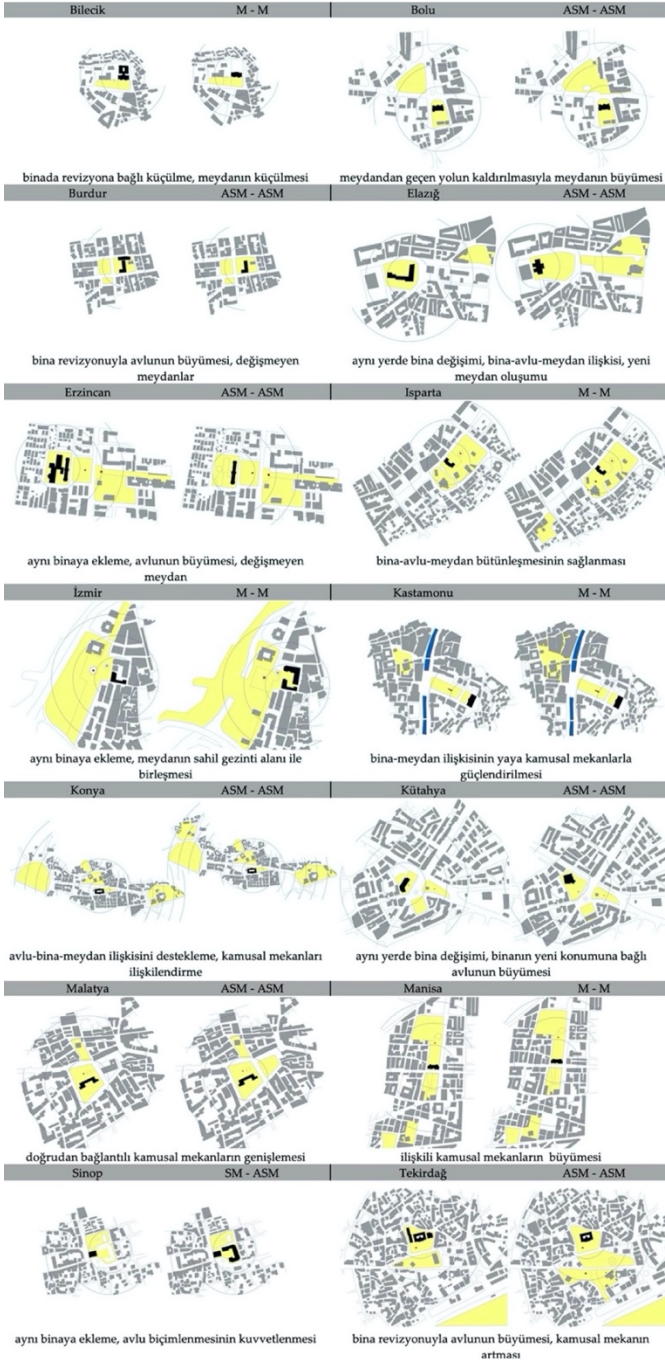
linde sınıflandırılmıştır. Valilik binaları arasından kent meydanlarıyla ilişkili olan örnekler üzerinden valilik binaları-kamusal mekan ilişkilerindeki değişimlerin sorgulanması amaçlanmıştır. Binası değişmeyen, mevcut binasına ek yapılan, yıkılıp tekrar aynı yerinde inşa edilen ya da son iki valilik binası aynı yerde inşa edilen valilik binaları yeri değişmeyenler olarak kabul edilmiştir. Bu iller Amasya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Edirne, Elazığ, Erzincan, Isparta, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Sinop, Tekirdağ ve Zonguldak, olarak sıralanmaktadır. Bu illerin dışındaki diğer illerdeki valilik binaları yerleri değişen valilik binaları olarak kabul edilmiştir. Valilik binalarının etrafını kuşatan ve sınırlayıcı düzlemlerle onları kentsel mekanlardan ayıran valilik bahçelerinin ya da avluların bulunup bulunmamasına bağlı olarak valilik binaları avlulu ya da avlusuz olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamdaki valilik binalarının kent meydanları (bölünmemiş yaya mekanı) ile kurdukları bağlantı biçimleri; doğrudan meydana açılana (M), sokakla meydana açılana (SM) ve ön avlu ve sokakla meydana açılma (ASM) olarak sınıflandırılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Valilik binalarının kent meydanlarına bağlanma biçimleri

(Bu kaynak yazar tarafından oluşturulmuştur, 2022)

Valilik binaları ile meydan-park gibi kamusal mekanlar arasındaki uzaklıklar 100m'lik halkalarla görsel olarak ifade edilmiştir. Eski konumunda işlevini sürdüren valiliklerden kent meydanları ile ilişkili 14 kente ait nitel analizler Şekil 5'de sunulmuştur. Analizlerde valilik binalarıyla bağlantılı ya da kentsel mekan sistemi içinde valilik binalarıyla doğrudan bağlantılı olmayan meydanlardaki değişimler ele alınmıştır. Valilik binalarının kent meydanlarına bağlanma biçimleri M (doğrudan meydana bağlanma), SM (sokakla meydana bağlanma), ASM (avlu ve sokakla meydana bağlanma) olarak ifade edilmiştir. Analizlerde kentsel doku içinde valilik binaları, varsa anıt öğeleri, kent meydanları-parkları ve sokak sistemi aynı ölçekte yansıtılmıştır.

Şekil 5. Yeri ve binası değişmeyen valilik binalarıyla bağlantılı kamusal mekan değişimleri (Bu kaynak yazar tarafından oluşturulmuştur, 2022)

Şekil 6. Yeri değişen eski ve yeni valilik binalarıyla ilişkili kamusal mekanlar (Bu kaynak yazar tarafından oluşturulmuştur, 2022)

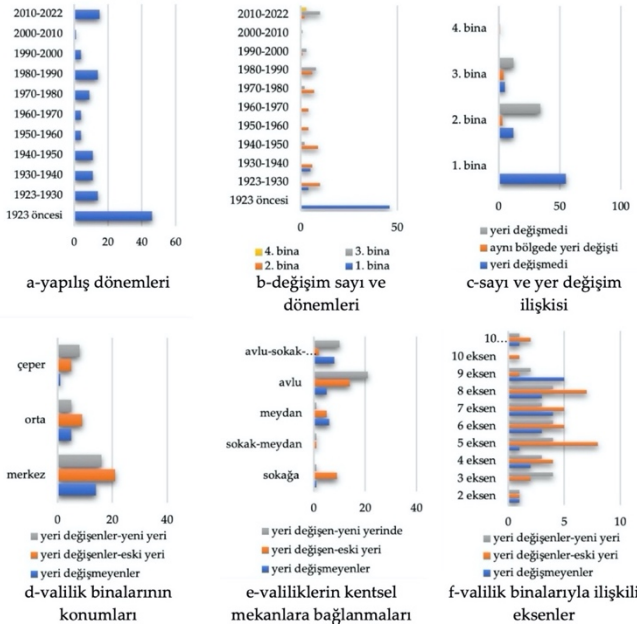
Şekil 6'da valilik binası ve konumu değişen 14 ile ait valilik binaları ve ilişkili oldukları meydanlar-parklarla ilgili nitel analizler yapılmış, kent meydanlarına bağlanma biçimleri, kentsel doku, sokak sistemi aynı ölçekte sunulmuştur. Böylece yeri değişen valilik binalarının eski ve yeni yerlerinde kent meydanları ile kurdukları bağlantılar ve çevrelendikleri kentsel mekan özelliklerinin kamusalık açısından karşılıklı değerlendirmelerini sağlayacak verilere ulaşılması amaçlanmıştır.

Bulgular

Kentsel Ölçek Bulguları

Bu bölümde Cumhuriyet döneminde on yıllık dönemlere bağlı olarak incelenen 55 ilde valilik binalarının hangi dönemlerde yapıldığına odaklanılarak, binaların kent içindeki konumları ve kentsel bağlamlarındaki değişikliklere yönelik analizler yapılacaktır (Şekil 7). Çalışma bulgularına bakıldığında süreç içinde toplam 132 bina değişikliğinde en yoğun yapılaşmanın 46 tane (%35) ile Cumhuriyet dönemi öncesinde, 15 tane (%11) ile 2010-2022 döneminde olduğu, en az yapılaşmanın 1 tane (%3,6) ile 2000-2010 döneminde olduğu görülmüştür (Şekil 7a). Kentlerdeki birinci valilik binalarının Cumhuriyet dönemi öncesinden devralındığı, ikinci valilik binalarının en çok 1923-1930 döneminde yapıldığı, üçüncü ve dördüncü valilik binalarının en çok 2010-2022 döneminde yapıldığı anlaşılmıştır (Şekil 7b). İkinci valilik binalarının çoğunlukla birinci valilik binalarının yerinde yapıldığı, üçüncü valilik binalarının çoğunlukla yerlerinin değiştiği, dördüncü valilik binalarının aynı bölgede yerlerinin değiştiği görülmüştür (Şekil 7c). Kentsel mekan değişimleri açısından, valilik binalarının ve yerlerinin değişip değişmemesinin, eski yerlerinde ve yeni yerlerinde oluşturacakları farklı nitelikte kentsel mekân oluşumları nedeniyle önemli bulunmuştur. Konum açısından valilik binalarının kentin merkezi ve dış çeperinde olmama durumları kentin ortasında olma olarak ifade edilmiştir (örneğin Trabzon merkezinde ya da dış çeperinde konulanmayan valilik binasının kentin ortasında konumlandığı kabul edilmiştir). Valilik binalarının 20 tanesinin (%36'sı) yerinin değişmediği, 35 tanesinin (%64'ü) yerinin değiştiği görülmüştür. Çalışma bulgularına bakıldığında yeri değişmeyen valilikler ile yeri değişen valiliklerin eski konumundakilerin çoğunlukla kent merkezlerinde yer aldıkları, kent çeperlerinde daha çok yeri değişen yeni valilik binalarının konumlandığı anlaşılmıştır (Şekil 7d).

Valilik binalarının kamusal mekanlarla olan bağlantı biçimlerinin bina - kent ilişkisinde belirleyici olduğu, meydana (M) doğrudan açılan valilik binalarının meydana sokakla (SM) ya da avlu-sokakla (ASM) bağlanan valilik binalarından farklı nitelikte bina-meydan ilişkilerini ve kamusal mekan etkileşimlerini sağlayabildikleri düşünülmektedir. Yeri değişmeyen valiliklerin çoğunlukla avlu ve sokakla meydana bağlandıkları, yeri değişen valiliklerin eski konumlarında ve yeni konumlarında çoğunlukla avlularla kentsel mekanlara bağlandıkları görülmüştür (Şekil 8a). Yeri değişmeyen valilik binalarının en çok sekiz yol eksenine ile bağlantılı olduğu, yeri değişen valiliklerin eski konumlarında ve yeri değişen valiliklerin yeni konumlarında en çok altı yol eksenine ile bağlantılı oldukları anlaşılmıştır (Şekil 8b). Bu durumun yeri değişmeyen valilik binalarının yeri değişen valiliklerin eski konumlarına ve yeri değişen valiliklerin yeni konumlarına göre daha çok kentlerin odak noktalarında yer aldığını gösterdiği düşünülmektedir. İncelenen illerde aktif olarak kullanılan valilik binalarının (yeri değişmeyenler ve yeri değişen valiliklerin yeni konumunda) en çok 9 yol eksenine (%25) ve 7 yol eksenine (%20) ile, en az 2 ve 10 yol eksenleriyle (%5) bağlantılı oldukları görülmüştür.

Şekil 7. Valilik binaları dönem ve yer bulguları

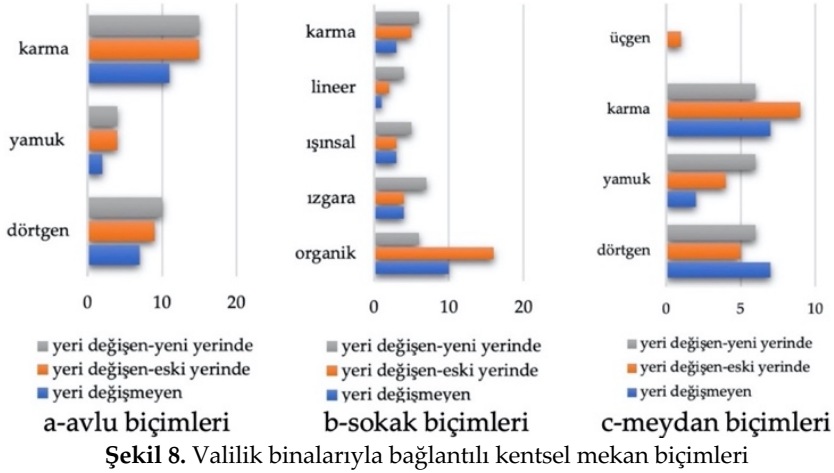
Doku ve Yapı Ölçeği Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde valilik binalarının ilişkili oldukları kentsel mekanlara, valilik binaları-kentsel mekan bağlantı biçimlerine ve valilik binalarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Kentsel avlular, sokaklar ve meydanların biçimsel yapıları, alansal değerleri ve işlevsel özelliklerine ait bulgular dönemlere ve valilik binalarının değişimlerine bağlı olarak irdelenmiştir. Yeri değişmeyen valiliklerin tamamında, yeri değişen valiliklerin eski konumundakilerin %80'inde ve yeri değişen valiliklerin yeni konumundakilerin %83'ünde avlulu yapının bulunduğu görülmüştür. Yeri değişmeyen valilikler, yeri değişen valiliklerin eski konumundaki valilikler ve yeri değişen valiliklerin yeni konumundaki valiliklerden toplam 132 valilik binasının 77 tanesinde avlu bulunduğu, bunların 41 tanesinin (%53) karma biçimli, 26 tanesinin (%34) dörtgen biçimli ve 10 tanesinin (%10) yamuk biçimli olduğu belirlenmiştir. Genel olarak karma biçimli kentsel avluların hem yer değiştirmeyen hem de yer değiştiren valilik binalarında etkili olarak bulunduğu anlaşılmıştır. Avlulu valilik binası çözümlerinin 1923 öncesi, 1980-1990, 1940-1950 ve 2010-2022 dönemlerinde diğer dönemlere nazaran daha çok öne çıktıkları görülmüştür (Şekil 8a).

Yer değiştirmeyen valilik binaları ile yeri değişen valiliklerin eski konumundaki valilik binalarının organik yol sistemleriyle, yeri değişen valiliklerin yeni konumundaki valilik binalarının ızgara yol sistemleriyle bağlantılı oldukları görülmüştür. Genel olarak değişmeyen ve değişen valilik binalarının içinde buldukları yol sisteminin %40'ı organik biçimli, %19'u ızgara biçimli, %18'i karma biçimli, %14'ü işinsal ve %9'u lineer biçimli sokaklardan oluştuğu anlaşılmıştır. İnceleme dönemlerine bakıldığında 1923 öncesinden kalan valilik binalarının organik biçimli sokaklarla, 2010-2022 döneminde inşa edilen valilik binalarının ise karma biçimli sokaklarla bağlantılı oldukları görülmüştür. Bu durum valilik binalarının plansız bölgelerden planlı bölgelere doğru yer değişiminin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Şekil 8b).

Dönelere bağılı olarak incelenen valilik binalarıyla bağlantılı 53 meydan-park örneğinin bulunduğu görülmüştür. Valilik binalarıyla bağlantılı meydanların en çok 2010-2022 ve 1980-1990 dönemlerindeki valiliklerle ilişkili oldukları belirlenmiştir. Yeri değişmeyen 20 tane valilik binasının 16 tanesinin (%80), yeri değişen 35 valilik binasından eski konumundaki valilik binalarının 19 tanesinin (%54) ve yeni konumundaki valilik binalarının 18 tanesinin (%51) meydanlarla bağlantısının bulunduğu görülmüş-

tür. Yeri değişmeyen valilik binalarının yeri değişenlere göre kent meydanları ve kamusal yaşamla daha yoğun ilişkide bulunduğu anlaşılmıştır. Bağlantılı meydanların %34'ü dörtgen biçimli, %22'si yamuk biçimli, %42'si karma biçimli ve %2'si üçgen biçimli olduğu görülmüştür (Şekil 8c).

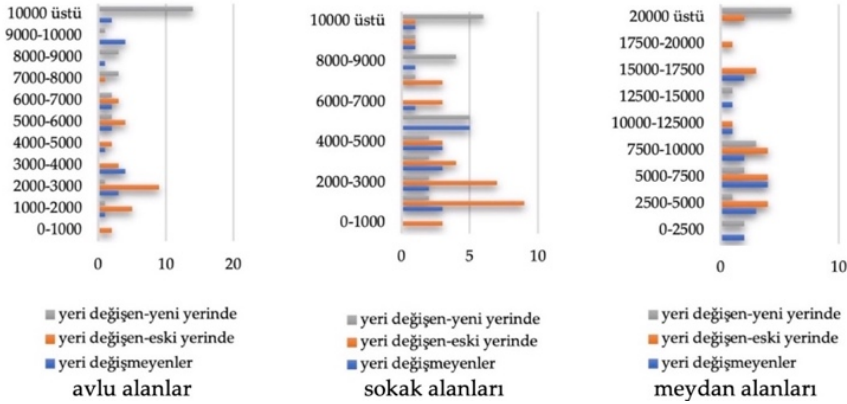
Şekil 8. Valilik binalarıyla bağlantılı kentsel mekan biçimleri

Tarihsel süreçte valilik binalarıyla ilişkili kentsel avlular, sokaklar (yaya ve taşıt) ve meydanlar (kentsel parklar ve meydanlar) gibi kamusal mekanların alansal büyüklüklerinin kamusal mekanların işlevsel yapısını etkilediği düşünülmektedir. Bu kapsamda valilik binalarıyla doğrudan bağlantılı kamusal mekanların yapılış dönemlerine bağlı olarak sahip oldukları alansal değerler ortaya konmuştur.

İncelenen örneklerdeki valilik binaları avlularının %21'i 10000m²'nin üstünde, %17'si 2000m²-3000m² aralığında olduğu görülmüştür. Yeri değişmeyen valiliklerdeki avluların %20'si 3000m²-4000m² ve 9000m²-10000m² aralığında, yeri değişen valiliklerin eski konumundaki bina avlularının %31'i 2000m²-3000m², %17'si 1000m²-2000m² aralığında, yeri değişen valiliklerin yeni konumundaki bina avlularının %52'nin 10000m²'nin üstünde oldukları anlaşılmıştır (Şekil 9a). Bu durum yeri değişen yeni konumdaki valilik binalarının geniş avlulu sisteme sahip olarak biçimlendirildiklerini gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Değişen ve değişmeyen valilik binalarıyla bağlantılı yol sistemi içinde en çok %18 oranında 1000m²-2000m², %14 oranında 2000m²-3000m² büyüklüğündeki yol sistemlerinin bulunduğu görülmüştür. Yeri değişmeyen valilik binalarının %25'i 5000m²-6000m², yeri değişen valiliklerin eski konumundaki valilik binalarının %26'nın 1000m²-2000m² ve yeri değişen valiliklerin yeni konumundaki valilik binalarının %24'nün 10000m²'nin üstünde büyüklük değerlerine sahip oldukları anlaşılmıştır (Şekil 9b). Bu durumun valilik binalarının daha geniş yol sistemine sahip bölgelere doğru yer değiştirdiklerini gösterdiği sonucuna varılmıştır.

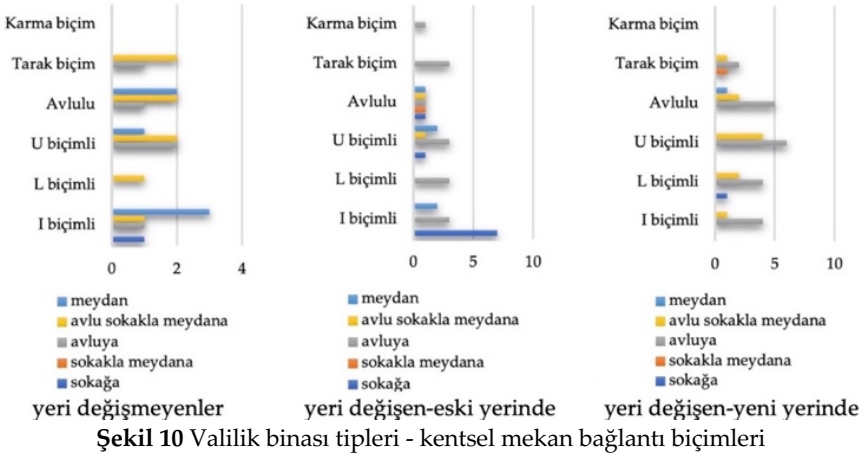
Yeri değişmeyen valilik binalarıyla bağlantılı meydanların 4 tanesi (%27) 5000m²-7500m² arasında, 3 tanesi (%20) 2500m²-5000m² arasında, yeri değişen valiliklerin eski konumundaki valiliklerin 4'er tanesi (%21) 2500m²-5000m², 5000m²-7500m² ve 7500m²-10000m² arasında ve yeri değişen valiliklerin yeni konumundakilerin 6 tanesi (%40) 20000m²'nin üstünde ve 3 tanesi (%20) 7500m²-10000m² arasında oldukları görülmüştür (Şekil 9c). Bu durum valilik binalarının dar alanlı kentsel mekanlardan geniş alanlı kentsel mekanlara doğru ilişkili oldukları kamusal mekan-meydan alanlarının büyüdüğünün göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak valilik binalarıyla bağlantılı meydanların %20'nin 5000m²-7500m², %18'nin 7500m²-10000m² ve %16'nın 2500m²-5000m² aralığında oldukları anlaşılmıştır.

Şekil 9. Valilik binalarıyla bağlantılı kentsel mekan büyüklükleri

Kent biçimini belirleyen öğelerden biri olan binalar biçimsel yapılarıyla (I, L, U...) kentsel mekanlarda kapanma, sınırlanma ve tanımlanmayı

kuvvetlendirmekte, kent meydanları ile kurdukları ilişkinin kamusalılık açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Yeri değişmeyenlerin %30'u, yeri değişen valiliklerin eski konumundakilerin %16'sı, yeri değişen valiliklerin yeni konumundakilerin %1'nin doğrudan meydana açıldıkları görülmüştür. Yeri değişmeyen valilik binalarının yeri değişen valilik binalarına göre meydanlarla ve kentin kamusal yaşamıyla daha iç içe oldukları anlaşılmıştır (Şekil 10). Yeri değişmeyenler çoğunlukla I biçimli- meydana açılan valilik binaları iken, yeri değişen valiliklerin eski konumundakilerin çoğunlukla I biçimli ve sokağa açılan valilik binalarından yeni konumlarında U biçimli ve avluya açılan valilik binalarına dönüştükleri görülmüştür. Bu durumun yeri değişen valilik binalarının yeni binalarında kendi içlerine dönük bir yapıda olduklarını ve kentlerin kamusal yaşamına doğrudan açılmadıklarını gösterdiği düşünülmektedir.

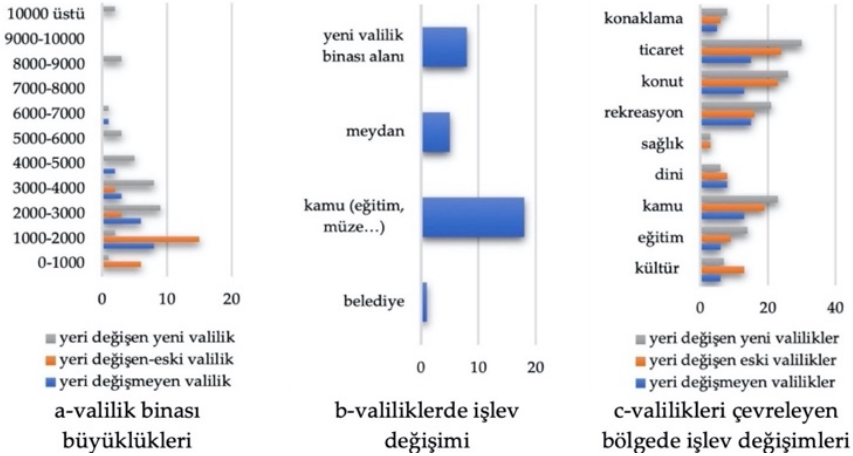

Valilik binalarının yapı izlerine bağlı olarak alansal değerleri hesaplanmıştır. Genel olarak valilik binalarının alansal büyüklük değerleri değerlendirildiğinde, yeri değişmeyen valilik binalarının çoğunlukla 2000m²-3000m² arasında olduğu, yeri değişen valiliklerin eski valilik binalarının en çok 1000m²-2000m² arasında olduğu, yeri değişen valiliklerin yeni valilik binalarının 2000m²-3000m² arasında olduğu görülmüş, bu durum eski ve yeni valilik binaları arasında işlevsel yapının değişimi olarak yorumlanmıştır (Şekil 11a).

Valilik binalarının yıkılmasıyla ortaya çıkan toplam 32 alandaki yeni kullanım özellikleri irdelenmiştir (Şekil 11b). Çalışma verileri değerlendirildiğinde oransal olarak %56 kadarının kamusal işlevler (eğitim, adliye,

kültür merkezi...), %16 meydan, %25 yeni valilik binası ve %3 kadarının belediye binası olarak kullanıldıkları, dolayısıyla değişim ve dönüşümlerde kamusal amaçlı kullanımların devam ettirildiği görülmüştür.

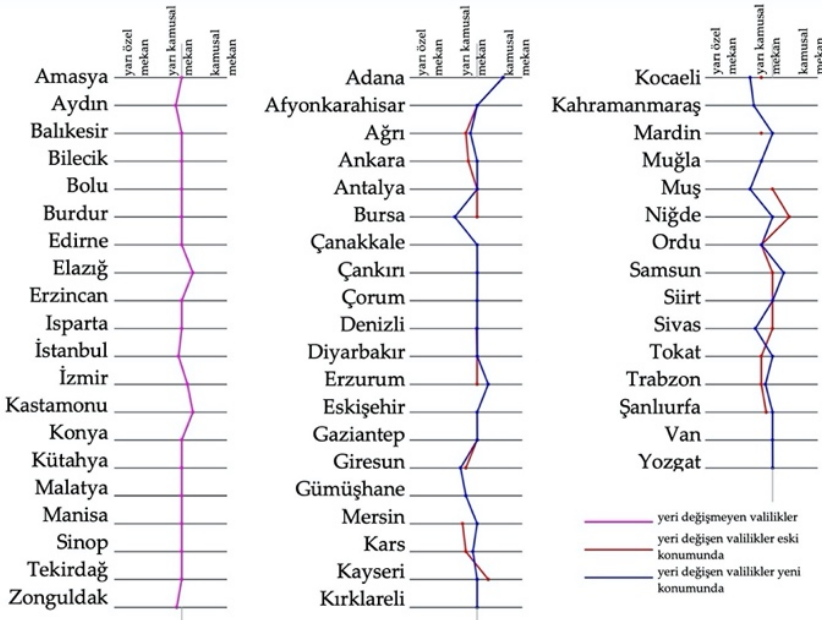
Valilik binalarını çevreleyen birimlerin işlevsel yapıları kamusal açılarından belirleyici olabilmektedir. Yeri değişmeyen valilik binalarının ilişkili oldukları bölgede ticaret ve dinlenme alanlarının, yeri değişen valiliklerin eski ve yeni konumlarında ticaret ve konut birimlerinin öne çıktığı görülmüştür (Şekil 11c). Genel olarak sağlık birimlerinin etkili olmadıkları anlaşılmıştır. Yeri değişen valiliklerin eski konumundaki binalarının yeri değişen valiliklerin yeni konumundaki valilik binalarından daha fazla işlevsel birimlerle çevrelendikleri, işlevsel anlamda yoğun bir bölgeden daha az yoğun bir bölgeye geçişlerin olduğu değerlendirilmiştir.

Şekil 11. Valilik binaları ve buldukları bölgenin işlevsel yapıları

Çalışmanın bu aşamasında valilik binalarının yakın çevrelerindeki kamusal derecelerinin somut olarak belirlenip karşılaştırılabilir verilere dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda valilik binalarını çevreleyen her birim kamusal derecesine göre 1'den 3'e kadar puanlandırılmış, alanın kamusal derecesi birimlerin kamusal değerlerinin aritmetik ortalamasına göre belirlenmiştir. Yarı özel mekanlar 1 puan, yarı kamusal mekanlar 2 puan ve kamusal mekanlar 3 puan olarak ele alınmıştır. Aritmetik ortalama açısından 2 puanın kamusal derecesinde eşik olarak kabul edilip bu değer altındaki puanların üstündeki puanlara göre kamusal derecesi açısından daha zayıf oldukları düşünülmüştür. Çalışma

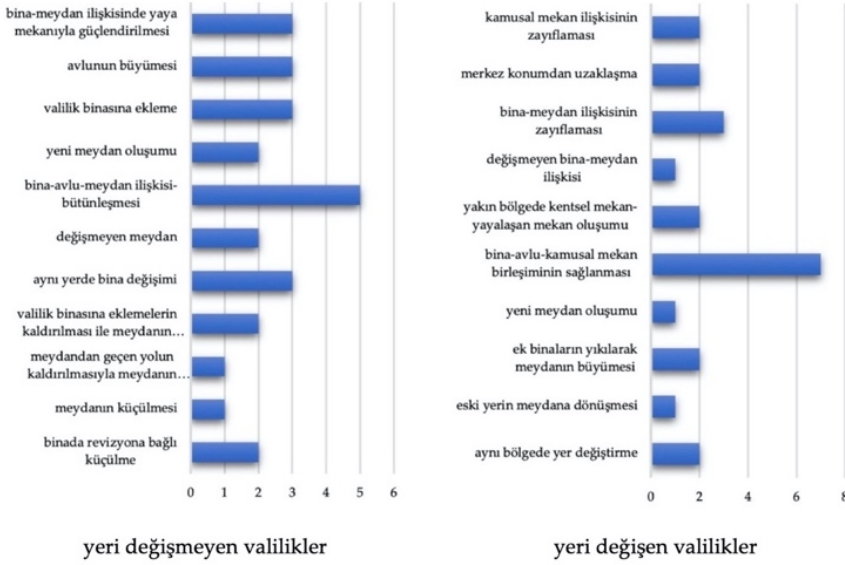
bulgularına göre ortalama kamusalılık derecelerinin yeri değişmeyen valiliklerde 1,99 olurken yeri değişen valiliklerin eski konumlarında 1,94 ve yeri değişen valiliklerin yeni konumlarında 1,92 olarak hesaplanmıştır. Bu durumun yeri değişmeyen valiliklerin çoğunlukla kent merkezlerinde konumlanmalarının ve büyük bir çoğunlukla meydanlarla ilişkili olmalarından kaynaklandığı düşünülmüştür. Ayrıca yeri değişen valiliklerin eski konumlarının yeni konumlarına göre kamusalılık derecesi açısından daha yukarıda olduğu göstermiştir. Bu durumun yeri değişen valilik binalarının kentlerin merkezlerinden uzaklaşarak kent çeperlerine doğru kaymasının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Yeri değişmeyen valilik binalarından İzmir, Elazığ (aynı yerde yeni valilik binası ile) ve Kastamonu'nun kamusal mekan özelliğinin diğer illere göre önde olduğu görülmüştür. Yeri değişen valilik binalarından Bursa, Kocaeli, Muş, Niğde, Sivas ve Kayseri valilik binalarının yer değiştirmesine bağlı olarak kamusal mekan özelliğinin puan olarak azaldığı, Erzurum, Samsun, Tokat ve Şanlıurfa illerinde valilik binalarının yer değiştirmelerine bağlı olarak kamusal mekan özelliğinin puan olarak belirgin bir şekilde arttığı görülmüştür.

Şekil 12. Valilik binaları çevrelerinde kamusalılık derecelenmesi

Meydanlara Ait Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde valilik binaları ile meydan bağlantısının bulunduğu illere ait örneklerde son 20 yıllık süreçte yaşanan mekânsal değişimlere ait bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda yeri değişmeyen valilik binalarından meydanlarla bağlantılı olanların binalarında ve yakın çevrelerindeki değişim ve dönüşümler Şekil 5'teki verilere bağlı olarak, yeri değişen valiliklerin meydanlarla bağlantılı olanlarının eski ve yeni konumlarında bina ve yakın çevrelerine ait mekansal farklılıklar Şekil 6'daki verilere bağlı olarak değerlendirilmiş ve bulguları Şekil 13'de sunulmuştur. Yeri değişmeyen valilik binalarından Bilecik, Burdur, Tekirdağ, yeri değişen Çorum illerindeki valilik binalarına zaman içinde eklenen ek birimlerin yıkılarak valilik binalarına ait kentsel avluların genişlediği görülmüştür. Elazığ, Kütahya, Niğde illerinde valilik binalarının yıkılarak aynı yerinde ya da aynı bölgede yeniden inşa edildiği, yeni çözümlerde avlular ve meydanlarla ilişkinin değiştiği anlaşılmıştır. Erzincan, İzmir, Sinop gibi illerde mevcut valilik binalarının korunarak yeni ek projelerle valilik binalarının büyümesinin sağlandığı görülmüştür. Kastamonu, Tokat, Eskişehir, İzmir, Kayseri, Manisa, Tekirdağ gibi illerde valilik binalarıyla bağlantılı mevcut kamusal mekanların iyileştirildiği (yayalaşma, alansal büyüme...) ya da yeni kamusal mekanların ortaya çıktığı (özellikle stadyumların millet bahçelerine dönüştürülmesiyle), böylece kentsel mekan sistemi içinde kamusal mekanların etkisinin arttığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında aynı bölgede yeri değişen Niğde gibi bazı illerin yeni valilik binalarında bina-meydan ilişkisinin zayıfladığı görülmüştür. Yeri değişen valilik binalarında özellikle Kocaeli, Siirt, Sivas, Yozgat gibi bazı illerde valilik binalarının kent merkezinden uzaklaştığı ya da kent meydanları ile bağlantılarının zayıfladığı görülmüştür. Afyonkarahisar gibi illerde valilik binalarının aynı bölgede yer değiştirdiği, böylece mevcut meydanlarla bağlantılarının sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Gaziantep örneğinde olduğu gibi bazı illerde ise yeni valilik binalarının eski valilik binasına göre daha merkezi bir noktada inşa edilmesiyle bina-meydan ilişkisinin ve bina-kamusal mekan ilişkisinin kuvvetlendiği değerlendirilmiştir.

Şekil 13. Valilikler ve bağlantılı kentsel meydanlardaki değişimler

Tartışma ve Sonuç

Merkezi yönetimin illerdeki en üst temsil mekanları olan valilik binaları simgesel olduğu kadar işlevsel olarak ta öne çıktıkları görülmüştür. Cumhuriyet döneminde valilik binalarının farklı tarihlerde bina ve yer değişimi yaşadıkları anlaşılmıştır. Birinci valilik binalarının Cumhuriyet öncesinden devralınanlarla başlayıp 1950 yılına kadar olan dönemde, ikinci valilik binalarının 1923'den günümüze, üçüncü valilik binalarının 1940'dan günümüze ve dördüncü valilik binalarının 2010-2022 döneminde yapıldıkları görülmüştür. Valilik binası en az değişen illerin bina izleri ya da taban alanları 1200m² ile 2300m² aralığında olan Bilecik, Burdur, Isparta, İstanbul, Kastamonu ve Konya olduğu anlaşılmıştır. Valilik binası en fazla değişen illerin, eski bina izleri 1750m² ile 2300m² iken yeni bina izleri 2700m² ve 4200m²'ye yükselen Afyonkarahisar ve Niğde olduğu görülmüştür. Bina izlerindeki bu büyümenin valilik binalarının değişiminin altında yatan nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Valilik binaları planlı kent uygulamalarında kamusal yaşama zemin hazırlayan meydan mekanlarını biçimlendiren, oluşumlarını ve gelişmelerini sağlayan en etkili binalardan biri olarak kabul edilebilirler. Yönetim

meydanları ve valilik binalarının yakın çevrelerinde meydana gelen biçimsel ve işlevsel değişimlerin nitelik ve niceliğinin, yönetim binaları-yönetim meydanlarının kentlerin biçimini ve kamusal mekan özelliğini belirlemedeki rolünün yansımaları olarak görülmektedir. Valilik binalarındaki değişim türlerine bağlı olarak kentsel mekanlarda ve meydanlarda oluşan değişimler sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda bir kısmının eski yerinde işlevini sürdürdüğü (örneğin Kastamonu), bir kısmı için aynı konumdaki eski binanın yıkılarak yeni bir bina yapıldığı (örneğin Elazığ), bir kısmının bir başka kentsel konumdaki yeni bir binaya taşındığı (örneğin Ankara) ve bazılarının da başka bir yerde yeni inşa edilen bir valilik binasında hizmet verdiği (örneğin Kocaeli) görülmüştür. Çalışma kapsamında kentsel konumdaki yeni bir binaya taşınan iller ile başka bir yerde yeni bir valilik binası yapılan iller birlikte değerlendirilmiştir. Yeri değişmeyen valilik binaları ile yeri değişen valilik binalarının yakın çevrelerinde meydana gelen mekânsal, biçimsel ve işlevsel değişimlerin farklı niteliklerde olduğu ve kamusalık özelliğini farklı etkiledikleri görülmüştür. Bu durum yeri değişmeyen (eski yerinde işlevini sürdüren ile aynı konumda eski binanın yıkılarak yeni bir binanın yapıldığı valilikler) valilik binaları ve yakın çevrelerinde değişim ve dönüşümler olarak ifade edilirken, yeri değişen valilikler (valilik binasının kentsel konumdaki başka bir binaya ya da yeni yapılan bir binaya taşınan valilikler) için bina ve konum açısından farklılıklar olarak ifade edilmektedir. İnceleme döneminde yeri değişmeyen valilik binalarının yakın çevrelerindeki değişim ve dönüşümlerin valilik binalarının etki alanlarının genişletilmesi yönelik uygulamalar olduğu görülmüştür. Özellikle valilik binasına yakın bölgelerdeki binaların yıkılarak yeni kent meydanları oluşturulması, mevcut meydan ile bağlantıyı engelleyen araç yollarının kaldırılması ya da yayalaştırılmasıyla bina-meydan ilişkisinin kuvvetlendirildiği, böylece valilik binalarının toplumsal yaşama katılımlarının daha etkili hale gelmesine çalışıldığı görülmüştür (örneğin Bolu ve Malatya). Valilik binalarının çoğunluğunun kentlerin merkezlerinde konumlanmalarının, valilik binası-merkez meydan oluşumuna bağlı olarak bu yöndeki mekânsal dönüşümlere önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun valilik binaları-kent meydanları ikilisinin kentleri biçimlendirmedeki rolünün devamının göstergesi olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir. Kent içinde var olan başka bir binaya, ya da yeni inşa edilen bir binaya taşınan valiliklerin uydu fotoğraflarında bina izlerinin büyümesi kullanım alanlarının da arttığını göstermektedir. Kent merkezlerinin dışına taşınmalarının toplumsal yaşamdan

ve kamusal hayattan uzaklaşmaya neden olduğu kamusallık derecelenmesine ait değerlendirmede ortaya konmuştur. Bu kapsamda kent merkezlerindeki yeri değişmeyen valilik binalarının simgesel anlamlarının öne çıktığı ve kentlerdeki kamusalılığı desteklediği, yeri değişen valilik binalarından kent merkezlerinden uzaklaşanların işlevsel olarak öne çıkmalarına rağmen, simgesel olarak önem kaybederek kentlerdeki kamusalılığı yeterince destekleyemedikleri düşünülmektedir. Bu durumun önüne geçmek için işlevsel olarak yetersiz olan eski valilik binalarının kent merkezlerindeki varlıklarının simgesel olarak devam ettirilmesine çalışıldığı, kent merkezleri dışında yeni hizmet binalarıyla işleve bağlı ihtiyaçların karşılanmasının amaçlandığı görülmüştür.

Bu çalışmanın valilik binalarının kamusal yaşamı belirlemedeki rolünün devam ettiğini gösterdiği düşünülmekte, kent planlama, kentsel yenileme ve iyileştirme çalışmalarında valilik binaları-kent meydanları oluşumlarının desteklenmesinin kentlerin kamusal yaşamını destekleme anlamı taşıdığı sonucuna varılmaktadır.

Kaynakça/References

- Akman, K. (2020). Kent meydanlarının önemi ve değişen işlevi, *Akademik Düşünce Dergisi*, Sayı 1, s. 17-33.
- Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I. ve Angel, S. (1977). *A pattern language*. New York: Oxford University Press.
- Alter, S. (2019). Erken cumhuriyet dönemi sanatından bir örnek: Tekirdağ eski vali konağı ve süslemeleri, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD) Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS)*, 6(14), 49-75. <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2019.111>
- Aslanoğlu, İ. (1984). Söyleşi: Osmanlı'dan bugüne hükümet konakları, *Mimarlık* (5), 3-15. 20 Ağustos 2021 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/504/7406.pdf> adresinden erişildi.
- Avcı, Y. (2016). *Osmanlı hükümet konakları Tanzimat Döneminde kent mekanında deoletin erki ve temsili*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bacon, E. N. (1992). *Design of cities*, London: Thames and Hudson.
- Belediye Kanunu, 25 Kasım 2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> adresinden erişildi.

- Bilgin, İ. (1998). Modernleşmenin ve toplumsal hareketliliğin yörüngesinde Cumhuriyet'in imarı, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (s. 255-272). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları - Tarih Vakfı.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T. ve Tiesdell, S. (2003). *Urban spaces-public places: the dimensions of urban design*. Oxford: Architectural Press.
- Ching, F. D. (2019). *Mimarlık-biçim mekan ve düzen*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cumhuriyet ve Başkent Ankara (2007). Ankara Büyükşehir Belediyesi. 28 Kasım 2022 tarihinde https://www.ankara.bel.tr/files/4613/4484/5959/ATKD_04.pdf adresinden erişildi.
- Çetin, S. (2012). Change in urban structure of cities in central western Anatolia from the late Ottoman to the early republican period: a comparative study on Manisa, Afyon, Burdur and Isparta, *METU JFA*, 29:2, 89-126. doi: 10.4305/METU.JFA.2012.2.4
- Dempsey, N., Brown, C., Raman, S., Porta, S., Jenks, M., Jones, C. ve Bramley, G. (2009). Elements of urban form, *Dimensions of the Sustainable City*, 21-51. doi:10.1007/978-1-4020-8647-2_2
- Elazığ Eski Hükümet Konağı. (2022). Elazığ Valiliği. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/elazig/gezilecekyer/eski-hukümet-konagi> adresinden erişildi.
- Erzurum Lalapaşa Camii ve Hükümet Konağı/1935. (2023). Eski Türkiye fotoğrafları arşivi. 14 Şubat 2023 tarihinde <http://www.eskiturkiye.net/219/erzurum-lalapasacamii-ve-hukümet-konagi-1935> adresinden erişildi.
- Garau, P. (2016). Measuring the magic of public space le piazze di Roma, *The Journal of Public Space*, 1(1), 17-24. <https://doi.org/10.5204/jps.v1i1.6>
- Gehl, J. (2011). *Life between buildings: using public space*. Copenhagen. <http://mama.arh.artun.ee/wp-content/uploads/2011/12/TOOLBOX-FOR-SQUARES-1-2-3.pdf> adresinden erişildi.
- <http://www.eskiturkiye.net/223/kayseri-hukümet-konagi> adresinden erişildi.
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce/issue/53387/708521>
- Hükümet Konağı (2022). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. 29 Kasım 2022 tarihinde <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-773368/hukümet> adresinden erişildi.
- Hükümet Konağı Tarihçesi (2022). Edirne Valiliği. 28 Kasım 2022 tarihinde <http://www.edirne.gov.tr/hukümet-konagi-tarihcesi#gallery-2>. adresinden erişildi.
- Hükümet Konağı Tarihçesi (2022). T.C. Konya Valiliği. 29 Kasım 2022 tarihinde <http://www.konya.gov.tr/konya-hukümet-konagi> adresinden erişildi.
- Hükümet Konağı Tarihçesi (2023). T.C. Çorum Valiliği. 14 Şubat 2023 tarihinde <http://www.corum.gov.tr/hukümet-konagi-tarihcesi> adresinden erişildi.
- Hükümet Konakları ve Okullar (2023). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Denizli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. 14 Şubat 2023 tarihinde <https://denizli.ktb.gov.tr/TR-211832/hukümet-konaklari-ve-okullar.html> adresinden erişildi.

- İdil, B. (1984). Söyleşi: Osmanlı'dan bugüne hükümet konakları. *Mimarlık* (5), 3-15. 20 Ağustos 2021 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/504/7406.pdf> adresinden erişildi.
- İl İdaresi Kanunu. (2022). 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442.pdf> adresinden erişildi.
- Javadi, H. (2016). Sustainable urban public squares, *European Journal of Sustainable Development*, 5(3), 361-370. doi: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2016.v5n3p361>
- Kangur, K. ve Tracks, M. (2011). *The square in space and time, part 1: classification and typologies*, London: Tallinn. 27 Temmuz 2021 tarihinde
- Karaaslan, M. (1984). Söyleşi: Osmanlı'dan bugüne hükümet konakları. *Mimarlık*, (5), 3-15. 20 Ağustos 2021 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/504/7406.pdf> adresinden erişildi.
- Kars Valiliği Binası-Kars. (2022). Türkiye kültür portalı. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/>
- Kastamonu Hükümet Konağı-Kastamonu. (2022). Türkiye kültür portalı, 2022. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kastamonu/gezilecekyer/> adresinden erişildi.
- Kayseri Hükümet Konağı (2023). Eski Türkiye fotoğrafları arşivi. 14 Şubat 2023 tarihinde
- Koca, F. (2016). Muğla'da Osmanlıdan Cumhuriyete idari merkez in sembolü: hükümet konakları, *Mimarlık*, (389), 59-65. 10 Ağustos 2021 tarihinde <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=403&RecID=3921> adresinden erişildi.
- Krier, R. (1979). *Urban space*. London: Academy Editions.
- Kristjánsdóttir, S. (2019). Roots of urban morphology, *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 7, 15-36. <http://orcid.org/0000-0002-8981-8241>
- Kropf, K. (2005). The handling characteristics of urban form, *Urban Design*, Winter (93), 17-18.
- Kropf, K. (2014). Ambiguity in the definition of built form, *Urban Morphology*, 18(1), 41-57. 13 Temmuz 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/289726246_Ambiguity_in_the_definition_of_built_form adresinden erişildi.
- Lotto, R. D. ve Sturla, S. (2017). Measure and proportion as keyword for qualitative town squares, *The Journal of Public Space*, Vol.2(N. 1), 69-80. doi:10.5204/jps.v2i1.51
- Lynch, K. (2012). *Kent İmgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, *Urban Morphology*, 1, 3-10. 11 Temmuz 2021 tarihinde <http://www.urban-form.org/pdf/moudon1997.pdf> adresinden erişildi.
- Moughtin, C. (2003). *Urban design: Street and square*. Architectural Press..
- Özbay, H. (2009). Kadı konağından kent merkezi planlamasına: evrimin son halkaları Bitlis ve Denizli hükümet konağı yarışmaları Kadirli belediyesi hizmet binası ve kültür merkezi yarışması, *SerbestMimar*, 04, 56-58. 21 Ağustos 2021 tarihinde <http://www.tsmid.org.tr/Eklenti/12,serbest-mimar-dergisi->

- 04pdf.pdf?0&_tag1=AC8FCFB690EF1815B0EE9006D2D1E8E3C7DD293A adresinden erişildi.
- Özbek, N. (1984). Söyleşi: Osmanlı'dan bugüne hükümet konakları, *Mimarlık*, (5), 3-15. 20 Ağustos 2021 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/504/7406.pdf> adresinden erişildi.
- Paio, A., Cutini, V., Pezzica, C., Ventura, J.L. ve Bevilacqua, M. (2016). Urban squares morphologies, contributes of a multidimensional analysis, *Nexus XI - Architecture and Mathematics Conference 11 (113-118)*. San Sebastian. <https://ciencia.iscte-iul.pt/id/ci-pub-29240>
- Parakh, J. (2016). The space between: urban spaces surrounding tall buildings. *CTBUH Council on Tall Buildings and Urban Habitat*, 184-191. 27 Temmuz 2021 tarihinde <https://global.ctbuh.org/resources/papers/download/2877-the-space-between-urban-spaces-surrounding-tall-buildings.pdf> adresinden erişildi.
- Peter, G. M. (1968) *Public squares an analysis of an urban space form and its functional determinants*. The University of British Columbia, Vancouver. 16 Haziran 2021 tarihinde <https://open.library.ubc.ca/soa/cIRcle/collections/ubctheses/831/items/1.0104483> adresinden erişildi.
- Ravari, A. A. ve Mazloom, M. (2015). A framework for urban morphology regarding to the form. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 7(14), 91-104. 09 Ağustos 2021 tarihinde https://www.academia.edu/38067502/A_Framework_for_Urban_Morphology_Regarding_to_the_Form adresinden erişildi.
- Rize'nin Tarihçesi. (2023). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Rize İl Milli Eğitim Müdürlüğü. 14 Şubat 2023 tarihinde <http://rize.meb.gov.tr/www/rizenin-tarihcesi/icerik/2064%20%E2%80%A6> adresinden erişildi.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi*, İstanbul: Kanat Kitap.
- Rubinowicz, P. (2000). Chaos and geometric order in architecture and design, *Journal for Geometry and Graphics*, 4(2), 197-207. 12 Eylül 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/240759315_Chaos_and_Geometric_Order_in_Architecture_and_Design adresinden erişildi.
- Salingaros, N. A. ve Pagliardini, P. (2016). Geometry and life of urban space, *Proceedings of the 11th International Congress on the Virtual City and Territory, "Back to the Sense of the City"*. 13-32. doi:10.5821/ctv.8112
- Samsun Hükümet Konağı/1928. (2023). Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi, 14 Şubat 2023 tarihinde <http://www.eskiturkiye.net/225/samsun-hukümet-konagi-1928> adresinden erişildi.
- Sivas Hükümet Konağı-Sivas. (2022). Türkiye kültür portalı, 28 Kasım 2022 tarihinde <https://www.kulturportalı.gov.tr/turkiye/sivas/gezilecekyer/hukümet-konagi> adresinden erişildi
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2019). *Vali konakları ve kaymakam evleri yapımı*, Yayın Tarihi 23 Ocak 2019. 15 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/hukümet-konaklari-vali-konagi-ve-kaymakam-evleri-yapimi#> adresinden erişildi.

- Tarihçe. (2022). T.C. Zonguldak Valiliği. 28 Kasım 2022 tarihinde <http://www.zonguldak.gov.tr/tarihce#gallery-2> adresinden erişildi.
- Tarihçe. (2022). T.C. Afyonkarahisar Valiliği. 28 Kasım 2022 tarihinde <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/tarihce> adresinden erişildi.
- Tarihi Bolu Hükümet Konağı-Bolu. (2022). Türkiye kültür portalı. 28 Kasım 2002 Kasım 2022 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/gezilecek yer/bolu-hukümet-> adresinden erişildi.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık (s.1-24)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları - Tarih Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Binası Tarihçesi. (2022). T.C. Trabzon Valiliği. 28 Kasım 2022 tarihinde <http://www.trabzon.gov.tr/trabzon-vilayeti-binasi-tarihcesi> adresinden erişildi.
- Valente-Pereira, L. (1982). Urban form definition in urban planning. – *SINOPSIS*. 20 Mayıs 2021 tarihinde https://www.academia.edu/5879991/URBAN_FORM_DEFINITION_IN_URBAN_PLANNING_SINOPSIS adresinden erişildi.
- Yeğin, M. ve Yapılcan, F. (2019). Merkezi yönetim binalarında kullanıcı gereksinimlerinin belirlenmesi (Defining user needs of central administration buildings). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 12(65), 531-545. doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3466>
- Yördem, Y. ve Şeker, H. (2018). Türkiye'nin idari yapısı ve mülki idarenin yeri (Administrative structure and civil administration's place), *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 2(4), 10-24. 25 Haziran 2021 tarihinde <https://hdl.handle.net/11468/5537> adresinden erişildi.

EKLER

	eski biçim m ²	yeni biçim m ²	eski biçim m ²	yeni biçim m ²	eski biçim m ²	yeni biçim m ²	eski biçim m ²	yeni biçim m ²	eski biçim m ²	yeni biçim m ²
	Adana		A.karahisar		Ağrı		Amasya		Ankara	
A		yamuk 6700	amorf 6500	dörtgen 1800	amorf 2800	yamuk 8300	amorf 1400		yamuk 5500	
S	ızgara 6200	ışnsal 18000	ışnsal 2800	ızgara 1300	ışnsal 4700	ızgara 2700	lineer 2500		organik 7300	ışnsal 3700
M	yamuk 15000	amorf 42000	dörtgen 9800	dörtgen 9800			dörtgen 2500			amorf 28000
	Antalya		Aydın		Balıkesir		Bilecik		Bolu	
A	yamuk 3400	amorf 2400	dörtgen 3000	dörtgen 3900	dörtgen 7500		dörtgen 2800		amorf 3300	
S	organik 2600	organik 3600	ızgara 300	ızgara 3000	organik 5500		organik 1900		ışnsal 4000	
M	dörtgen 4300	amorf 23000			yamuk 1300		dörtgen 1500		yamuk 16500	
	Burdur		Bursa		Çanakkale		Çankırı		Çorum	
A	amorf 6200		amorf 6800	dörtgen2 800	dörtgen2 800		dörtgen2 200	dörtgen1 4000	yamuk70 00	
S	ızgara 5700		organik1 100	ızgara 4500	geometri k 950		ızgara 2000	lineer 7300	karma 3500	
M	dörtgen 6000		amorf 4000		amorf 34000		amorf 5000		dörtgen1 0600	
	Denizli		Diyarbakır		Edirne		Elazığ		Erzincan	
A	dörtgen5 700	amorf 6100	amorf 1000	dörtgen 7500	dörtgen 9000		yamuk 13800	yamuk 17700	dörtgen 3200	dörtgen 7600
S	organik1 800	organik 200	organik 600	ızgara 8800	organik 3000		organik 7900	organik 8500	ızgara 1700	ızgara 3200
M	dörtgen8 200	dörtgen8 200	dörtgen 24000				dörtgen 2500	dörtgen 8500	dörtgen 8500	
	Erzurum		Eskişehir		Gaziantep		Giresun		Gümüşhane	
A	dörtgen 500	dörtgen 10500	yamuk 15000		dörtgen 1200	amorf 9800	amorf 900	dörtgen 12000	dörtgen 3900	
S	organik 2200	organik 2600	ızgara 10300		organik 2700	ızgara 9800	organik 350	ızgara 15000	organik 1900	
M	yamuk 16400	yamuk 32800	amorf 2200		yamuk 2800	amorf 40500				
	Isparta		İçel (Mersin)		İstanbul		İzmir		Kars	
A	amorf 9000		dörtgen 3200	amorf 11200	amorf 12600		amorf 2200		dörtgen 1800	amorf 14000
S	organik 4800		ızgara 1700	geometri k 5200	geometri k 5900		geometri k 1600		organik 1400	ızgara 8000
M	amorf 14000						amorf 14000			
	Kastamonu		Kayseri		Kırklareli		Kocaeli		Konya	
A	dörtgen 2300		yamuk 2800		amorf 7500		yamuk 4000	amorf 25700	amorf 5000	
S	organik 2000		organik 6800		organik 5900		geometri k 6200	geometri k 17000	organik 1800	
M	dörtgen 6700		amorf 30000		dörtgen 3800		yamuk 3800		karma 8600	
	Kütahya		Malatya		Manisa		K.maraş		Mardin	
A	dörtgen 4200	amorf 8000	yamuk 9300		dörtgen 8400		dörtgen 5000		amorf 1800	amorf 16500
S	ışnsal 7800	ışnsal 13300	organik 4100		ızgara 5200		geometri k 6000		organik 1000	geometri k 8700
M	amorf 5500	amorf 5500	karma 16800		dörtgen 5300				amorf 16300	yamuk 8000
	Muğla		Muş		Niğde		Ordu		Samsun	
A	amorf 7400		amorf 1900	dörtgen 11500	amorf 2200		amorf 6000	amorf 20500	amorf 2300	dörtgen 8900
S	ışnsal 9300		organik 2300	lineer 5300	geometri k 4600		organik 3000	geometri k 13300	ızgara 2900	lineer 5200
M			üçgen 5300		yamuk 8000				amorf 16300	dörtgen 31000
	Siirt		Sinop		Sivas		Tekirdağ		Tokat	
A	amorf 4700	dörtgen 5300	amorf 2900		amorf 5100	amorf 13600	amorf 6000		dörtgen 6000	
S	lineer 1000	lineer 4100	organik 3900		ışnsal 13000	ışnsal 5700	organik 3500		lineer 4800	
M	amorf 6100		dörtgen 4650		amorf 23000		amorf 11500		karma 17200	
	Trabzon		Şanlıurfa		Van		Yozgat		Zonguldak	
A	amorf 2000	amorf 24000	amorf 5900	amorf 14000	amorf 6800		dörtgen 2400	amorf 21000	amorf 6000	amorf 3200
S	organik 1500	organik 8000	geometri k 7000	ışnsal 5500	ışnsal 9350		organik 1200	geometri k 10500	organik 3400	
M				yamuk 12400	yamuk 4000		dörtgen 9500	yamuk 5000		amorf 6900

Ek Şekil 1. Valilik binalarıyla bağlantılı kamusal mekanlarda biçimsel yapılar ve büyüklük değerleri

	yeri değişmeyen valilikler ve yeri değişen eski valilikler çevresindeki kullanımlar								yeri değişen yeni valilikler çevresindeki kullanımlar									
	kültür-2 puan	eğitim-2 puan	kamu-2 puan	dini-2 puan	sağlık-2 puan	meşdan-3 puan	konut-1 puan	ticaret-2 puan	konaklama-2 p.	kültür-2 puan	eğitim-2 puan	kamu-2 puan	dini-2 puan	sağlık-2 puan	meşdan-3 puan	konut-1 puan	ticaret-2 puan	konaklama-2 p.
Adana																		
Afyonkarahisar																		
Ağrı																		
Amasya																		
Ankara																		
Antalya																		
Aydın																		
Balikesir																		
Bilecik																		
Bolu																		
Burdur																		
Bursa																		
Çanakkale																		
Çankırı																		
Çorum																		
Denizli																		
Diyarbakır																		
Edirne																		
Elazığ																		
Erzincan																		
Erzurum																		
Eskişehir																		
Gaziantep																		
Giresun																		
Gümüşhane																		
Isparta																		
İçel (Mersin)																		
İstanbul																		
İzmir																		
Kars																		
Kastamonu																		
Kayseri																		
Kırklareli																		
Kocaeli																		
Konya																		
Kütahya																		
Malatya																		
Manisa																		
K.maraş																		
Mardin																		
Muğla																		
Muş																		
Niğde																		
Ordu																		
Samsun																		
Siirt																		
Sinop																		
Sivas																		
Tekirdağ																		
Tokat																		
Trabzon																		
Şanlıurfa																		
Van																		
Yozgat																		
Zonguldak																		

Ek Şekil 2. Valilik çevrelerinde işlevsel yapıya bağlı oluşan kamusalılık özelliği

Havva Özdoğan

Lisans eğitimini Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünde tamamladı. Yüksek Lisans ve Doktora eğitimlerini Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim dalında tamamladı. Halen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev almaktadır. Başlıca temel tasarım, mimari tasarım ve kentsel morfoloji konuları üzerinde çalışmaktadır.

İletişim Bilgileri: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Received her B.Arch in Architectural design from Karadeniz Technical University, Faculty of Architecture. Earned her M. Arch. and PhD. degree in architecture from the Institute of Natural Sciences of Black Sea Technical University. Currently works as an Assistant Professor at Recep Tayyip Erdogan University. Major research interests basic design, architectural design and urban morphology.

Contact Information: Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture

E-mail: havvakaraozdogan@gmail.com , havva.ozdogan@erdogan.edu.tr

Türkiye’de STK’ların Gözünden Kent Konseylerine Nitel Bir Bakış¹

*

Gözde Kestellioğlu²
ORCID: 0000-0001-5388-0054

Öz

Demokrasi ve bununla ortak bir geçmişe sahip olan katılım kavramına tarihsel süreç içerisinde yönetim kavramı da eklenmiştir. Bu kavramlara dair uygulamaların etki ve verimliliğine dair tartışmalar küresel düzeyde olduğu kadar yerel düzeyde de önemini korumaktadır. Bu bağlamda çeşitli katılım mekanizmalarının altı çizilmektedir. Kentsel katılım açısından en uygun katılım platformlarından birisini de kent konseyleri oluşturmaktadır. Kent konseylerinin en önemli bileşenlerinden biriye hiç şüphesiz Sivil Toplum Kuruluşlarıdır (STK). Yerel Gündem 21 doğrultusunda Türkiye’deki önemli kentsel katılım platformu olarak tasarlanan kent konseylerinin yapısı, işleyişi ve etkinliğine yönelik olarak STK’ların bakış açılarının ne olduğunun anlaşılması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda nitel araştırma yönteminin tercih edildiği bu çalışmada Kayseri, Antalya ve Isparta illerinde faaliyet gösteren STK’lar arasından her birinden 30 temsilci olmak üzere toplamda 90 STK temsilcisi ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde ise ana tema ve alt temalar belirlenerek kodlamalar bir nitel analiz programı olan MAXQDA programında yapılmış ve çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Böylelikle kent konseylerinin vadettiği işlevleri ne derecede sağladıklarına ilişkin mevcut durum STK temsilcilerinin perspektifinden ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Katılım, Kent Konseyi, Sivil Toplum Kuruluşu, Gündem 21, Yerel Gündem 21

¹ Bu makale yazarının, Prof. Dr. Murat Tek danışmanlığında tamamlanan *Türkiye’de Kent Konseyleri ve Sivil Toplum Kuruluşları: Nitel Bir Alan Araştırması* (2020) doktora tezine dayanmaktadır.

² Dr. Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, E-mail: gkestellioğlu@erciyes.edu.tr

A Qualitative Perspective on City Councils from the Perspective of NGOs in Turkey³

*

Gözde Kestellioğlu⁴
ORCID: 0000-0001-5388-0054

Abstract

The concept of governance was added within the historical process to the democracy and the concept of participation which has a common history with it. The discussions on the efficiency and effectiveness of the practices on these concepts are important in both global and local level. Several participation mechanisms are underlined in this sense. Urban councils form one of the most appropriate participation platforms. Nongovernmental Organizations (NGOs) are undoubtedly one of the most important components of the urban councils. The key purpose of this study is to understand NGOs' perspective of the structure, functioning and effectiveness of the urban councils designed as the important urban participation platform in Turkey in line with Local Agenda 21. Face-to-face discussions were made with 30 NGO representatives from each NGO, total 90 NGO representatives operating in Kayseri, Antalya and Isparta cities in this study where qualitative research method is preferred. As a result of the meetings, the main theme and subthemes were determined and coding was made in a qualitative analysis program called MAXQDA and the results were evaluated. Thus, the current situation regarding the functions promised by the urban councils were set forth from the NGO representatives' perspective.

Keywords: Participation, City Council, Non Governmental Organizations, Agenda 21, Local Agenda 21

³ This article is based on the researcher's Ph.D. thesis that is *City Councils and Non-Governmental Organizations in Turkey: A Qualitative Field Research* (2020) which was completed under the supervision of Prof. Dr. Murat Tek.

⁴ Ph.D. Research Assistant, Erciyes University, E-mail: gkestellioğlu@erciyes.edu.tr

Giriş

“Egemenliğin maliki kimdir?” sorusu, demokrasiyi diğer rejimlerden farklı kılan başlıca kriter olarak ifade edilmektedir (Lansford, 2007; Achen ve Bartels, 2016; Kaboğlu, 2016; Güçyetmez, 2017). Klasik anlamıyla halkın yönetimi anlamına gelen demokrasi kavramı ancak halkın kendi temsilcilerini seçme özgürlüğüne sahip olduğu, yönetime aktif katılabildiği ve temsilcilerinin karar ve eylemlerini denetleyebildiği takdirde sadece biçimsel bir prosedür olmaktan öteye geçebilir. Sıralanan bu özellikler demokrasinin temsil, katılım ve denetim boyutlarını ortaya koymaktadır (Uygun, 2013; Güçyetmez, 2017; Gözler, 2010; Erdoğan, 2004; Yaman, 2017).

Demokrasinin katılım boyutuna bakıldığında, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçişin tarihsel bir birikimin ürünü olduğu görülmektedir. Katılım kavramı vatandaşların siyasi karar mekanizmasına ve yönetim sürecine temsil yolu ile ya da doğrudan dâhil olmaları anlamına gelmektedir (Kösekahya, 2003). Karar alma süreçlerine halkın her zaman doğrudan katılımının taşıdığı zorluklar, doğrudan katılımı öngören geleneksel demokrasi anlayışının yerini temsili demokrasi fikrine bırakmasına neden olmuştur. Temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye yönelik gelişen yeni yaklaşımlarsa, ileri kapitalist toplumların içinde bulunduğu demokrasi krizinin atlatılabilmesi için meşruiyet zemininin ancak kamusal alanda yürütülen tartışmalarla otağa çıkabileceği ve bu yüzden de kamusal alanın geliştirilmesini gerektiği düşüncesinden ortaya çıkmıştır (Yükselbaba, 2008). Bu çerçevede halk egemenliği kavramından yola çıkılarak mümkün olan her yöntemle halkın fikrinin öğrenilerek bunların analiz edilmesinin neredeyse anayasal bir zorunluluk haline geldiği ileri sürülmektedir (Uçkan, 2003; Eryılmaz, 2002; Akdeniz, 2007).

Bu düşünceye kamusal alan olarak sivil toplum da katıldığında; aktif bir dernekler ortamının olması özellikle otoriteryen politikaya yönelik mücadele ve siyasi demokrasiye geçişler adına önemli görülmektedir. Öte yandan sivil toplumla zorunlu olarak ilişkili olmadığı da ifade edilmektedir. Çünkü, dernekler hayati bir kamusal alanın tanımlanması ve işleyişi hakkındaki normların yaratılmasıyla pek az ilgili olduğu ifade edilmektedir (Callaghy, 1995; Yükselbaba, 2008). Bugünse sivil toplum kuruluşlarının (STK) her ülkede önemi gittikçe artmaktadır. STK’lar toplumsal meselelerle alakadar olan ve demokratikleşmenin işareti olan aktörlerdir. Sivil toplum kavramı, toplumun devlet dışındaki yeni resmi ve gayri resmi kurumsal düzenlemelerini gerçekleştirebilmek adına gündeme gelmekte ve sivil toplum hareketi ile sivil toplum kuruluşları olmak üzere iki hat kullanmaktadır (Çiftçi, 2010-2012).

Literatürde sivil toplum kuruluşları ile “yönetişim” (*governance*) ve “yerellik” (*subsidiarity*) ifadeleri birlikte kullanılmaktadır. Yönetişim, halk ile alakalı karar verilmesinde, bu kararlar ile alakalı bütün unsurların katılımının sağlanmasına işaret etmekte, böylece merkezi ve yerel yönetimin yanında STK’ların kendileriyle alakalı konularda fikirlerini ifade edebilmelerinin sağlanması öngörülmektedir. Yerellik ise, yerel kamu hizmetlerinin uygulanması veya bir meselenin ya da ihtiyacın giderilmesinde en yakın yönetim birimlerinin uygulamayı ya da ihtiyacın karşılanmasını üstlenmesi, yetkilerin kendisinde birleşmesidir. Bu vaziyet yerinden yönetimi (adem-i merkezîyetçiliği) ihtiyaç haline getirirken, yerel temelde yapılanmış STK’ların da dahil edilmesini kolaylaştırmaktadır (Yüksel, 2020; Uğur, 1997). Bundan böyle kamusal hizmetler kamu sektörü, özel sektör ve STK’lardan oluşan üçlü bir yapı eliyle uygulanmaktadır (Aktel, 2003).

Yeni yönetsel anlayış sonucunda, yerel otoritelerin ve toplulukların yönetimdeki rollerinin artması, kamu hizmetlerinin oluşum ve sunumunda bireylerin-müşterilerin söz sahibi olması öngörülmektedir (Ferlie, Fitzgerald and Pettigrew, 1996). Geline nokta, birçok yetkinin yerel yönetimlere, taşra kuruluşlarına, gönüllü örgütlere ve sivil topluma aktarılarak, yetkilerin paylaşılması amaçlanmaktadır. Yerel yönetimler ve STK’lardan daha çok yararlanmak, merkezi yönetimleri belli bir oranda geriye çekmek, genel eğilimdir. Sorumluluk ve yetkiler üst idari kademedeki aşakılara doğru kaydırılmaktadır (Aktel, 2003).

Türkiye’de sivil toplum kavramının kent konseylerine uzanan yolculuğunda sivil topluma ilişkin esas gelişmelerin, ortaya çıkan iç ve dış faktörlerin etkisiyle 1980 sonrası dönemde yaşanmıştır (Çaha, Çaylak ve Tutar, 2013). Bu çerçevede Türkiye’de devlet, sivil toplum, yerel yönetim münasebetinin gelişmesiyle alakalı olarak Gündem 21 önemli bir adım olarak görülmektedir. Ulusal Gündem 21 için hem merkezi hükümete bağlı organlar, yerel yönetimler ve bazı STK’ların hazırlık yaptığı hem de Yerel Gündem 21 sürecinde ortaya çıkması istenen “ortaklık” için kent konseylerinin gündeme geldiği bilinmektedir. Bu süreçte AB ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik şartı kapsamındaki bu faaliyetler yasal zemine de kavuşmaktadır. Gözden kaçan nokta ise AB ülkelerinde, İngiltere’de ve ABD’de bu uygulamaların kendi idari yapılarına ve tarihi geçmişlere sahip oldukları ve bu nedenle çok farklı yasal ve yönetsel çerçevelerde kendilerini gösterdikleridir. Türkiye’deki Kent Konseyi kavramından beklentiler ile bu ülkelerdeki var olan uygulamalarının farklılığı, başarısızlık belirtilerine neden olmaktadır. Kent konseyi kavramına yaklaşımın diğer ülkelerden farklı olması, STK’ların kendine bu yerel katılım platformunda yer bulma çabasını da etkilemektedir. Aynı şekilde STK’ların da ülkemizde algısı farklıdır. YG21 uygulamalarının yaygınlık kazandığı, üzerinde eleştiri ve değerlendirmelerin yapıldığı bir dönemde, YG21 örgütlenmelerinin Kent Konseyleri adı altında yasal bir statüye

kavuşmaları, Türkiye'nin uygulamalara özgün bir yanıtı olarak değerlendirilmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu bir adım daha ileri gitmekte belli büyüklükteki belde ve belediyelerde Kent Konseylerinin oluşturulmasını zorunlu kılarak, özellikle yerel katılım başta olmak üzere kimi temel ilkelerin yerelde kurumsallaşması yönünde önemli bir adım atmış olmaktadır (76. Madde). Ancak, Kent Konseyleri uygulamalarının, daha önce YG21 uygulamalarına yöneltilen ciddi eleştirilerin dışında kalmadığı bugün için de görülmektedir. Belki de burada ileri sürülecek en öncelikli eleştiri; Kent Konseylerinin gerek yapı ve işleyişleri gerekse yerel katılım odaklı temel felsefeleri bakımından, YG21 uygulamalarının dahi gerisine düşme potansiyelini taşımalarıdır (Güneş ve Beyazıt, 2012b; Çetinkaya ve Korlu, 2012).

Buna göre İç İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan yönetmeliğin 08.10.2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdiği, 2009'da ise değişiklikler yapıldığı görülmektedir. 23.05.2019 tarihli 30782 sayılı Resmi Gazete'de yapılan değişiklikle ise "Bu Yönetmelik hükümlerini Çevre ve Şehircilik Bakanı yürütür." ibaresi getirilmektedir. Bu değişikliğin çalışmanın uygulaması gerçekleştirildikten sonra yapıldığını vurgulamak gerekir.

2011 yerel seçimleri sonrası, belediyelerin ilk ele aldıkları yapı Kent Konseyleridir. Belediyelerin Kent Konseyleri üzerindeki etkileri, hem bir sorun alanı olarak hem de sorun döngüsü açısından önemli bir noktadadır. Örgüt yapıları incelendiğinde, ağırlıklı olarak Kadın ve Çocuk Meclisleri üzerinden bir katılımcı süreç geliştirilmeye çalışılsa da, Kent konseyleri üzerinde sağlanmaya çalışılan ve yasal düzenleme ile belediye-kent konseyi arasında gelişen "vesayet", yerelde katılımcı mekanizmalar önündeki en önemli engel olarak algılanmaktadır. Bugün dahi literatürdeki çalışmalarda tespit edilen Kent Konseylerinin belediyelerin bir organı olarak algılanması bu yeni tür "vesayet" ilişkisinin yerel halktaki yansımasıdır (Güneş ve Beyazıt, 2012a).

Yani küreselleşmeye kadar dikkat çeken temsili demokrasi iken artık yönetim gibi kavramlarla katılımcı demokrasiye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme esnasında önce uluslar üstü platformlar demokratikleşme için öne çıkmışken artık bu uluslar üstü platformlar demokratikleşme için yerel yönetimleri ve yerel düzeydeki katılım mekanizmalarını bilhassa önemsemektedir. Kent konseyleri de bu katılım mekanizmaları içerisinde öne çıkanlardan biridir. STK'lar da bu süreçte ve kent konseylerinde önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda STK'ların kent konseyi algısı da önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı da bu algının n olduğunun ortaya konulmasıdır.

Araştırmanın Modeli, Evreni ve Örneklemi

STK’ların, bir katılım aracı olarak oluşturulan Kent Konseyine yaklaşımlarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Nitel araştırma; çalışmanın gerçekliği yönünden, doğal ortamı anlamaya, tanımaya ve sonuçlara olan etkilerini açıklamaya duyarlı olduğundan araştırmaya çok katmanlı bir zenginlik katacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik örneklemlerinden faydalanılmaktadır. Amaçlı örnekleme, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir (Patton, 1987). Bu çalışmanın örneklemini 2019 yılında Kayseri, Isparta ve Antalya şehirlerinde belirlenen otuzar STK’dan toplam doksan STK oluşturmaktadır. Bu üç şehrin tercih edilmesinin nedeni ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve maksimum örneklemin sağlanması gayesindedir.

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum (vaka) çalışması kapsamına girmektedir. Yin (2003) tarafından durum çalışması, araştırılan olguyu kendi yaşam çerçevesinde inceleyen, olgu ve içinde bulunduğu ortam arasındaki sınırların kesin hatlarla belirgin olmadığı, birden çok kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan bir araştırma metodu biçiminde de tanımlanmaktadır. Bu metodun önemli bir faydası, araştırmacının çok özel bir konunun ya da durumun üzerinde yoğunlaşmasına olanak vermesi ve çok ince ayrıntıları sebep, sonuç ve değişkenlerin karşılıklı ilişkileri yönünden ele alabilmesini sağlamasıdır (Çepni, 2012). Dört tür durum çalışması deseni bulunmaktadır (Yin, 2003): Bütüncül tek durum deseni, iç içe geçmiş tek durum deseni, bütüncül çoklu durum deseni ve iç içe geçmiş çoklu durum deseni. Buna göre örneklemdaki bu üç şehrin STK’larının yaklaşımı ele alındığından ve her bir STK bir alt grubu temsil ettiği için iç içe geçmiş çoklu durum deseni tercih edilmektedir. Bu desende birden fazla durumun her birinin kendi içinde alt birimlerinin olması söz konusudur. Bunların her biri kendi alt birimleri ile ele alınmakta ve karşılaştırılmaktadır.

Çalışmada yazılı kaynak, internet ve alan araştırmasına azami özen gösterilmektedir. Türkiye ve gerektiği noktalarda diğer ülkelerin ilgili birimlerinin ve raporlarından vb. faydalanmaya ve birincil kaynaklara ulaşılmaya gayret edilmektedir.

Bu çalışmadaki katılımcılar belirlenen şehirlerdeki yerel gazete ve diğer yollarla belirlenen aktif ve farklı bakış açılarına sahip Kent Konseyi’nde yer almış ve/veya çeşitli sebeplerden yer almamış veyahut belli bir dönem yer alıp belli

bir dönem ise yer almamış ve de çalışmaya gönüllü olarak katılmış STK'lar-
dır(başkan, yönetimden bir temsilci ya da yönetimin görüşme için belirlediği bir
temsilci). Buradan tarafların çeşitliliğine önem verildiği anlaşılmaktadır.

Kayseri'deki kent konseyinin bir büyükşehir kent konseyi olarak aktif bir bi-
çimde faaliyete başlayıp aktifliğinin gittikçe azaldığı, 2019 yerel seçimlerine va-
rılan dönemde varlığını koruyamadığı gözlenmektedir. Antalya ise bir büyük
şehir olarak kent konseyi Yerel Gündem 21 Programının ilk örneklerinden biri
şeklinde literatürde yerini aldığı görülmektedir. Ayrıca aktifliğini kaybetmeden
2019 yılında da sürdürmektedir. Isparta ise büyük şehirlik dışında bir örnek ol-
ması ve araştırmayı zenginleştirmesi maksadı ile çalışmada tercih edilmektedir.
Bunun yanında araştırmaya kattığı farklı bir veri ise aktifliği devam ederken
yönetimi için gerçekleştirilen seçimlere itiraz edilmesi ve idari mahkeme tara-
fından yürütmenin durdurulması kararı alınmasıdır. Böylece aktifken farklı bir
nedenle aktifliğini yeni yerel seçimler gerçekleştirilene kadar geçici süreyle kay-
betmiş bir kent konseyi örneği de araştırmada yerini almaktadır.

Bununla beraber söz konusu olan STK temsilcilerinin kent konseyleri öze-
linde demokrasi, yerel demokrasi, yönetişim, katılım, kentsel katılım gibi güncel
kavram ve olgulara yaklaşım biçimlerinin derinlemesine görüşme yoluyla an-
cak açığa çıkarılabileceği düşünülmektedir.

Araştırmaya dahil etme kriterleri:

- Antalya, Isparta ve Kayseri şehirlerinde olan STK'lardan olmak
- Aktif bir STK olmak
- STK'nın başkanı, yönetimi ya da yönetimi tarafından görüşme için be-
lirlenen bir temsilci olmak
- Çalışmaya katılmayı kabul etmek

Çalışmanın dışlanma kriterleri:

- Aktif bir STK olmamak
- Çalışmayı kabul etmemek

Araştırma Soruları

Belli bir kuramsal yapıya göre sebep-sonuç ilişkilerini ele alan ya da tündenge-
lim ilkesine göre belli bir kuramın uygulanmasını veya denenmesini konu alan
nitel araştırmada genellikle, doğruluğu veya yanlışlığını test etmek için önceden
belirlenmiş bir kuram ya da denence (hipotez) olmaz. Nitel araştırmada tüme-
varım ilkesi hâkimdir. Araştırmacı edindiği tanımlayıcı ve ayrıntılı verilerden
hareketle ele aldığı soruna dair temel temaları ortaya çıkarma, edindiği verileri
anlamalı bir hale getirme, yani bu verilerden hareketle bir kuram oluşturma (gro-
unded theory) çabası içindedir (Glaser ve Strauss, 1967).

Bu çalışmanın temel sorusu şudur: “Kent konseylerinin yaşadığı yapısal, hukuksal ve işlevsel sorunların aşılmasında sivil toplum kuruluşlarının etkisi ve katkısı nedir?”

Bu çalışmanın temel sorusu çerçevesinde yanıt aradığı tema soruları şunlardır:

1. Sivil toplum kuruluşları, informal yapı ve ilişkileri mi “Kent Konseyleri” gibi formal yapıları mı katılım sürecinde tercih etmekte ve kullanmaktalar?
2. Sivil toplum kuruluşları, kent konseylerini belediyenin birimi olarak mı görüyorlar? Kent Konseyleriyle ilişkilerinde belediyeleri aracı kurum olarak mı kullanıyorlar?
3. Sivil toplum kuruluşları, Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarını demokratik buluyorlar mı?
4. Sivil toplum kuruluşları, Türkiye’deki kent konseylerini demokratik buluyorlar mı?
5. Kent konseyleri, sivil toplum kuruluşlarının katılımı açısından uygun ve elverişli bir ortam sağlıyorlar mı?
6. Sivil toplum kuruluşları kent konseylerinde kolaylıkla karar alma mekanizmalarına dahil olabiliyorlar mı?
7. STK’lar kent konseylerinde gündem yaratabiliyorlar mı?
8. Kent konseyi kararlarına sivil toplum kuruluşları etki-katkı yapabiliyorlar mı?
9. Sivil toplum kuruluşları, kent konseylerinin aldığı kararların uygulanmasına ve uygulamanın denetimine katılabiliyorlar mı?
10. Sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’de işbirliği ve dayanışma kültürleri güçlü müdür?
11. Sivil toplum kuruluşları, kentin yönetimine katılım söz konusu olduğunda ilgi göstermektedir mi?
12. Sivil toplum kuruluşları arasında katılım düzeyleri farklılaşmaktadır mı?

Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırmada nitel kapsamda betimsel analiz yöntemi kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Not alınan ve/veya katılımcının izni ile kayıt altına alınan veriler manuel olarak deşifre edilmekte, düzenlenmekte ve önemli ifadeler belirlenmektedir. Veri analizi için tematik bir çerçeve yapılandırılmaktadır. Bu çerçeve göz önünde tutularak hangi verinin hangi tema altında olacağı tasarlanmaktadır. Tematik kodlamalar yapılırken MAXQDA nitel veri analizi programından faydalanılmaktadır. Elde edilen bulgular doğrudan alıntılar ve gözlemlerle desteklenerek yorumlanmaktadır.

Önce araştırma verilerinin önemli bir kısmını oluşturan görüşme ses kayıtları ve alınan notlar yazıya aktarılarak analize hazır hale getirilmektedir. Katılımcıların dikkat çeken ve/veya not alınan tepkileri "((gülme))" ; açıklayıcı bilgiler "(())" işaretleri içerisine yazılarak metin içerisinde gösterilmektedir (Kümbetoğlu, 2008).

Literatür kapsamına göre kodlar, kategoriler, temalar ve diğer tüm basamaklar kontrol edildikten sonra, nitel veri analizi neticesinde elde edilen sonuçların, analiz edilen veri seti temsil düzeyinin belirlenmesine ihtiyaç vardır (Poggenpoel ve Myburgh, 2003). Bu basamakta araştırmacının, bireysel etkisinin yansımından ya da yansıma ihtimalinden kurtulmuş bir kodlama yapması mümkün değildir. Bu nedenle farklı kodlayıcılar tarafından aynı veri setinin kodlanması önemlidir. Çünkü farklı kodlayıcılarca yapılan kodlamanın benzerlik oranı önemlidir (Fidan ve Öztürk, 2015). Bahsi geçen benzerlik oranı öte yandan nitel çalışmanın güvenilirliğini gösterir. Miles ve Huberman (1994) modelinde içsel tutarlılık şeklinde ifade edilen ve kodlayıcıların görüş birliğini kavramsal hale getiren bu benzerlik oranı için $\Delta = C \div (C + \delta) \times 100$ formülü kullanılır. Formülde, Δ : Güvenirlik katsayısını ("Güvenirlik Formülü" olarak da bazı çevirilerde ifade edilmektedir), C: Üzerinde görüş birliği sağlanan konu/terim sayısını ("Görüş Birliği" olarak da bazı çevirilerde ifade edilmektedir), δ : Üzerinde görüş birliği bulunmayan konu/terim sayısını ("Görüş Ayrılığı" olarak da bazı çevirilerde ifade edilmektedir) göstermektedir. Dolayısıyla "bazı çevirilerde" şeklinde verilen ifadeye göre bu formülü şöyle yazmak da mümkündür: Güvenirlik Formülü: $\text{Görüş Birliği} \div (\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}) \times 100$. İçsel tutarlılığı gösteren kodlama denetimi doğrultusunda kodlayıcıların arası görüş birliğinin minimum % 80 olması beklenmektedir (Miles ve Huberman 1994; Patton, 2002). Bu sebeple çalışmada kodlar arası benzerlik oranını saptayabilmek için alandaki iki uzmandan görüşü alınmaktadır. Birinci uzman ile kodlar arası görüş birliği oranı " $366 \div (366+39) \times 100$ " formülünden %90, ikinci uzman ile kodlar arası görüş birliği oranı " $366 \div (366+60) \times 100$ " formülünden % 85 olarak bulunmaktadır. Baltacı (2017)'nin Patton (2002)'dan aktardığına göre, nitel çalışmalarda edinilen bulguların alanında uzman olan kişilere iletilip ve onlardan dönüt alınmasının çalışmanın güvenilirliğini artıracak ifade edilmektedir (Akt. Baltacı 2017).

Çalışma doktora tezinden üretildiğinden ek olarak tezde verilen kodlama kitapçığı verilemeyeceğinden tema ve alt temaların kod numaralandırması bu çalışmada tema ve alt temaların başına eklenmemektedir. Kodlamadaki en üst başlıkları oluşturan ve aşağıda detaylandırılan ana temalar ise şu şekildedir: Kanun/Yönetmelik/Mevzuat, Katılım (Yerel-Kentsel/Genel), Demokrasi (Yerel-Kentsel/Genel), Kente Katkı, Farkındalık, Sivil Toplum Kültürü. Alt temalar ve

daha alt sınıflandırmalar kodlama kitapçığındaki kod numaraları yazılmaksızın ilgili temalar kapsamında sunulmaktadır.

Nitel çalışmaların geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak adına kullanılan başka bir yöntem de alıntılar yapmaktır. Bu yüzden çalışmanın kelime sınırları göz önünde bulundurularak STK’lardan edinilen alıntılar veya ortak cevaplar yansıtılmaktadır (Yıldırım, 2010). Katılımcıların kimliklerinin gizlenmesi amacıyla, alıntılar yapılırken “K”ve”numara” kodlanmış ve görüşme sırasına göre K1, K2...K90 biçiminde ifade edilmektedir.

Ayrıca şehirler bazında alt grupları değerlendirmek gerekirse farklı konular üzerine eğilen STK’lar kadar, farklı duruşlara sahip STK’larında da çalışma kapsamına alınmasına özen gösterilmektedir. Duruş zenginliği yanında dayandıkları hukuki temeller yönünden de STK’lar içerisinde sendika, dernek ve odaların bulunması da önem teşkil etmektedir. Böylece sivil toplumu farklı biçimlerde temsil eden tüm unsurlara ulaşılması hedeflenmektedir.

Frekans tablolarında, kodların katılımcı sayılarına göre sonuçları yer almaktadır. Kod-alt kod frekans grafikleriyle, bir kodun alt kodları ile birlikte *katılımcı sayılarına göre* sonuçları verilmektedir. Kod-alt kod bölümler şekilleri ile bir kodun alt kodları ile birlikte *kodlu bölüm sayılarına göre* sonuçları verilmektedir.

Bulgular

Kayseri, Isparta ve Antalya’da gerçekleştirilen görüşmelerdeki katılımcıların demografik verilerini şu şekilde ifade etmek mümkündür: Antalya’da görüşülen STK temsilcilerininin 8’i kadın, 22’si erkek; Isparta’da 5 kadın, 25 erkek; Kayseri’de 8’i kadın 22’si erkektir. Toplamda 21 kadın 69 erkek vardır. Anlaşılmaktadır ki STK temsilcileri (görüşme için STK tarafından belirlenen) yüksek oranla erkektir. Görüşme gerçekleştirilen STK’lar dernek ve odalar üzerinde yoğunluktadır. Bunun dışında vakıf, sendika, birlik vd. şeklinde dağılım göstermektedir.

Gönüllü katılımcıların yaş aralığına göre frekansı 45 ve yüzde oranı 50,0 ile en yüksek yaş aralığının “51 ve Üzeri” olduğunu belirtmek mümkündür. Ardından “41-50 Yaş”, “31-40 Yaş” ve en düşük düzeyle ise “20-30 Yaş” gelmektedir. Buna göre orta ve ileri yaş grubun sivil toplum kuruluşları temsiliyetinde daha aktif olduğu ifade edilebilir.

Gönüllü katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında en yüksek %46,7 ile Lisans eğitiminde ve frekansı 42 olup akabinde Lisansüstü %36,7 ve frekansı 33, Lise %11,1 frekansı 10; Ortaokul %1,1 frekansı 1; Önlisans %3,3 frekansı 3; İlkokul en son sırada %1,1 frekansı 1’dir. Buradan anlaşılmaktadır ki STK’larda görev alanların eğitim durumu lisans ve lisansüstü üzerinde yoğunlaşmaktadır.

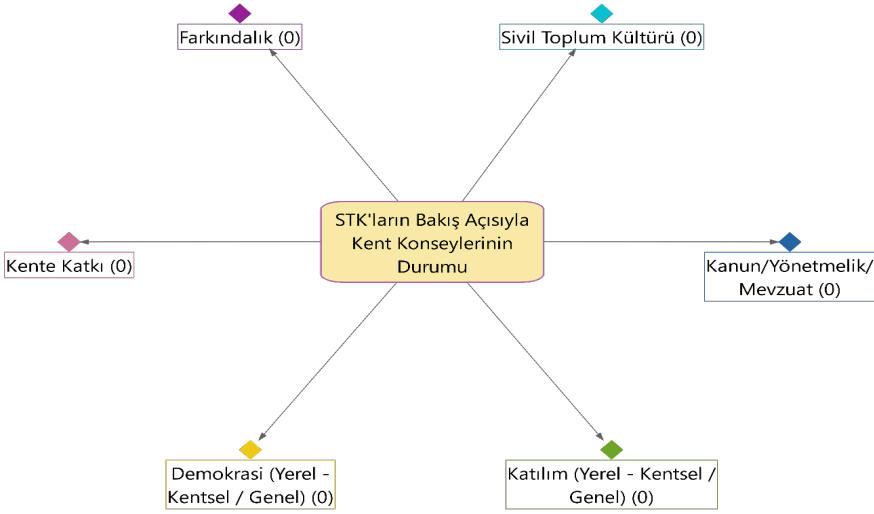
Katılımcıların frekans sıklığına ve yüzdelerine bakıldığında ikamet ettiği yerde “21-35 Yıl” aralığında olan katılımcılar %40,0 ve 36 frekansı ile ilk sonrasında ise “36-50 Yıl” %30,0 ve 27 frekansı ile bulunmaktadır. Sonrasında sırayla “0-20 Yıl” ve “51 ve Üzeri yıl” ikamet etmiş kişiler bulunmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki STK’larda yer alan temsilciler orta ikamet yılı gruplarında yoğunlaşmaktadır.

Görev süresi yönünden ise görüşme gerçekleştirilenlerin “1-5 Yıl” arasında görevinde bulunanların %48,9’ u ve 44 frekans sıklığında görevlerinde bulunmaktadır. İkinci olarak %24,4 ü 22 frekans sıklığında “6-10 Yıl” aralığında, sonrasında ise %20,0 ve frekans sıklığı 18 olarak “11 Yıl ve Üzeri”nde bulunanlar ve %5,6 ve 5 frekans sıklığında “1 Yıldan az” olanlar yer almaktadır.

Katılımcıların hepsi yönetimde yer alan ya da yönetim tarafından katılımları onaylanan kişiler olması yönüyle çalışmayı güvenilir kılmakla beraber zaten oldukça yüksek oranda (%64,4 ve 58 frekans) başkanlık görevinde bulunmaktadırlar.

STK olmanın doğası gereği gerçekleştirilen görüşmedeki katılımcıların çoğu gönüllü olarak STK’daki görevlerini gerçekleştirmektedir. Bu oran %90,0 ve 81 frekans sıklığındadır. Profesyonel kapsama girenler ise sendika başkanlığından gelirini edinenler veya odalarda görevlendirilerek sekreterlik vb. görevlerini gerçekleştirenlerden meydana gelmektedir.

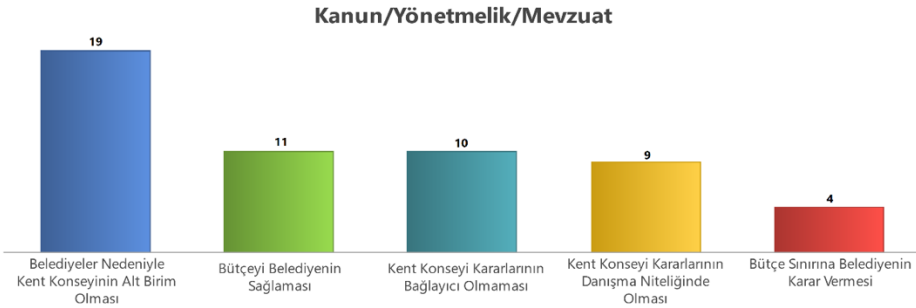
Demografik soruların akabinde STK, Kent Konseyi ve Belediyelerin ilişki süreçleri bu süreç içerisindeki ve teorik kısmında bahsedilen tüm kavramların durumu anlaşılmaya çalışılmaktadır. Görüşme formunda temalarla ilgili sorular tema başlıkları altında belirtilmekte olup, görüşme usulü çalışılması nedeniyle katılımcı başka bir soruyu cevaplarırken geriye dönüşler ya da henüz sorulmamış sorulara dair önceden açıklama yapabilmektedir. Ayrıca yarı yapılandırılmış görüşme formu söz konusu olduğundan görüşmede alt sorulara inilebilmekte veya katılımcının ifadelerine göre yeni sorular ortaya çıkabilmektedir. Bunlar da kodlama esnasında göz önünde bulundurulmaktadır. Nihayetinde aşağıdaki şekilde ifade edilen bir mantıkta ana temalar altında alt tema ve kodlara bölünerek çalışma gerçekleştirilmektedir.

Şekil 1. STK'ların Bakış Açısıyla Kent Konseylerinin Durumuna Dair Ana Temalar (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

Kanun/Yönetmelik/Mevzuat

Kanun/Yönetmelik/Mevzuat temasına dair cevaplar elde edilen sorular “Kent konseyi sizin için ne anlama geliyor?”, “Kent konseyleri hakkında düşüncelerinizi öğrenebilir miyim?”, “Yaşadığınız sorunları bize anlatabilir misiniz?”, “Bu sorunların nedenlerini anlatabilir misiniz?”, “Çözüm öneriniz var mı?”, “Kent konseyinin yapısını nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Kent konseyinin işleyişini nasıl değerlendiriyorsunuz?” şeklinde sıralanabilir.

Çizelge 1. Kanun/Yönetmelik/Mevzuat (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

Burada en çok ifade ettikleri sorun “Belediyeler nedeniyle kent konseyinin alt birim olması”dır. Burada anlatılmak istenen yasal durum içerisinde belediyelere verilen yetkiler doğrultusunda Kent Konseyinin tarafların görüşlerinin müzakere ettikleri bir kamusal alan olma görevinin dışına çıkıp tıpkı belediye-

nin diğer birimleri gibi onun kontrolü altında olan bir birime dönüşmesidir. Diğer kodlamalar da bütçe sorununa işaret etmektedir. Katılımcıların ifadesi de grafikteki durumu destekler niteliktedir.

K56 *“Kanunda belediyeler kent konseyini kurullar. Kent konseyinin yönetmeliğinde de her türlü desteği belediyeler tarafından karşılanır. Belediyeden desteklenen bir şey belediyeye ne kadar düşman olabilir. Belediye isterse bunun musluğunu keser. Bu nedenle onu desteklemeyecek bir şeyi kurmaz. Bazı illerde de kent konseyi başkanlığına belediyeden başkan yardımcılarını oturtuyorlar. Kent konseyi amacı neydi insanların yönetime katılması.”*

K25 *“... danışma kurulu gibi bakılıyor onların kararlarına yaptırım aracı gibi ya da dikkate alınması gereken bir paydaş gibi bakılmaz.”*

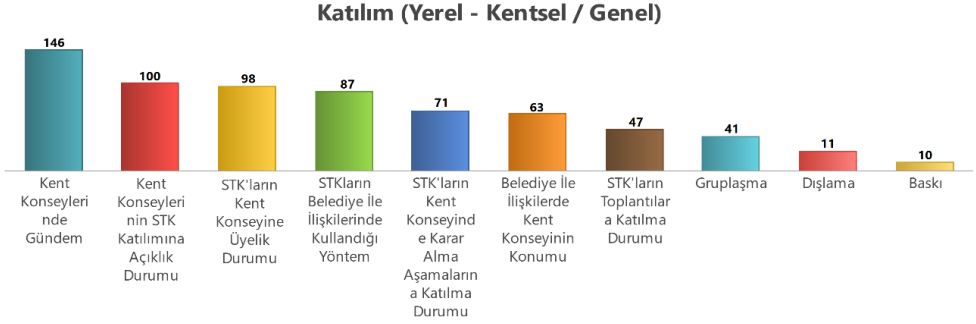
K24 *“Geçirilmeyenler de siyasi açıdan geçirilmiyor.”* ifadesi ile katılımcı bağlayıcılığını engelleyen sebepler olarak mevzuatın durumu sebebiyle Kent Konseyinin siyasileştiğini ifade etmektedirler.

Şehirlerarası karşılaştırma yaptığımızda birinci sırada olan “Belediyeler Nedeniyle Kent Konseyinin Alt Birim Olması” kodu en sıktan en aza sıralama ile Antalya-Kayseri-Isparta şeklinde görülmektedir. Ayrıca Antalya ve Kayseri için bu alt tema içinde en sık geçen kodlama “Belediyeler Nedeniyle Kent Konseyinin Alt Birim Olması” olarak görülmektedir. Isparta’da ise bu alt tema içinde en sık geçen kodlama “Bütçeyi Belediyenin Sağlaması”dır. “Bütçeyi Belediyenin Sağlaması” genel çizelgede ikinci sıradadır. Bunu yine en sıktan en aza göre şehir olarak sıraladığımızda Isparta-Antalya-Kayseri sonucunu elde etmekteyiz. “Bütçeyi Belediyenin Sağlaması” Kayseri için en az kodlanan iki ibareden biri olduğu görülmektedir. Genel çizelgede geçen ve bütçe ile ilgili bir diğer ifade olan “Bütçe Sınırına Belediyenin Karar Vermesi” ise en sıktan en aza Antalya-Kayseri/Isparta(eşit) şeklindedir ki Antalya ile sadece 1 fark söz konusudur. Dolayısıyla baktığımızda Kayseri için bütçe sorunu diğerlerine göre geride kalmakta iken Isparta için ise en öne çıkmıştır. Antalya ise bu konuda Isparta’ya yakın bir sıklık kodlaması gösterse de, Antalya için en sık “Belediyeler Nedeniyle Kent Konseyinin Alt Birim Olması” olarak görülmektedir. Antalya içinde bu konudan sonra ise bütçe ile ilgili kodları bir arada alırsak (4+2) diğer kodlar ile eşit şekilde (6) ikincil bir önem arz etmektedirler.

Katılım (Yerel-Kentsel/Genel)

“Katılım” teması kent konseyinin STK’ların tamamının katılımına kucak açıp açmadığını ifade ettiği kadar STK’ların da kent konseylerinin toplantılarına katılım gerçekleştirip gerçekleştirmediğini de ifade etmektedir. Ayrıca bu iki öge yanında Belediyenin etkisi ve/veya etkilenmesini incelenmektedir. Son olarak

Kent Konseyinin işleyişine varlık gösterebilme de buradaki katılım teması altında ele alınmaktadır. Bu tema incelenirken katılımcılara hem kendi şehirlerindeki hem de genel olarak Kent Konseyi platformunun katılım durumunu nasıl değerlendirdikleri ele alınmaktadır. Bu temaya yönelik cevap alınan sorular “Kent konseyine üye misiniz? Düzenli olarak katılıyor musunuz?”, “Belediye ile nasıl ilişki kuruyorsunuz?”, “Kent konseyleri yapı ve işleyişi açısından STK katılımı için uygun ve elverişli araçlar mıdır?”, “Kent konseyleri STK'ların katılımına yeterince açık mı?”, “STK'lar Kent konseylerinde karar alma sürecine katılabiliyor mu?”, “Gündemi belirlemede STK'ların görüş ve önerileri dikkate alınıyor mu?”, “Çalışmalara STK'lar yeterince katkıda bulunabiliyor mu?”, “Kent konseylerinde alınan kararların uygulamasına katkıda bulunuyor musunuz?” şeklinde sıralanabilir. Bu kapsamda katılımcıların ifadeleri doğrultusunda 10 adet alt kod ele alınmaktadır.

Çizelge 2. Katılım (Yerel-Kentsel/Genel) (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

Genel olarak konseyinin demokratik işleme biçiminin katılıma etkisinin vurgusu burada karşımıza çıkarken; bu tablodaki dikkat çekici bir alt kod gündem belirleme şekline demokratik diyen katılımcıların bir kısmı “Kent Konseyinde bulunan STKlar zaten yanlı seçiliyor/kabul ediliyor” ya da “yerel yönetimle aynı düşüncede olmayanlar çeşitli nedenlerle orada var olmaktan vazgeçebiliyor” gibi gerekçeler neticesinde yapıdaki sıkıntıya değinerek bu sıkıntılı yapı içinde kendince bir demokratiklik olduğunu belirtiyorlar; yine bu grupta bir diğer öne sürülen düşünce demokratikliğin tanımı ile ilgilidir “Kent konseyi içinde gündem hakkında fikir verip, bunun için orada bulunulup, üst yöneticiler tarafından dikkate alınmamak” düşünceleri de görünürde bir demokratikliğe dikkat çekmektedirler.

K30 “Hiçbir şey (demokratik karar) alınmıyor. Körler sağırılar birbirini ağırlar.”

Ancak arada sapma yaratan bazı görüşlere de rastlanmaktadır. Sapma gösteren görüşler araştırma esnasında Kent Konseyi aktif olarak bulunmayan şe-

hirlere gelmektedir. Bunun yanında görüşme boyunca bu STK'lar Kent Konseyinin aktif olmadığının dahi farkında olmadıklarını belli eden birer görüşme sergilemişlerdir.

“STK'ların Kent Konseyine Üyelik Durumu” altındaki “Kent Konseyine Üye Değil” şeklinde kodlananlar ise buna neden olarak: Kent Konseyine Önem Verilmemesi, Kent Konseyini İşlevsiz Bulma, STK'nın Üye Olmaya İhtiyaç Duymaması, Valiliğin İhtiyaç Duymaması, Bilgi/Tanıtım Eksikliği, Vakitsizlik gibi nedenleri sıralamışlardır. “Eski Üye” ise ayrılma nedeni olarak: Kent Konseyi Çalışmalarını Beğenmemek, Mahkeme Kararı, Siyasal Gruplaşma gibi nedenleri sıralamışlardır. Kalan kısmı ise soruyu cevaplamada isteksiz görünmüştür ya da sözel ifadeye dökmeden ((başını eğip gülme)), ((gözlerini devirme)), ((sıkılma)) hareketleri sergilemişlerdir.

“Dışlama” için Antalya'da dikkat çeken bir başka nokta bölge ya da şehir derneklerine karşı negatif bir tutum olduğudur. Diğer katılımcılardan da kendilerine potansiyel suçlu gözüyle bakıldığı ve temsil edilmedikleri ifadeleri kullanılmaktadır.

Burada dikkat çekici olan araştırma gerçekleştirilirken kent konseyine üye olduklarını ifade edenlerinin bir kısmının kent konseyinin aktif olmadığından habersiz olması, bir kısmının aktifken üye olduğunu ifade etmesi, aktif olan kent konseyindeki üyeler dâhil üye olmayanların da şehirlerindeki kent konseylerinde memnun olmadıklarını işlevsiz olduklarını ifade etmeleridir. Bir diğer nokta ise Kent konseylerine üye olmak için çağrı bekleyenlerin olması, üye olma ihtiyacı hissetmemeleri, kent konseylerine önem verilmemesi, vakitsizlik, bilgi/tanıtım eksikliği, üye olup işlevsizlik vd. nedenlerden üyelikten ayrılmaları, siyasal gruplaşma gibi çok çeşitli olumsuz görüşlere sahip olmalarıdır.

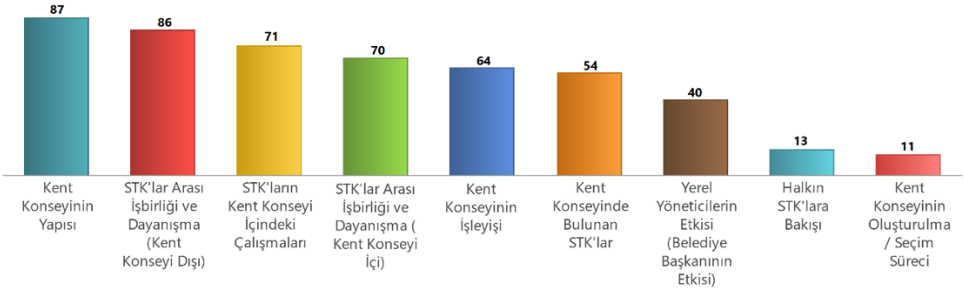
Şehirlerarası karşılaştığımızda genel çizelgeye göre birinci sıklıkta görülen “Kent Konseylerinde Gündem” en siktan aza göre Antalya-Isparta-Kayseri şeklindedir. Ve aynı zamanda her bir şehir bazında yine en sık görülen kodlama yine “Kent Konseylerinde Gündem” olarak tespit edilmektedir. Her şehir için en düşük sıklıktaki kodlamaya baktığımızda ise, genel çizelgede de olduğu gibi en düşük sıklıkta olan “Baskı” Kayseri ve Antalya için en düşük sıklıktadır. Isparta'da yakın olsa da en düşük sıklıktaki kodlama “Dışlama” olarak görülmektedir, “Baskı” dışlamadan 2 fazla haldedir.

Demokrasi (Yerel-Kentsel / Genel)

“Demokrasi” teması doğası gereği bir önceki ana tema olan “Katılım” teması ile aynı doğrultuda ifadelere örnek kodlamalara sahiptir. Demokrasi temasına uy-

gun şekilde alınan cevaplara genel olarak “Kent konseyinin yapısını nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Kent konseyinde yer alan STK’ları ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Kent konseyinde yer alan STK’ların çalışmalarını demokratik buluyor musunuz?”, “Kent konseylerini demokratik buluyor musunuz?”, “Kent konseyinin işleyişini nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Kent konseyi demokratik açıdan olumlu bir araç mı?”, “Kent konseyleri yapı ve işleyişi açısından STK katılımı için uygun ve elverişli araçlar mıdır?”, “Kent konseyleri STK’ların katılımına yeterince açık mı?”, “Gündem demokratik olarak belirleniyor mu?”, “STK’ların kent konseyinde birbirleriyle ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “STK’ların işbirliği ve dayanışma kültürleri var mı?” sorularına karşılık olarak verilmiştir. Teorik kısımda da ifade edildiği üzere katılım-demokrasi-yönetişim kavramları içiçe geçmiş kavramlardır. Dolayısıyla deşifre ve alınan notlar doğrultusunda burada 9 alt kod ortaya çıktığı ve bunu destekleyen ifadeler kullanıldığı görülmektedir.

Demokrasi (Yerel - Kentsel / Genel)

Çizelge 3. Demokrasi (Yerel-Kentsel/Genel) (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

Gerek STK'lara katılımın açıklığı koşulları gerekse mevzuatın kent konseyinin yapısını demokratik yönden biçimlendirdiği kanaati gözlenmektedir. İki de katılımcılar tarafından kendi başlıkları altında eleştiriyeye tabi olmaktadır. Dolayısıyla Kent Konseyinin yapısı bunlardan kaynaklanan eleştirilerden de etkilenmektedir. Bilgi eksikliği olanlar ve Kent Konseyi yapısı içinde yer almayan ya da alamayanlar da işleyişi bilmediklerini ifade etmektedir.

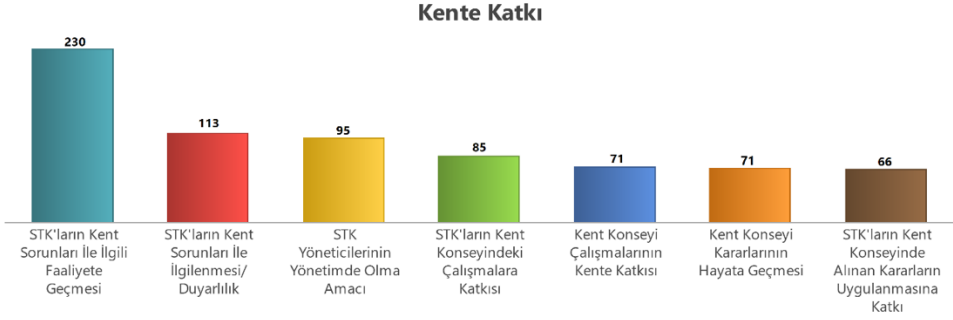
Gerek STK üyelerinin gerek STK'lardan yardım isteyen halkın gerekse Kent Konseyinde yer almak isteyen temsilcilerin buraları bir siyasi basamak olarak görmesi de (K18 “...başkanların basamak gibi kullanması olabilir,”) yapılan görüşmelerde tespit edilen bir diğer siyasi sebep olarak elde edilmektedir. Dolayısıyla siyasi baskı ve gruplaşmanın üstüne bu düşünce yapısı da eklendiğinde kent konseyinde ortak fayda adına müzakere gerçekleştirilen bir kamusal alan ol-

maktan çok siyasi fikirlerin çatıştığı bir ortam haline geldiği görülmektedir. Ayrıca kent konseyi içinde belediye başkanı veya kent konseyi başkanına görüşü yakın olmayanların görüşünün dikkate alınması düşükken, kent konseyi dışındaki STK'lar arasındaki işbirliğine yaklaşım daha makuldür. Kendi çalışma alanlarında yine ayrışmalar olsa da STK'lar bir araya gelebilmektedirler. Bazı STK'ların işbirliğini sadece reklam amacıyla kullanmak istediği görüşüne de rastlanılmaktadır. Bir işbirliği sürecine girildiğinde STK'lar arasında lider görünme çabası, bazı STK'larda ise çalışmanın içinde yer alıp sorumluluktan kaçma olduğu ifade edilmektedir.

Demokrasi için ise genel çizelgedeki en sık gözlemlenen "Kent Konseyinin Yapısı" ibaresi en siktan en aza Antalya-Kayseri-Isparta olarak şeklindedir. Ancak Antalya bazında en sık kodlama 33 ile "STK'lar Arası İşbirliği ve Dayanışma (Kent Konseyi Dışı)"dır. "Kent Konseyinin Yapısı" ise çok yakın olsa da 31 şeklindedir. Antalya için en az kodlanan ibare ise "Kent Konseyinin Oluşturulma/Seçim Süreci"dir. Kayseri ve Isparta için ise "Kent Konseyinin Yapısı" şehir bazında de en sık kodlana ibaredir. Gerçi Kayseri için de "Kent Konseyinin Yapısı"nın hemen ardından 1 fark ile STK'lar Arası İşbirliği ve Dayanışma (Kent Konseyi Dışı)" ikinci en sık kodlanan ibaredir. Kayseri ve Isparta için en az sıklıkta kodlanan ibare ise "Halkın STK'lara Bakışı"dır. Genel çizelgede en az sıklıkta kodlanan "Kent Konseyinin Oluşturulma/Seçim Süreci"nin en siktan en aza kodlama sıralaması ise Isparta-Kayseri-Antalya şeklindedir.

Kente Katkı

"Kente Katkı" temasında hem kent konseyinin kente katkısı, hem de STK'ların Kent Konseyi içinde ve dışında katkıları alt kodlar ve örnek ifadeler içinde yer almaktadır. Bu temaya göre alınan cevaplar genel itibariyle şu sorular içindir "STK'lar Kent konseylerinde karar alma sürecine katılabiliyor mu?", "Çalışmalara STK'lar yeterince katkıda bulunabiliyor mu?", "Kent konseyi çalışmalarını etkili ve verimli buluyor musunuz?", "Kent Konseyinde alınan kararlar hayata geçiyor mu?", "Kent konseylerinde alınan kararların uygulamasına katkıda bulunuyor musunuz?", "STK'lar Kent sorunlarına ilişkin katılımcı bir tutum sergiliyorlar mı?" Bu düzeylerde katkı sağlanması ya da sağlanamamasına dair farklı nedenler ifade edilmektedir. Bunun yanında Kent konseyinde yer almayan STK'lara ve kendileri dışındaki STK'lar hakkında görüş bildirmek istemeyenlere de rastlanmaktadır.

Çizelge 4. Kente Katkı (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

STK'ların faaliyete geçme düzeylerinin bir birinden farklı olduğu da yüksek sıklıkta alt tema altında geçen ifadelerdendir. Bunun sebeplerinden bazıları STK'ların alanlarının farklılığı ve buna göre kısıtlı ya da geniş alanda faaliyete geçebilecekleri; üye sayılarının fazla ya da az olması dolayısıyla buna dayanarak etkili olup olamayacakları; yönetimdekilerin STK'yı basamak olarak kullanma ya da gerçekten faydalı olarak STK içinde yer alma güdüleri; örneğin odaların yarı kamusal olmaları sebebiyle hukuki yönden daha etkili olabilmeleri; yine diğer alt temalar içinde de geçen siyasi sebepler sayılabilir. Yukarıdaki negatif(eleştirirken kullandıkları) sayılan amaç dışında katılımcıların daha nesnel biçimde ifade ettiği STK yöneticilerinin yönetimde olma amaçları içinde sayılan diğer durumlar; Zorunluluk, Siyasi Tabuları Yıkma, Görevini Yapmayan STK'ları Denetlemek, Düşünceleri Yayıma, Tüzel Kişiliğe Sahip Olmak (STK vasıtasıyla tek başına gerçekleştiremeyecekleri yerel yönetimler üzerinde etki sağlayabildiğini ifade edenler bulunmaktadır), Yönetim İle İletişim, Eğitim, İlgi-Meslek, Örgütlü Mücadeleye İnanmak, İnsanlara Faydalı Olmak/Sorumluluk, Sosyal Etkinlik, sayılmaktadır. Bunlar içinde yakınma/şikayetlenme konusuna katılımcı girmediğinde öne çıkan ilk üç amaç İnsanlara Faydalı Olmak/Sorumluluk, İlgi-Meslek ve Örgütlü Mücadeleye İnanmak olarak görülmektedir.

Burada STK'lar genel olarak kent sorunlarına ilgili görülmeyle beraber ciddi bir sıklıkta ilgisizliği de ifade eden görüşler belirtilmiştir. İlgisizliğin nedenleri olarak ise "Korku", "Toplumsal Baskı", "Bakış Açısı", "Bıkkınlık", "Kente Sahip Çıkılmama", "STK'ları Ciddiye Almama", "STK'ların Kendini Yetkili Görmemesi/Bilmemesi", "Ekonomik Sorunlar", "Dışlanma", "Siyasi Sorunlar", "Zayıf Örgütlenme", "Kent Sorunlarının Fazlalığı" sayılmaktadır.

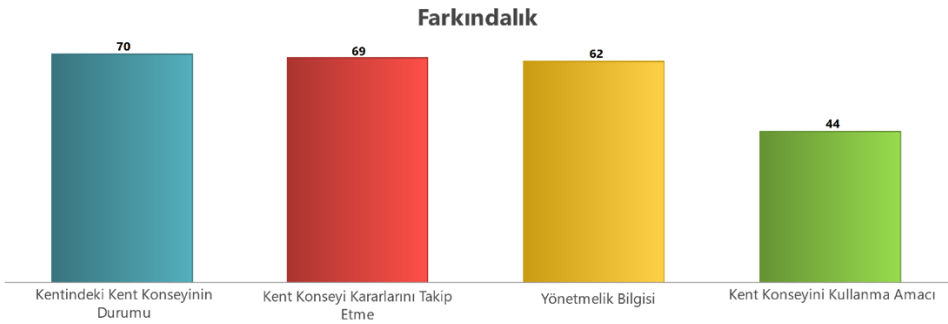
Ayrıca Kent Konseyinin küçük kararlar aldığı STK'ları tatmin eden kararların faaliyete geçirilemediği araştırmacıya iletilmektedir. Yani uygulanan kararlar mevcuttur ama bunlar beklentileri karşılayan kararlar değildir.

Buradaki "STK'ların Kent Sorunları ile İlgili Faaliyete Geçmesi"nin şehirler bazında en siktan en aza kodlama sıklığı Antalya-Kayseri-Isparta şeklindedir ve

her üç şehir bazında da en sık geçen ibare yine budur. Genel çizelgede en az sıklıkta geçen “STK’ların Kent Konseylerinde Alınan Kararların Uygulamasın Katkısı” ibaresi ise en sıktan en aza Isparta-Antalya-Kayseri şeklindedir ve yine her üç şehirde de şehir bazında en az sıklıkta kodlana ibare budur. Sadece Isparta’da aynı az sıklıkta (24) “STK’ların Kent Konseyindeki Çalışmalara Katkısı” ve “Kent Konseyi Kararlarının Hayata Geçmesi”nin de olduğu görülmektedir.

Farkındalık

“Farkındalık” temasında en dikkat çekici nokta Kayseri ve Isparta’da gerçekleştirilen görüşmelerde ciddi düzeyde katılımcıların kent konseyinin durumu hakkında farkındalığa sahip olduğunu düşünmesine rağmen aslında kent konseyinin aktif olmadığını dahi bilmemeleridir. Buna dair tespitlerin gerçekleştirildiği sorular “Kent konseyine üye misiniz? Düzenli olarak katılıyor musunuz?”, “Belediye ile nasıl ilişki kuruyorsunuz?”, “Kent konseyi sizin için ne anlama geliyor?”, “Belediye ile ilişkilerinizde kent konseyleri tüm gereksinimlerinize cevap verebiliyor mu?”, “Kent konseyleri hakkında düşüncelerinizi öğrenebilir miyim?”, “Kent konseyinin yapısını nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Kent konseyinin işleyişini nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Kent konseylerinde alınan kararları takip ediyor musunuz?”, “Kent konseylerinde alınan kararların uygulamasını denetliyor musunuz?” şeklinde sıralanabilir. Bunun yanında tüm diğer sorular için katılımcılar düşüncelerini ifade ederken farkındalığa dair tespitte bulunulabilecek veriler de sağlamış olmaktadır.

Çizelge 5. Farkındalık (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

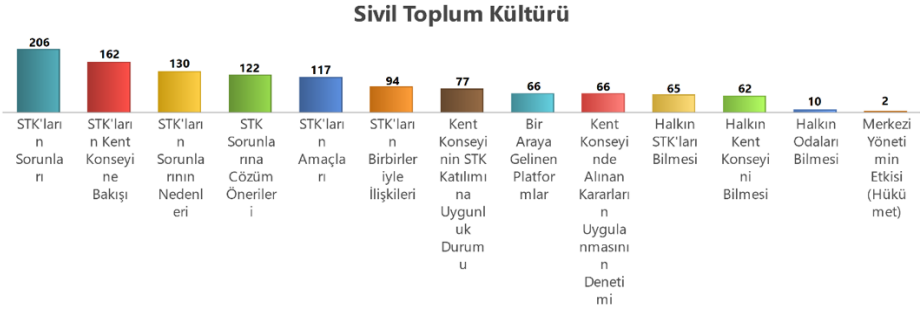
Ağırlıklı olarak Kayseri, kent konseyini bir önceki dönemdeki gibi aktif ancak işlemiyor sanmaktadırlar. Öte yandan yerel seçimler yaklaşırken büyükşehir belediye başkanlığına dair vaatlerden biri de kent konseyini tekrar aktif hale

getirmektir. Düşük düzeyde bu durum Isparta’da da olsa, Isparta’da genel olarak STK’lar Kent Konseyi’nin aktif olmadığını söylemekte ve nedenini bilmekte-dirler. Güncel farkındalıkları dışında STK’ların genel hatlarıyla (Yönetmelik Bilgisi) Yönetmelik hakkında bilgi sahibi oldukları (Yönetmelik Bilgisine Sahip Olanlar ve Yönetmelik Bilgisi Yetersiz Olanlar) görülmektedir; ancak STK’ların bir kısmı bunun farkındalığı ile kısmen yönetmelik bilgisi olduğunu ifade et-mektedir. Bir kısmı ise sadece bildiğini söyleyip bilmedikleri kısımların farkında olmadıkları için bunu “bilme” (bilgi sahibi oldukları anlamında) olarak ifade etmektedirler. Antalya’da bulunan STK’lar bu anlamda daha yüksek düzeyde farkındalığa sahiptirler. Bunun en önemli göstergeleri Kent Konseyi hakkında görüş bildirirken belediye Kent Konseyi ve Büyükşehir Belediyesi kent konseyi hakkında kendiliğinden bilgi verebilmeleridir ve bu bilgilerin teyit edilebilir doğru bilgiler olması araştırmacı tarafından önemsenmektedir. Ayrıca daha so-mut bilgiler vermektedirler. Örneğin “Boğaçayı Projesi” neredeyse her STK ta-rafından kent konseyiyle birlikte anılan bir konu olarak gözlemlenmektedir. Yine de her yıl yayımlanan ve araştırmacının rahatlıkla kent konseyi binasından edinebildiği, kent konseyi raporunu bilmeyenler veya ellerine ulaşmadığını söy-leyenlere rastlanmaktadır. Ayrıca aktif bir siteye sahip üç şehir içinden tek şe-hirdir. Bir diğer önemli nokta Antalya’daki STK’ların gözü kapalı muhalefet veya gözü kapalı destekleyici bir tavrıdan ziyade sorgulayıcı bir tavır sergile-meleridir. Buna göre araştırmacının gözlemine göre en “bilinçli” farkındalığa sahip şehirden “en bilinçsiz” farkındalık ifadelerinde bulunanlara göre sıralama Antalya, Isparta ve Kayseri şeklindedir. Tüm bunlar Antalya Kent Konseyi’nin daha takip edilebilir bir noktada olduğunu göstermektedir. Yine de An-talya’daki STK’lardan da “takip etmiyoruz” cevabı alındığı görülmektedir. Bu daha ziyade Kent Konseyinin istenen etkiyi yaratamaması veya Kent Konseyi yapısından memnun olmama neticesinde gelen bir durumdur. Kent Kon-seyi’nde yer almayan STK’larsa beklendiği gibi takip etmedikleri yönünde gö-rüşlerini beyan etmişlerdir.

Burada en sık kodlanan “Kentindeki Kent Konseyinin Durumu” ise en sıktan en aza göre şehir bazında sıralandığında Antalya-Kayseri-Isparta şeklindedir. “Kentindeki Kent Konseyinin Durumu” şehir bazında hem Antalya hem de Is-parta için en sık kodlanan ibare iken şehir bazında Kayseri için en sık kodlanan ibare “Kent Konseyinin Kararlarını Takip Etme” şeklindedir. Genel çizelgede en az kodlanan “Kent Konseyini Kullanma Amacı”ise aynı zamanda her bir kent için en az kodlanan ibaredir.

Sivil Toplum Kültürü

Bu temadaki sorular “Kent konseyleri hakkında düşüncelerinizi öğrenebilir miyim?”, “Yaşadığınız sorunları bize anlatabilir misiniz?”, “Bu sorunların nedenlerini anlatabilir misiniz?”, “Çözüm öneriniz var mı?”, “Kent konseyinde yer alan STK’ları ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “Kent konseyleri STK’ların katılımına yeterince açık mı?”, “STK’lar Kent konseylerinde karar alma sürecine katılabiliyor mu?”, “Gündemi belirlemede STK’ların görüş ve önerileri dikkate alınıyor mu?”, “STK’ların birbirleriyle ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “STK’ların kent konseyinde birbirleriyle ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?”, “STK’ların işbirliği ve dayanışma kültürleri var mı?”, “STK’lar Kent sorunlarına yeterince ilgi gösteriyorlar mı?”, “STK’lar Kent sorunlarına ilişkin katılımcı bir tutum sergiliyorlar mı?” şeklinde sıralanabilir. Bu soruların dışında yerel halkın STK ve kent konseylerinden haberdar olup olmadıkları ve kent konseyinde bir araya gelene başka platformlar varsa bunların neler olduğu da görüşmeler esnasında bu temaya ait veri elde edilen konular olmaktadır.

Çizelge 6. Sivil Toplum Kültürü (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

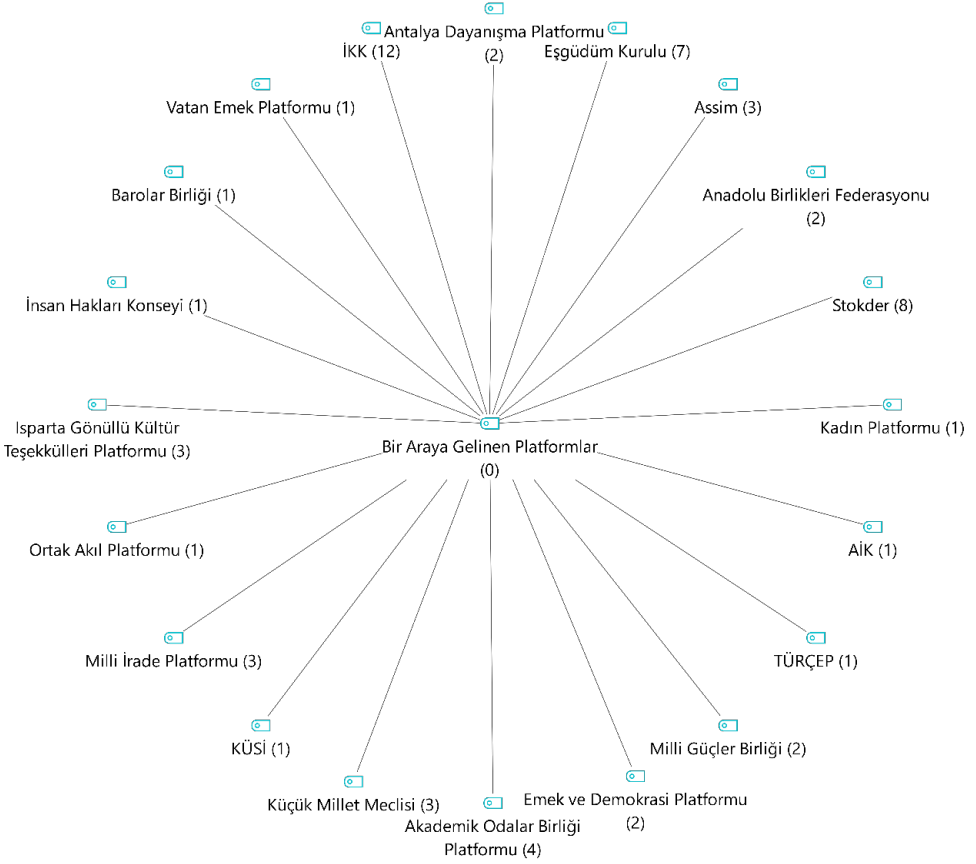
“STK’ların Sorunları” alt temasının kapsamında: İlk grubu olan “Kent Konseyi Kaynaklı Sorunlar” içinde “Kent Konseyinin Faaliyette Olmaması”, “İletişim Eksikliği”, “Demokrasi Eksikliği”, “Kent Konseyinin Kendini Tanıtması”, “Kent Konseyinin Amacı Dışında Kullanılması”; ikinci grup olan “STK Dışı Sorunlar” içinde “Ülke Ekonomisi”, “Siyasi Baskı”, “Aynı Mesleğe Sahip Kişilerin Ve Fakültelerin Artması”, “Diğer STK’lar İle Kopukluk”, “Güvenlikçi Önlemler”, “İnsanların STK’ları Kullanmak İstemesi”, “İnsanların Duyarsız/Bilinçsiz Olması”, “Aynı İsimle Birden Fazla Dernek Kurulması”; üçüncü grup olan “STK İçi Sorunlar” içinde “Mağduriyet”, “Mesleki Sorunlar”, “Üyelerin Duyarsız Olması”, “Amacın Yanlış Anlaşılması”, “Bütçe Yetersizliği”, “Yetersiz Üye Sayısı”; dördüncü grup olan “Bürokratik Sorunlar” içinde “Hukuki Mevzuat Yetersizliği”, “Denetleme Olmaması”, “Hükümet İle İlgili Sorunlar”, “STK’nın Ciddiye Alınmaması/Temsiliyet”, “Gerekli İzinlerin Verilmemesi”,

“Tüzük”, “Büro/Ofis Eksikliği”, “Yerel Yöneticiler İle Görüşmemek” şeklinde dört grup altında geçen kodlar tespit edilmektedir.

“STK'ların Kent Konseyine Bakışı” (162) ise ikinci en fazla kodlamada yer alan ibare olarak görülmektedir. Burada Kent Konseylerine Bakış için “Olumsuz” için 90 olarak görülmektedir. Ancak burada toplamın altında açıklama yapmaksızın “Olumsuz” deyiş geçenler 35, açıklama yapan yani neden olumsuz bulduklarını ifade edenlerin dağılımı ise: “Bireysel Menfaatler” 2, “Kent Konseyi İşlerini Önemsememe” 2, “Kent Konseyinin Aktif Olmaması” 12, “Siyasi Oluşum Olarak Görme” 22, “Etkisiz Bir Kurum” 17 şeklindedir. Dolayısıyla sadece “Olumsuz” diyenler en fazla akabinde ise “Siyasi Oluşum Olarak Görme” 22 ve “Etkisiz Bir Kurum” 17 olarak görülmektedir. “Olumlu” ibaresine 63 ve “Fikrim Yok” ise 9 şeklindedir. Görüldüğü üzere Olumsuz bakış açısı çok daha fazladır. Araştırmacının bu noktada beklemediği örnek şehir olarak çalışmalara başlanan ilk YG21 şehirlerinden olan Antalya dahi bu ağırlıkta bir bakış olmasıdır. Ancak Antalya'nın farkı daha önce de belirtildiği üzere buradaki katılımcıların daha bilinçli ve kavramlara daha hakim bir perspektiften bu ibareye dair görüş beyanlarında bulunmasıdır.

Bu sorunların çözüm önerilerine dair “STK Sorunlarına Çözüm Önerileri” alt teması kapsamında, “Maddi Destek”, “Üyelere Hizmet”, “Kurumsallaşma”, “STK'lar İle İşbirliği”, “Sorumluluk”, “Demokrasi”, “Duyarlılık/Bilinç”, “Toplum Yararına Çalışma”, “Proje Üretme”, “Eğitim”, “İletişim”, “Üye Sayısının Arttırılması”, “STK'lara Hak Ehliyeti Verilmesi”, “Federasyon/Konfederasyon Kurulması”, “STK Takip Sistemi”, “Tanıtım”, “Yönetim Sisteminin Değiştirilmesi/Demokrasi”, “Zaman” olarak görüşmelerden tepit edilen kodlar olarak sıralanabilir. Bunlar içinden en sık kodlaması olan üçü “Yönetim Sisteminin Değiştirilmesi/Demokrasi” 32, “Eğitim” 18, “İletişim” 12 şeklindedir.

Ayrıca Kent Konseyinin varlığı dışında STK'ların bir araya geldiği benzer farklı platformlar da (Bir Araya Geline Platformlar) bulunmaktadır ve STK'lar Kent Konseyi dışında da tercih ettikleri bu platformları da kullanmaktadırlar.

Şekil 2. Kent Konseyi Dışında Bir Araya Geline Platformlar (Araştırmacı tarafından MAXQDA Analizinden Elde Edilmiştir)

Son olarak “Sivil Toplum Kültürü” alt temasının en sık kodlanan ibaresi olan “STK’ların Sorunları”nın en sıktan en aza doğru olan kodlama sıralaması şehir bazında Antalya-Kayseri-Isparta şeklindedir. Şehir bazında “STK’ların Sorunları” ibaresi Antalya ve Kayseri için aynı zamanda en sık kodlanan ibare olsa da Isparta için şehir bazında en sık kodlanan ibare “STK’ların Kent Konseyine Bakışı”dır. Genel çizelgede en az sıklıkta kodlanan “Merkezi Hükümetin Etkisi (Hükümet)” ise her bir şehir için en az kodlanan ibaredir, hatta Antalya ve Isparta’ bu 1 iken Kayseri’de sıfırdır.

Kod Bulutu ve Bulguların Çözümlemesi

Katılımcılar tarafından belirtilen ifadeler doğrultusunda araştırmacının MAXQDA Programı ile elde ettiği en sık kodları gösteren Kod Bulutu şu şekildedir:

Nadiren birkaç katılımcıysa her şeyin yolunda olduğu ifadelerini kullansalar da görüşmenin tamamına bakıldığında bu katılımcıların Kent Konseyi hakkında ne mevzuat ne de aktifliği hususunda bilgileri olduğu görülmektedir. Bu konularda farkındalıklarının olmadığını dahi bilmemektedirler. Dolayısıyla aslında lider veya yöneticilerde eleştirilen “her şeyi bilirim” tutumunun STK temsilcilerinde de rastlanıldığı araştırmacının elde ettiği bulgulardan biridir.

Genel bir değerlendirme gerekirse uç fikirler dışında Kent Konseyi’ne büyük resimde olumlu yaklaşımakla beraber bunun sadece niyette kaldığı, öte yandan gerek mevzuat gerek uygulama yönlerinden zayıf bir yapıya sahip olduğu bu nedenle istenilen işlevi gerçekleştirmediği ve STK’ların da bu yapı içerisinde arzu ettikleri yeri, etkiyi ve verimliliği gerçekleştiremediklerini ifade etmişlerdir. Bunun sonucu olarak da Kent Konseyine üye STK’lar dahi Kent Konseyi’nin durumu, işleyişi veyahut kararlarından habersiz kalmış ya da süreç esnasında bu negatif durumların tamamı sonucunda bıkkınlık hissi ile üyelikten ayrılmış ya da üye olmayı hiç tercih etmemişlerdir. Birkaçı ise Kent Konseyi tarafından çağırılmayı beklemektedir.

Ayrıca genel olarak halkı suçlamamakla birlikte STK’lar vatandaşın Kent Konseyi hakkında neredeyse hiçbir bilgisinin olmadığı, STK’lar hakkında ise onları ilgilendirdiği kadar bilgilerinin olduğunu belirtmişlerdir.

Elde edilen tespitlerin tamamına bakıldığında yerelde katılımın, demokrasinin, sivil toplum kültürünün, Sivil Toplum Kuruluşlarının kendi içlerinde kısmen ve birbirleri arasındaki ilişkilerinde ve de tüm bunların taşınmak istendiği bir platform olan Kent Konseylerinin istenilen ortak akıl ve yönetim işlevini gerçekleştirmediği görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada gerek STK’lar gerek kent konseyleri gerek yerel yönetimler gerekse tüm bunların yerel katılımdaki sistemde var olan ilişki ve rolleri ele alınmakta ve bakış açısı olarak STK’ların Kent Konseyine ve STK’lara bakışı ve bu yöndeki algıları anlaşılmasına çalışılmaktadır.

Araştırmadaki tüm veriler ışığında araştırmacıda oluşan kanaat kent konseylerinin başta arzulanan işlevselliği gerçekleştirmediği ve STK’ların da kent konseyine kavramsal düzeyde olmasa da var olan kent konseylerine yaklaşımının olumsuz olduğu yönündedir. Hatta YG21 süreci ile kent konseyi kavramı olarak tek tipleştirilmeden önce var olan ve yereldeki vatandaşın arzuladığı yönde meydana getirilen yapıların daha işlevsel olduğu kanaati yine araştırmadan elde edilmektedir. Kent konseyinin resmiyete kavuşmasından önce var olan

“kent meclisi” vb isimlerde aslında ihtiyari olarak bu işlev için yapılanmalar olduğu, daha önceki araştırmalarında da ve bu çalışma esnasındaki görüşmelerinde de araştırmacı tarafından tespit edilmektedir. Farkındalığı yüksek olan bir katılımcı da bunu ifade ederek bu eski yapılanmaların Kent Konseylerinden daha işlevsel olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedeni bu yapılanmaların tamamen kentin ihtiyaç hissetmesi halinde ve ihtiyaçları doğrultusunda tabandan gelen bir istek ile oluşması ve tek tip olmayan ve kusurlarla ya da aksaklıklarla karşılaşıldığında yine taban tarafından düzeltilmesi kolay olan yapılar olmasıdır. Bu bize bu tür yapıların bir zorunluluk değil istek doğrultusunda oluşmasının ve demokrasi ile katılım için önemli olan gönüllülük ve ortak akıl kavramlarının ne denli vazgeçilemez olduklarını göstermektedir. Bunu destekleyen başka bir veri ise görüşmenin gerçekleştirildiği birçok STK’nın Kent Konseyine üye olsun ya da olmasın kendi amaçlarını gerçekleştirmek için başka platformlarda da bulunma ihtiyacı hissetmesidir.

Bu da sonuç olarak kent konseylerinin yaşadığı yapısal, hukuksal, işlevsel sorunların yanında sivil toplum kuruluşlarının da etkisi ve katkısının temenni olarak olumlu olsa da uygulamada çözümden ziyade sorunun bir parçası olduklarını ya da çözüme bir katkı sağlayamadıklarını göstermektedir. Gerek kanun/yönetmelik/mevzuat sorunları, gerek demokrasi ve katılım kavramlarının tartışmalı durumu, gerek sivil toplum kültürü, çıkarların kente katkı çabasının önüne geçmesi ve tüm bu kavram ve sorunların farkında olmama halinin yetersizliği ya da farklı algılanması kent konseylerinin iyi bir temenniden öteye geçmesini güçleştirmektedir.

Extended Abstract

A Qualitative Perspective on City Councils from the Perspective of NGOs in Turkey

*

As in the world, concepts such as democracy, participation, governance and mechanisms of participation and their functioning are issues discussed at the local level in Turkey. City Councils, which are one of them, have become even more important in our country especially with Local Agenda 21 (YG21). There are criticisms in the literature along with positive expectations about city councils. The approach of NGOs, which are an important element of city councils, to this mechanism is also important.

The purpose of this study is to reveal non-governmental organizations' approaches and suggestions for overcoming the structural and functional problems of city councils, which have emerged as an important tool for local participation in Turkey.

Inducting reasoning prevails in qualitative research. Based on the descriptive and detailed data, the researcher is in an effort to reveal the fundamental themes of the problem he/she has dealt with, to make the data s/he has acquired meaningful, that is, to form a grounded theory based on these data (Glaser and Strauss, 1967). This study is included in the scope of case study from qualitative research methods. According to Yin (2003), a case study is a research method that examines the researched phenomenon within the framework of its own life and is used when the boundaries between the phenomenon and the environment in which it is located are not clearly defined and there is more than one evidence or data source. An important benefit of this method is that it allows the researcher to focus on a very specific issue or situation and to consider very fine details in terms of the mutual relationships of causes, effects and variables (Çepni, 2012). There are four types of case study patterns (Yin, 2003): The holistic single-state pattern is the nested single-state pattern, the holistic multi-state pattern, and the nested multi-state pattern. In the study, nested multi-state pattern was preferred to be used.

In determining the sample of the research, criterion sampling and maximum diversity sampling are used from the purposeful sampling methods. Purposeful

sampling allows for an in-depth study of situations thought to be rich in information (Patton, 1987). This study's sample consists of ninety NGOs chosen from thirty in Kayseri, Isparta, and Antalya in 2019. These three cities are preferred because they provide criterion sampling and maximum sampling from purposeful sampling methods. Furthermore, because the approach of these three cities' NGOs is used, and each NGO represents a subgroup, the intertwined multi-situation pattern is used. This pattern contains subunits from multiple states. Each of these will be considered and compared to its own subunits. Participants in this study are NGOs (president, a representative from the administration, or a representative designated by management for an interview) who have participated in the City Council with active and diverse perspectives determined by local newspapers and other means in the designated cities and/or who have not participated in a certain period of time and have voluntarily participated in the study. It is clear from this that the diversity of the parties is given importance.

The city council in Kayseri started to operate actively as a metropolitan city council and its activity gradually decreased, and could not maintain its existence in the period leading up to the 2019 local elections. Antalya, on the other hand, as a big city, has taken its place in the literature as one of the first examples of the Local Agenda 21 Program of the city council. In addition, it continues its activity in 2019 without losing its activity. Isparta, on the other hand, was preferred as an example outside the metropolitan area and to enrich the research. Furthermore, a different data added to the research is the objection to the management elections held while the activity continues and the administrative court's decision to stay execution. Thus, there has been an example of a city council that was active but temporarily lost its activity for a different reason until new local elections were held.

In general, the main prominent subjects in the interviews of the study such as "Awareness", "Civil Society Culture", "Contribution to the City", "Law/Regulation/Legislation", "Democracy (Local-Urban/General) and "Participation (Local-Urban/General)" were identified. In this context, many expressions such as political pressure, legislative problems, dysfunction, problems related to NGO participation, irregular participation, the stance of the municipality, etc. were discussed through the statements of the participants and prominent statements were included. In general, it can be stated that the City Councils failed to provide the function promised by the high-frequency statements from the perspective of the NGO representatives. The criticisms of the city council in the literature are supported by the views of NGO representatives. Furthermore, it was

stated that the grouping of NGOs within the City Council, as well as the consideration of those close to the administration, both against the NGOs marginalized within the city council and the approach of local governments to the city council, were not in line with expectations, or that city councils could not be effective at the expected level when it worked. On the other hand, it is clear from the statements that NGOs encounter problems with awareness, collaboration, and internal operations.

Eventually, despite all of the criticisms, it can be stated that the concept of city council is expected by the vast majority of NGOs; however, this intention is accompanied by the expectation that it will be structured and function properly, as well as that appropriate legislation will be established.

Kaynakça/References

- Achen, C. and Larry, M. B. (2016). *Democracy for realists*, Princeton University Press, USA.
- Akdeniz, H. (2007). Yerel yönetimlerde demokratikleşme ve halk katılımına etkisi bağlamında internet ve toplumsal katmanlaşma, ss. 13-38. *İçinde: Yerellik ve Politika Küreselleşme Sürecinde Yerel Demokrasi* (Ed. A. Mengi). (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Aktel, M. (2003). *Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi*, (1. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 3(1), 1-15.
- Callaghy, T. M., (1995). Civil society, democracy, and economic change in Africa: A dissenting opinion about resurgent societies, pp. 231-253. *In: Civil Society and the State in Africa* (Eds. J. W. Harbeson, D. Rothchild and N. Chazan). Lynne Reinner Publishers, FirstForumPress, Kumarian Press.
- Çaha, Ö., Çaylak, A. ve Tutar, H. (2013). TRA2 bölgesi sivil toplum kuruluşları profili, Serka Kalkınma Ajansı Raporu, Kars.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş* (Geliştirilmiş 6. Baskı). Bursa: Celepler Matbaacılık.
- Çetinkaya, Ö. ve Korlu, R. K. (2012). Yerel demokrasinin sağlanmasında katılımçılık süreci ve kent konseylerinin rolü, *Maliye Dergisi*, 163, 95-117.
- Çiftçi, C. (2010-2012). Sivil toplum: Kökenler, örgütlenme ve çalışma yaklaşımları- (sivil toplum kuruluşları için), *Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki (Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri) Kadın ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi Projesi*, AB.
- Erdoğan, M. (2004). *Anayasal demokrasi*, (6. Baskı), Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Eryılmaz, B. (2002). Belediyelerde demokrasi geleneği ve değişim ihtiyacı, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11 (3), 6-21.
- Ferlie, E., Ashburner, L., Fitzgerald, L. and Pettigrew, A. (1996). *The new public management in action*, First Edition, (Ed. E. Ferlie). Oxford University Press, Oxford.

- Fidan, T. ve Öztürk, İ. (2015). Perspectives and expectations of union member and non-union member teachers on teacher unions. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of Educational Sciences Research*, 5 (2), 191-220.
- Glaser B. G. and Strauss, A. L. (1967). *Discovery of grounded theory: Stragjes for qualitative research*. Aldine, Chiago.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa hukukunun genel esasları*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Güçyetmez, M. (2017). Karşılaştırmalı demokrasi modelleri ve hükümet sistemleriyle ilişkisi, *Hacettepe HFD*, 7 (1), 479-496.
- Güneş M. ve Beyazıt, E. (2012a). *Yerel gündem 21’den kent konseylerine “ulusal” kentlerden “küresel” köylere*, İkinci Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Güneş, M. ve Beyazıt, E. (2012b). Türkiye’de yerelde yönetim olanakları: kent konseyleri, *Turgut Özel Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Küresel Değişim ve Demokratikleşme Bildiriler Kitabı*, 19-20 Nisan Malatya, s. 801-819.
- Kaboğlu, İ. (2016). *Anayasa hukuku dersleri (Genel esaslar)*, 11. Basım, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kösekahya, G. (2003). *Katılımcılık ve iyi yönetim. İyi yönetişimin temel unsurları*. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, 34-47.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Niteliksel araştırmalarda analiz ve yorumlama, Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lansford, T. (2007). *Political systems of the world democracy*, Cavendish Square Publishing, London.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2. Baskı). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury park, CA: SAGE Publications.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd Edition), Sage Publication, Inc, London.
- Poggenpoel, M. and Myburgh, C. (2003). The researcher as research instrument in educational research: a research instrument. *Education*, 124, 418-421.
- Uçkan, Ö. (2003). *E-devlet, e-demokrasi ve Türkiye*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Uğur, A. (1997). *Yeni demokrasinin yeni aktörleri: STK’lar*, Merhaba Sivil Toplum, Der., Tacciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Ankara.
- Uygun, O. (2013). *Kamu hukuku incelemeleri*, (2. Basım), İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Yaman, F. T. (2017). Katılımcı demokrasi: kapsam ve unsurlar, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 134-158. 20 Haziran 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakiuibf/issue/33986/330573> adresinden erişildi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research: Design and methods*. (3rd ed.). Sage Publications, Thousand Oaks.
- Yüksel, E. *Küreselleşme, iyi yönetim ve NGO’lar*, 19 Temmuz 2020 tarihinde <http://mimoza.marmara.edu.tr/~eyuksel/kuresellesme.html> adresinden erişildi.
- Yükselbaba, Ü. (2008). Kamusal alan modelleri ve bu modellerin bağlamları, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 67 (2), 227-272.

Yeşil Altyapı Kapsamında Atıl Alanlar için Sürdürülebilir Tasarım Yaklaşımı: İzmir Halkapınar Örneği

*

Elif Kocabıyık Savasta¹ - İklim Sarı² - Onur Mengi³ - Derya İrkdas Doğu⁴
Nergiz Yiğit⁵ - Aylin Göknur⁶ - Özgül Kılınçarslan⁷ - Deniz Deniz⁸
Hasibe Velibeyoğlu⁹

Öz

Doğayı hızla tüketen kentleşme pratikleri yerini sürdürülebilir, ekoloji temelli politikalara ve yeşil altyapı stratejilerine bırakmaktadır. Kent ekosistemi içerisinde düzensiz, kimliksiz, sahipsiz olarak tariflenen atıl alanların çevresel, sosyal, ekonomik gelişimi ve böylelikle kentsel ekosistemin dengelemesi bu çalışmanın konusunu oluşturur. 2019 yılından beri belediye-üniversite işbirliği ile atıl alanlar üzerine “Sürdürülebilir Ekosistem Ağı (Sustainable Ecosystem Network - SEN)” başlıklı kapsamlı bir araştırma yürütülmektedir. SEN altında atıl alanlar özelinde bir tasarım yaklaşımı geliştirmek, model/kılavuz oluşturmak, ağ sistemi kurmak hedeflenmiştir. Bu çalışmada SEN altında belirlenen tasarım yaklaşımı (uygulayarak araştırma, katılımcı/işbirlikçi tasarım, biyotasarım), ‘ulaşım ağı ve çevresinde görülen atıl alanlar’ sınıfına giren İzmir Halkapınar bölgesi üzerinden ele alınarak geliştirilmiş, SEN araştırmasına ve Halkapınar’ın kent ekosistemine katılımına dair sonuçlar ortaya konmuştur. Atıl alanlar için ‘hedef belirleme kontrol listesi’ oluşturulmuş, ‘atıl alan çalışma kalavuzu’ oluşturma yönünde deneyim kazanılmış, atıl alanların ‘düzensiz, kimliksiz, sahipsiz’ karakterine istinaden işbirliğinin önemi ve dinamikliğin zorluğu gözlemlenmiş, Halkapınar özelinde elde edilen kapsamlı veri üzerine tasarım önerileri getirilmiş ve uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir tasarım, yeşil altyapı, kentsel tasarım, atıl alan, İzmir Halkapınar

¹ Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, E-mail: elif.kocabiyik@ieu.edu.tr, ORCHID: 0000-0003-3465-5411

² İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, E-mail: iklimtopa-loglu@gmail.com, ORCHID: 0000-0002-0222-6703

³ Doç. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, E-mail: onur.mengi@ieu.edu.tr, ORCHID: 0000-0002-0598-9298

⁴ Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, E-mail: der.irkdas@gmail.com, ORCHID: 0000-0002-9286-5305

⁵ Dr., İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, E-mail: nergiz.yigit@gmail.com, ORCHID: 0000-0002-5630-7904

⁶ İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, E-mail: aylingoknur@gmail.com, ORCHID: 0000-0003-2891-7139

⁷ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, E-mail: ozgul.kilincarslan@ieu.edu.tr, ORCHID: 0000-0001-9963-2208

⁸ Doç. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, E-mail: deniz.deniz@ieu.edu.tr, ORCHID: 0000-0003-0372-1674

⁹ Dr., İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, E-mail: hasibe.velibeyoglu@gmail.com, ORCHID: 0000-0002-5826-4610

Sustainable Design Approach for Derelict Areas in the Scope of Green Infrastructure: The Izmir Halkapınar Case

*

Elif Kocabıyık Savasta¹ - İklim Sarı² - Onur Mengi³ - Derya İrkdaş Doğu⁴
Nergiz Yiğit⁵ - Aylin Göknur⁶ - Özgül Kılınçarslan⁷ - Deniz Deniz⁸
Hasibe Velibeyoğlu⁹

Abstract

Sustainability and ecology-based policies and green infrastructure strategies are replacing harmful urbanization practices rapidly. This study undertakes 'derelict areas' that are described as 'irregular, unidentified and unclaimed' in the urban ecosystem, and propels their environmental, social, and economic development so that the balance of urban ecosystem is achieved. Since 2019, a comprehensive research titled "Sustainable Ecosystem Network (SEN)" has been carried out on derelict areas in cooperation with the municipality-university. SEN research aims at developing a design approach, creating a model/guide, and establishing a network system that are all specific to derelict areas. Adopting the design approach determined within SEN (research through design, participatory/co-operative design, biodesign), this study focuses on Izmir Halkapınar region, classified under the 'derelict areas in and around the transportation networks', and reveals results regarding the SEN research and Halkapınar's participation to the urban ecosystem. As a result: A 'goal-setting checklist' was created for the derelict areas, a piece of experience was gained in creating a 'derelict area study guide', the importance of cooperation and the difficulty of dynamism were observed based on the 'irregular, unidentified, unclaimed' character of the derelict areas, and design suggestions were made and implemented based on the comprehensive data obtained specifically for Izmir Halkapınar region.

Keywords: Sustainable design, green infrastructure, urban design, derelict area, Izmir Halkapınar

¹ Dr., Izmir University of Economics, E-mail: elif.kocabiyik@ieu.edu.tr

² Izmir Metropolitan Municipality, Directorate of Urban Design and Aesthetics, E-mail: iklimtopaloglu@gmail.com

³ Assoc. Prof., Izmir University of Economics, E-mail: onur.mengi@ieu.edu.tr

⁴ Dr., Izmir University of Economics, E-mail: der.irkdas@gmail.com

⁵ Dr., Izmir Metropolitan Municipality, Directorate of Urban Design and Aesthetics, E-mail: nergiz.yigit@gmail.com

⁶ Izmir Metropolitan Municipality, Directorate of Urban Design and Aesthetics, E-mail: aylingoknur@gmail.com

⁷ Asst. Prof., Izmir University of Economics, E-mail: ozgul.kilincarslan@ieu.edu.tr

⁸ Assoc. Prof., Izmir University of Economics, E-mail: deniz.deniz@ieu.edu.tr

⁹ Dr., Izmir Metropolitan Municipality, Directorate of Urban Design and Aesthetics, E-mail: hasibe.velibeyoglu@gmail.com

Giriş

Ekosistem, belirli bir alanda bulunan canlılar ile bunları saran çevrenin karşılıklı ilişkileri ile meydana gelen ve süreklilik gösteren ekolojik sistem olarak tanımlanmaktadır. Kent de bir ekosistemdir; bitkiler, hayvanlar gibi biyolojik/canlı bileşenleri barındırdığı gibi; toprak, hava, çevre düzenlemeleri gibi fiziksel bileşenleri de içerir. Ekosistem, bir taraftan küresel ölçekte bir düzeni ve dengeyi ifade ederken, diğer taraftan yerel ve korunaklı bir sistemin varlığına referans verir. “Kentsel ekosistemde dengenin kurulması, ekosistem elemanlarının karşılıklı ilişkilerindeki dengeye ve bu elemanların sistemdeki işlevlerine göre dağılımlarına bağlıdır” (Bulut, Kılınçarslan, Deniz ve Kara, 2010, s.1484).

Sürdürülebilirlik kavramı ise, insan eliyle meydana gelen çevre sorunlarını en aza indirme ve ekosistemin korunması üzerine odaklanmaktadır. Birbiriyle bütünlük içerisinde bulunan sürdürülebilir gelişme ve kentsel gelişme kavramları, çevresel ve sosyal yaşam kalitesinin yanı sıra ekonomik gelişmenin de sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir gelişmenin sağlanabilmesi için, sürdürülebilir kentleşmeyi sağlayacak politikaları ve uygulamaları hayata geçirmenin önemi (Güneş, 2004; Kaur ve Garg, 2019, s.146; Russo, Escobedo, Cirella ve Zerbe, 2017, s.53; Tuna, 2021, s.416) ve yeşil stratejilerin geliştirilmesi (Cortinovis, Zulian ve Geneletti, 2018, s.112; Hansen vd., 2016) literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, 2018 yılında İzmir Yeşil Altyapı Stratejisi (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018), 2020 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020) ve 2021 yılında İzmir’in Doğa ile Uyumlu Yaşam Stratejisi 2021-2030 (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2021) yayımlanmış, İzmir’in sürdürülebilir ve ekolojik bir kent olma yolunda politikası son zamanlarda daha sık ve net bir şekilde ortaya konmuştur.

Kentsel ekosistem içerisinde ‘düzensiz, kimliksiz, sahihsiz’ olarak tariflenebilecek olan ‘atıl alanlar’, sürdürülebilir ve ekolojik kentleşme bağlamında ve yeşil altyapı stratejisinin ‘doğayı şehirle birleştirme’ misyonu kapsamında potansiyel bir proje faaliyet konusuna dönüşerek bu çalışmanın odak konusunu oluşturur. Atıl alanların düzenlenerek dengeye kavuşturulması iki ölçekte ele alınmaktadır: Atıl alan ekosistemi içerisinde doğal/biyolojik/canlı bileşenler ile fizyolojik/insan yapıtı bileşenler arasındaki etkileşimin düzenlen-

mesinde ve buna bağlı olarak kentsel ekosistem içerisinde atıl alanların korunarak, onararak, canlandırılarak, işlev kazandırılarak, kentin yeniden bir parçası haline getirilerek düzenlenmesinde.

2019 yılından bu yana İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü ile İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi işbirliğinde, 'sürdürülebilir ve ekolojik kentleşme kapsamında ve kentlerin yeşil altyapı stratejileri doğrultusunda atıl alanların çevresel, sosyal ve ekonomik gelişimi için ve dolayısıyla kentsel ekosistemin düzenlenmesi/dengelenmesi' için: i) nasıl bir tasarım yaklaşımının ortaya konacağı, ii) uygulanan tasarım sürecinin nasıl bir modele/kılavuza dönüştürüleceği, iii) atıl alanlar arasında birbirinden öğrenen bir ağ sisteminin nasıl kurulacağı üzerine 'Sürdürülebilir Ekosistem Ağı (*Sustainable Ecosystem Network-SEN*)' başlıklı kapsamlı bir araştırma yürütülmektedir.

Bu çalışmada, SEN araştırması kapsamında belirlenen 'tasarım yaklaşımı', örnek çalışma bölgesi olarak seçilen Halkapınar üzerinden ele alınmakta; ileriki atıl alan çalışmalarına ve SEN'in 'model/kılavuz oluşturma' ve 'ağ sistemi kurma' hedeflerine de öncülük etmektedir.

Arka Plan

Bu bölümde çalışmanın gerekçesi ve önemini ortaya koymak üzere yeşil altyapı, atıl alan ve örnek bölge olarak seçilen İzmir Halkapınar ele alınmaktadır.

Yeşil altyapı

Yeşil altyapı kavramı, 1994 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yerel yöneticiler tarafından ortaya atılmış ve arazi koruma stratejilerinde doğal ve ekolojik sistemlerin önemini vurgulamak için kullanılmıştır (Shakouri, 2006). Yeşil altyapı, "geniş bir ekosistem içinde hem kırsal hem de kentsel ortamlarda biyoçeşitliliği sağlayan ve yöneten, doğanın temiz hava, su gibi ekosistem ürün ve hizmetleri sunma kabiliyetini geliştiren, aynı zamanda yüksek kaliteli doğal, yarı doğal ve kentsel alanlar arasında bağlantıyı stratejik olarak planlayan yaklaşım" olarak tanımlanmaktadır (Tülek ve Mirici, 2019, s.2).

Dünya konjonktüründe ve özellikle Avrupa'da yeşil altyapının önem kazandığı, Avrupa Birliği (AB) Ufuk 2020 programı çerçevesinde 'Akıllı ve Sürdürülebilir Şehirler' odaklı çalışmaların arttığı görülmektedir. Bu çalışmalar

kapsamında, 2020 yılından günümüze kadar yaklaşık 120'den fazla vaka çalışması devam etmektedir. Barcelona Metropolitan Alanı Ekosistem Servisleri, Lizbon Yeşil Koridor, Porto ve Basel Yeşil Çatı, Milano Düşey Bahçe, Ghent Kentsel Dayanıklılık için Biyolojik Çeşitlilik, Paris-Lizbon-Ghent-Antwerp ortaklığında yürütülen BIOVEINS Yeşil ve Mavi Altyapı bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir (thinknature, t.y.).

Türkiye özelinde bakıldığında ise İzmir'in içinde bulunduğu, AB Ufuk 2020 programı kapsamında desteklenen URBAN GreenUP projesi; iklim değişikliği etkilerini azaltmak, hava kalitesini iyileştirmek, su yönetimini geliştirmek, yenilikçi doğa esaslı çözümlerle kentin sürdürülebilirliğini artırmak amaçlarıyla öne çıkmaktadır. Bu proje öncü kentlerin (Valladolid, Liverpool, İzmir) çalışmaları ile başlamış, sonrasında izleyici kentlerin (Mantova, Ludwigsburg, Medellin, Chengdu, Binh Dinh-Quy Nhon) doğallaştırma biçimlerini geliştirmeleri şeklinde devam etmiştir (Urban GreenUp, t.y.).

İzmir'de yeşil altyapı kavramı ve çalışmalarının geçmişine bakıldığında, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2007 yılında onaylanan İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı bir temel olarak alınabilir. Burada kentsel büyüme modeli üzerinden yeşil altyapı stratejisi kurgulanmış ve mevcut yapı ile şu şekilde ilişkilendirilmiştir: "Projeler, planın önerdiği ve programların oluşturulmasında dikkate alınacak en alt basamaktaki yatırım birimi ölçeğini anlatmaktadır. Örneğin, merkez kentin çanak-ıçi olarak tarif edilen alanın sınırlarını zorlayarak çepere doğru saçaklanmasını, başka bir ifadeyle merkez kentin yağ lekeli biçiminde büyümesini engellemek üzere geliştirilen 'kentsel büyüme sınırı' aracılığıyla mekânsal büyümenin kontrol edilmesi bir politika-dır. Böyle bir politikadan yola çıkılarak, merkez kent etrafında yeşil bir kuşak planlanmıştır" (1/25000 ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı Raporu, 2006, s.74). 2007 nazım imar planı ve revizyonlarında ortaya konan bu politika 2018 yılında İzmir Yeşil Altyapı Stratejisi kapsamında bir uygulama stratejisine dönüşmüştür. İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan İzmir Yeşil Altyapı Stratejisi'nin (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018) temel amacı, İzmir kentinin saçaklanarak büyümesinin önlenmesi için merkez kenti kuşaklayan bir yeşil sistemin ve bu sistemle bağlantılı diğer unsurların doğa esaslı çözümlerle oluşturulması ve yönetim imkânının sağlanmasıdır. Bu strateji çerçevesinde: i) Planlama ve Yönetişim; ii) Su Alanları; iii) Yeşil Alanlar, Koridor ve Bağlantılar; iv) Yapılar, Atıl ve Onarılacak Alanlar olarak ana temalar belirlenmiştir.

İzmir Yeşil Altyapı Stratejisi'nde atıl alanlar kentsel büyümeyi kontrol etme, çevresel kaynakları koruma, ekonomik gelişme, kent içi yenileme gibi

çok yönlü kentsel problemlerin çözümü için önemli bir potansiyel olarak tarif edilmiştir. “Yeşil altyapı süreçlerini yaygınlaştıracak çözümler üretilmesi ve bu çözümleri içeren rehberler geliştirilmesi, yeşil ve kamusal açık alan kullanımını özendirici teşvik ve yaptırımlar uygulanması sürdürülebilir çevrelerin üretilmesi için gereklidir” denilmekte ve “atıl alanların yoğunlaştığı yerlerde yeniden işlevlendirme çözümleri geliştirilmesi” önerilmektedir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018).

Bu politika, uygulama stratejisi ve atıl alan odak konu önerisi temelinde bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Atıl alan

Atıl alanlar kent merkezinde, kentin dış çeperlerinde, doğal sınırlarında, farklı konum ve büyüklükte; çorak, metruk, belirsiz, kimliksiz, boş, kopuk, marjinal, düzensiz olan ancak yaratıcı müdahalelere açık alanlardır. Bu çalışma kapsamında atıl alanlar; kentin sürekli değişim ve dönüşümü içinde bir şekilde boş tutulmuş, bir sebeple terk edilmiş veya mevcut kullanım sonucu kente ve kamusal alana bağlanma konusunda zafiyet taşıyan alanlar olarak ele alınmıştır.

Neoliberal politikaların tetiklediği kentlere göç, hızlı kentleşmenin yanı sıra kaçak yapılaşmanın önünü açmış; 1980’li yıllara kadar gecekondulaşma sorunu İzmir’in kent morfolojisini büyük ölçüde değiştirerek atıl alanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kentsel dönüşüm politikaları ile yeniden üretilen kent mekânında farklı bir yapılaşma anlayışına geçilirken, gecekondu alanlarında yıkımlar ve terk etmeler gözlemlenmiştir (Çelik, Doğrusoy ve Zengel, 2015, s.60). Kentsel fonksiyonlarda, özellikle imalat ve üretim sektörlerinde gözlemlenen yer değiştirmeler, ekonomik eskimeyi beraberinde getirmiş, kentsel mekânın işlevsizleşmesine yol açmıştır. Kaybolan ekonomik etkinliğin yeniden kazandırılması yani “ekonomik ve sosyal işlevin restorasyonu”, kentin kendi içerisindeki ekolojik dengesi ile ilgilidir (Duman, t.y.). Politik süreçlerin sebep olduğu ekonomik yapılanmada ortaya çıkan mekânsal boşluklar, ekonomik ayrışmanın getirdiği kentsel kopuklukları yansıtır (Aydınlı ve Kaya, 2020, s.33). İzmir’de Mavişehir, Yeşildere, Bayraklı, Uzundere, Kadifekale bölgeleri atıl alanların yoğun olarak bulunduğu yerleşimler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik vd., 2015, s.61). Ekonomi, atıl alanlara sebebiyet vermenin ötesinde, birçok olumsuz sonucun da parçasıdır; suç, vandalizm, yasadışılık, güvenlik gibi (Accordino & Johnson, 2016, s.301).

Dünya kentleri için atıl alanlarla ilgili araştırmalar yaygın olarak yapılmakta (Khalil ve Eissa, 2013; Kima, Miller ve Nowack, 2015; Loures, Meireles,

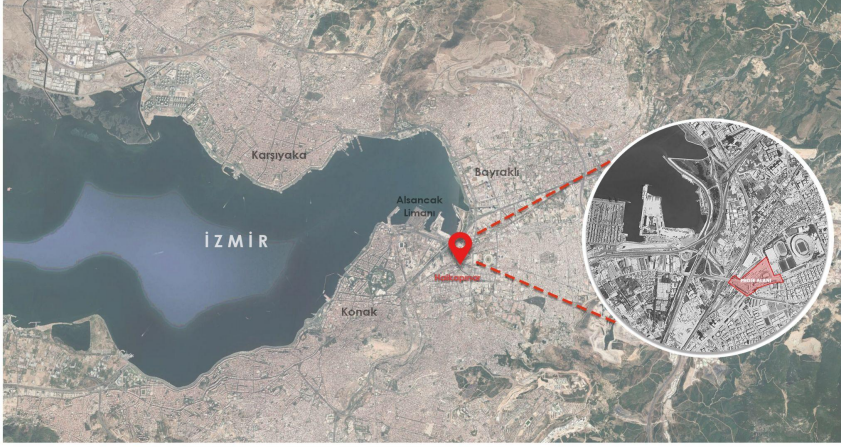
Costa ve Loures, 2016; Rajabi, Jamali ve Rasouli, 2017) Türkiye özelinde de atıl alan ve ekosistem üzerine araştırmalar bulunmakta (Aydınlı ve Kaya, 2020; Bulut vd., 2010; Şenyol ve Velibeyoğlu, 2012; Tokuş, 2012; Tülek ve Mirici, 2019), İzmir için ise atıl alan sayısı fazla olmasına rağmen bu konuda az sayıda çalışma bulunmaktadır (Çelik vd., 2015).

İzmir özelinde yapılan bir çalışma dahilinde atıl alanlar dört başlıkta sınıflanmıştır: i) Ulaşım ağı ve çevresinde oluşan atıl alanlar (ulaşım koridorları, kavşaklar, viyadük altları ve çevresi vb.); ii) İşlevsel eskime nedeniyle oluşan atıl alanlar (eskimeye uğramış üretim alanları, kamu yapıları vb.); iii) Kullanım ömrünü tamamlamış alanlar (maden ocakları, çöp ve moloz alanları, kullanılmayan tren yolu hatları vb.); iv) Doğa rezervi olabilecek alanlar (dere hatları, mezarlıklar vb.). Özellikle ilk sınıftaki atıl alanların yeniden kente kazandırılması için sürdürülebilir bir gelişim stratejisi çerçevesinde değerlendirilmesi önerilmektedir (Çelik vd., 2015, s.61-62).

Bu çalışmada metropol yaşantısına ve sürdürülebilir gelişim stratejisine öncelik verilerek ilk sınıfa, yani 'ulaşım ağı ve çevresinde oluşan atıl alanlar' sınıfına dahil olan bir örnek bölge, Halkapınar sečilmiřtir.

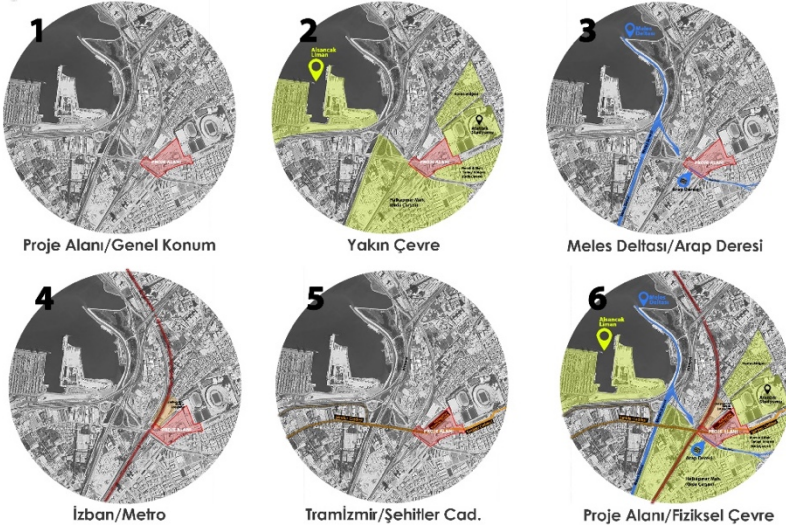
İzmir Halkapınar örneği

Geçmişte doğal değerleri vesilesiyle mesire alanı olarak kullanılan ve kaynaklarıyla kenti besleyen Halkapınar yerleşimi, zaman içinde kentsel sistemin planlama müdahaleleri ve kentleşme baskısı sebebiyle fiziki, çevresel ve sosyal bileşenlerini kaybetmiştir. Günümüzde Halkapınar, Alsancak limanı geri fonksiyonlarına hizmet eden, kentin ana ulaşım/ticaret arterlerinin bulunduğu transfer merkezi konumunda bulunan, yoğun trafik ve yaya yüküne sahip, yeni gayrimenkul yatırımlarına ev sahipliği yapan ve tüm bu nedenlerle tarihi ve doğal niteliklerini yitirmiş, mekânsal aidiyet hissini yaratmayan bir bölge haline gelmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Halkapınar Bölgesi'nin İzmir'deki Konumu

Halkapınar mevcut haliyle 'ulaşım ağı ve çevresinde oluşan atıl alanlar' sınıfına giren, kaybettiği kimliği (tarihi, kültürü, doğası) ve ticari/sanayi yapılanmadan kaynaklanan mekânsal kopukluk ve düzensizlikleriyle öne çıkan, konumu itibarıyla çok sahipli/sahipsiz addedilebilen, fiziksel, çevresel ve sosyal bileşenlerini zaman içinde kaybetmiş, atıl alan çalışması için çeşitli ve zengin bileşenler (Metro, İzban, Tramvay durakları, otobüs aktarma merkezi, araç hatları, yaya hatları, viyadük altları, Arap deresi) içeren bir örnek bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Halkapınar Bölgesi'nin Fiziksel Çevre Analizleri

Sürdürülebilir Ekosistem Ağı (*Sustainable Ecosystem Network-SEN*)

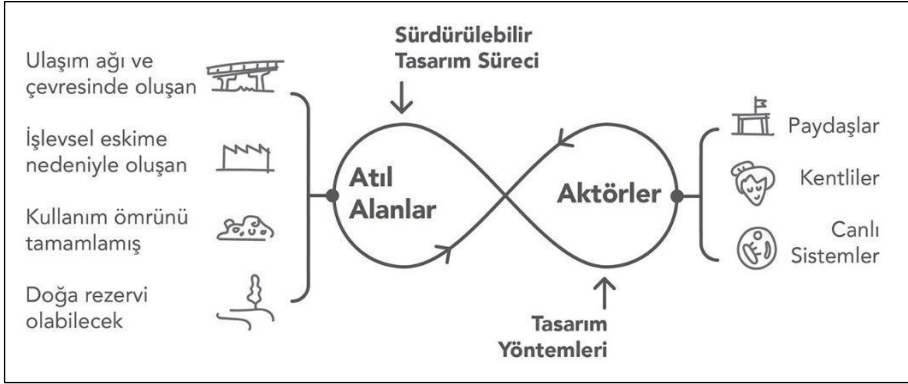
Sürdürülebilir Ekosistem Ağı (*Sustainable Ecosystem Network-SEN*), kentsel ekosistemin bir kesiti olarak ele alınan atıl alanların: i) doğal/biyolojik/canlı bileşenleri ile fizyolojik/insan yapıtı bileşenleri arasındaki etkileşimi sorgulayan, koruyan, onaran, canlandıran, işlevlendiren, düzenleyen; ii) sürdürülebilir ve ekolojik kentleşme bağlamında atıl alanlar için öne sürülen çevresel, sosyal ve ekonomik gelişimi hedefleyen; iii) ekolojik ve sürdürülebilir tasarımı (sosyal ve ekonomik bağlam dahil) kullanan, yazarlar tarafından derlenmiş yöntemsel bir yaklaşım, model/kılavuz ve ağıdır.

Bu çalışmada, SEN tasarım yaklaşımı ile atıl alanların çevresel, sosyal ve ekonomik hedeflerle dönüştürülmesine odaklanılmıştır. Atıl alanlar özeldeki çalışmalar (Bulut vd., 2010; Miri, Miri ve Maghsoudi, 2020; Rajabi vd., 2017) çevresel, sosyal ve ekonomik hedefler üzerinden sınıflandırılarak derlenmiş ve SEN kapsamında yürütülecek atıl alan çalışmalarında kılavuzluk edecek bir 'hedef belirleme kontrol listesi' oluşturulmuştur. Buna göre atıl alanların 'sosyal hedefleri' içerisinde komünite/kullanıcı katılımının çoğaltılması, sosyal eşitsizliklerin azaltılması, güvenlik hissinin artırılması, insan/canlı sağlığının gözetilmesi, estetik beğeni, yaşam ve çevre kalitesinin artırılması, kent altyapısının sağlanması, yerel etkinlik ve hizmetlerin geliştirilmesi, bölgeye özgü ihtiyaçların sağlanması, modern teknoloji uygulamaları, kent kimliğinin kazandırılması ve yüceltilmesi, alan/yer bilincinin oluşturulması, kamu diyalogunu geliştirerek kamusal belleğin güçlendirilmesi, kültürel mirasın korunması; 'çevresel hedefleri' içerisinde çevre kirliliğinin azaltılması, kent ikliminin düzenlenmesi, çevreci enerji kaynaklarının kullanımı, doğal çevrenin korunması, yeşil alanların artırılması, biyoçeşitliliğin korunması ve artırılması; 'ekonomik hedefleri' içerisinde enerji harcamalarının azaltılması, iş olanağı ve verimli rekabet yaratılması, istihdam olanağı sağlanması, kentlilerin ekonomik refahının artırılması, yerel ekonomilerin desteklenmesi, özel ve kamusal yatırımları cezbetmesi, turizmi cezbetmesi, taşınmaz malların değerlendirilmesi sıralanmıştır.

SEN tasarım yaklaşımı, atıl alanların 'sahipsiz' ve 'yaratıcı müdahalelere açık' özelliklerine dayanarak çoğulcu, kapsayıcı, deneysel, öğrenmeye dayalı, esnek bir anlayış ile araştırma yöntembilimini ve yöntemlerini bir araya getirir: i) Pratiğin kendisinin bir araştırma aracına dönüştüğü 'uygulayarak araştırma' (*research through practice*) ve eğitim odaklı 'yaparak öğrenme' (*learning by doing*) yaklaşımları; ii) Tasarım sürecinin aşamalarına çeşitli aktörlerin ve

paydaşların dahil edilmesini öngören 'katılımcı tasarım' (*participatory design*) ve 'işbirliği ile tasarım' (*cooperative, co-design*) yöntemleri; iii) Canlı organizmalar ile türler arası işbirliği esasına dayanan 'biyotasarım' (*biodesign*) yöntemleri.

Bu hedefler ve yöntemler ile birlikte SEN tanımına şu şekilde bir açılım getirilebilir: i) Kent içi atıl alanlara ve onların doğal ve insan yapısı bileşenlerine odaklanmalı; ii) Etkileşim, ilişkiler ağı, sistem düşüncesi içermeli; iii) Kentsel ekosistem, sürdürülebilir ve ekolojik kentleşme, yeşil altyapı kavramları ile teorik, politik, stratejik bir çerçevede tariflenmeli; iv) Çevresel, sosyal, ekonomik gelişime dair pratik faydaları olmalı; v) Kendini geliştiren, sürekli bir öğrenme süreci içeren yapısıyla bilimsel faydaları olmalı; vi) Yerel yönetimler, kurumlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve dernekler, tasarım atölye ve laboratuvarları, bağımsız sanatçı ve tasarımcılar, kentliler, canlılar gibi çeşitli paydaş ve aktörleri içermeli; vii) Çoklu-disiplin ve disiplinlerarası bir yapıda olmalıdır. SEN araştırmasının görselleştirilmesi Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Sürdürülebilir Ekosistem Ağı (Sustainable Ecosystem Network-SEN)

SEN tasarım yaklaşımının süreci üç aşamada tariflenmiştir: i) Ön Araştırma ve Tanımlama; ii) Tasarım Çerçevesi; iii) Uygulama, Test ve Sürdürülebilirlik. 'Ön Araştırma ve Tanımlama' aşamasında üzerinde çalışılacak olan atıl alanın seçimi yapılır, bu alana özgü problem tanımının yapılması ve hedeflerin saptanması için keşif araştırması yapılır, aktör ve paydaşlar belirlenir. 'Tasarım Çerçevesi' aşamasında atıl alan bir araştırma laboratuvarı olarak ele alınarak belirlenmiş olan çevresel, sosyal ve ekonomik hedeflere kısa-orta-uzun vadede ve mikro-makro ölçeklerde ulaşmak için tasarım kararları alınır, tasarım kriterleri oluşturulur, tasarımlar geliştirilir. 'Uygulama, Test ve

Sürdürülebilirlik' aşamasında çeşitli tasarım alanlarına dair uygulamalar yerel yönetimlerin önderliğinde gerçekleştirilir, elde edilen geri bildirimler ve yapılan değerlendirmeler ile sürecinin önceki aşamalarına geri dönülerek iyileme ve düzeltmeler yapılır, uygulanabilirlik, yaygınlaştırma, tekrarlama ve çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik değerlendirilir. SEN tasarım yaklaşımının süreci, aşamaları, yöntemleri Tablo 1'de detaylandırılarak gösterilmiştir.

Tablo 1. SEN tasarım yaklaşımının süreci, aşamaları, yöntemleri

Ön Araştırma ve Tanımlama	Tasarım Çerçevesi	Uygulama, Test, Sürdürülebilirlik
1. Çalışma alanının belirlenmesi (SEN tasarım yaklaşımına uygunluk kriterleri açısından değerlendirilmesi)	6. Tasarım çerçevelerinin belirlenmesi	7. Tasarım önerilerinin getirilmesi
2. Örnek inceleme, literatür taraması, tarihsel verilerin toplanması	a) Tasarım hedeflerinin kararlaştırılması	8. Uygulamalar
3. Alana dair verilerin toplanması	b) Hedeflerin sosyal, çevresel, ekonomik olarak sınıflandırılması	9. Projelerin değerlendirilmesi ve başarı ölçümü (başarı kriterleri: sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik)
a) Alan ziyareti ve gözlem çalışmaları	c) Hedeflerin kısa-orta-uzun vadeli olarak öngörülmesi	10. Sürecin geriye dönük yinelenmesi ve geliştirilmesi
b) Alanın fiziksel verilerinin toplanması (yaya-aracı yoğunluğu, mevcut ulaşım ağları, iklim verileri, gürültü ölçümleri, flora-fauna tespitleri vb.)	d) Tasarım kriterlerinin belirlenmesi ve uygulanabilirliğinin araştırılması (geçici/kalıcı tasarım, yeni tasarım, yeniden işlevlendirme, tekrarlanabilir tasarım, yere özgü-lük/aidiyet, yerel malzeme, yerel işgücü, bütçe vb.)	11. Model/kılavuz oluşturma
c) Kullanıcı verilerinin ve beklentilerinin toplanması (röportaj, anket, yerel yönetim şikâyet/talep platformları, vandalizm)	e) Tasarımın seçilen bölgedeki etkilerinin öngörülmesi (küçük ölçekte kullanıcı düzeyinde etkiler, orta ölçekte mahalle-bölge düzeyinde ağ oluşturma etkisi, büyük ölçekte şehir düzeyinde ağ kurma etkisi)	12. Alanlar ve şehirlerarası ağ kurma
d) Alana dair kısa/uzun vadeli proje ve projeksiyon verisinin toplanması		
4. Proje paydaşları ve çalışma ekibinin oluşturulması		
5. Problem tanımlarının yapılması		

Tablo 1'de belirtilen 'Ön Araştırma ve Tanımlama' aşamasında; çalışma alanının belirlenmesi, alana dair literatür taraması yapılarak tarihsel ve kültürel verilerinin toplanması, alan ziyaretlerinin ve gözlemlerin yapılması, alanın fiziki verilerinin toplanması, alanın kullanıcı verilerinin toplanması, alana dair kısa/uzun vadeli proje ve projeksiyon verilerinin toplanması, proje paydaşları ve çalışma ekibinin oluşturulması, problem tanımlarının ortaya konması faaliyetleri gerçekleştirilir.

'Tasarım Çerçevesi' aşamasında; tasarım hedeflerinin kararlaştırılması, hedeflerin sosyal, çevresel ve ekonomik olarak sınıflandırılması ve kısa-orta-

uzun vadelerinin öngörülmesi, tasarım kriterlerinin belirlenmesi ve uygulanabilirliğinin araştırılması, tasarımın seçilen bölgedeki etkilerinin öngörülmesi faaliyetleri gerçekleştirilir.

'Uygulama, Test, Sürdürülebilirlik' aşamasında; tasarım önerilerinin getirilmesi, uygulama, projelerin değerlendirilmesi, sürecin yinelenmesi ve geliştirilmesi, model/kılavuz oluşturma, alanlar ve şehirlerarası ağ kurma faaliyetleri gerçekleştirilir.

Kentsel Tasarım Çalışmaları: İzmir Halkapınar Örneği

Bu bölümde, SEN tasarım yaklaşımı Halkapınar örnek bölgesi üzerinden ele alınmaktadır.

Tablo 1'de gösterilen SEN tasarım yaklaşımı, süreci ve yöntemleri İzmir Halkapınar bölgesine, Tablo 2'de sırasıyla ve detaylı olarak gösterildiği gibi uygulanmıştır.

Tablo 2. SEN tasarım yaklaşımı ile İzmir Halkapınar örneği çalışması

Halkapınar SEN Çalışması			
Ön Araştırma ve Tanımlama	Tasarım Çerçevesi	Uygulama, Test, Sürdürülebilirlik	
Yöntemler ve Paydaşlar (Aktörler)	Problem Tanımları	Hedefler	Tasarım Önerileri
1. Çalışma alanının belirlenmesi 2. Örnek inceleme, literatür taraması, tarihsel verilerin toplanması: -İlgili literatür ve dokümantasyon çalışmalarının yapılması 3. Alana dair verilerin toplanması	KİMLİK: -Kentsel kimliğin bozulması -Sosyal aidiyet eksikliği	SOSYAL HEDEFLER: -Mekânsal hafızanın yeniden oluşturulması -Aidiyet ve sahiplenme algısının oluşturulması	-Tasarım ve sanat atölyeleri -Grafiti uygulaması -Tarihsel süreci anlatan bilgi panoları yerleştirilmesi -SEN kabin
a) Alan ziyareti ve gözlem çalışmaları: -Alanın video/fotoğraf çekimlerinin yapılması ve arşivlenmesi -Alanın fiziksel özelliklerinin değerlendirilmesi: ışık, yönlendirme, güvenlik eksiklikleri tespiti	HİZMET: -Kentsel hizmet ve altyapı eksikliği -Yapılı çevre kentsel donatı eksikliği -Güvenlik zafiyeti	SOSYAL HEDEFLER: -Sosyal altyapı ihtiyacının karşılanması -Güvenlik hissini artırılması -İnsan ve canlı sağlığının gözetilmesi	-Oturma birimleri -Bilgilendirme ve yönlendirme elemanları -Gölgeleme sistemi -Aydınlatma tasarımı -Geri dönüşüm elemanları
b) Alanın fiziksel verilerinin toplanması (yaya-arac yoğunluğu, mevcut ulaşım ağları, iklim verileri, gürültü ölçümleri, flora-fauna tespitleri vb.) -Karbon/hava kirliliği ölçüm ve analizlerinin yapılması	ERİŞİLEBİLİRLİK: -Öncelikli yaya güvenliği zafiyeti -Yetersiz otobüs ve araç sirkülasyonu	SOSYAL HEDEFLER: -Engelli erişimine uygun hale getirilmesi -Yaya güvenliğinin öncelikli olarak sağlanması	-Engelli izi -Yaya geçitleri -Engelli erişimine uygun otobüs peron alanı düzenlenmesi -Otobüs peronları yaya geçitlerinin düzenlenmesi

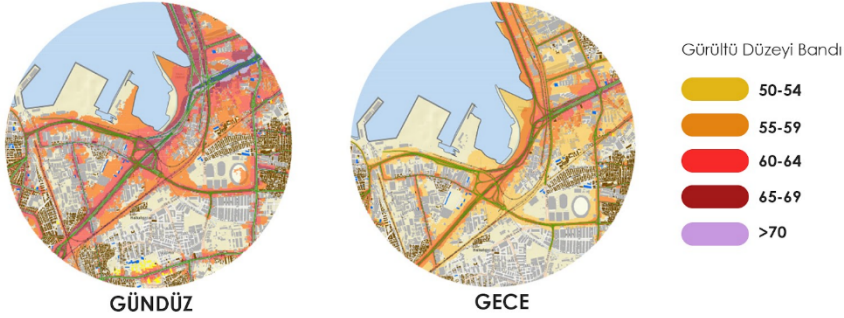
<p>-Gürültü ölçüm ve analizlerinin yapılması -Yaya geçiş yoğunluğu ölçüm ve analizlerinin yapılması -Bitki örtüsünün araştırılması, biyotasarım için yerel türlerin belirlenmesi</p> <p>c) Kullanıcı verilerinin ve beklentilerinin toplanması (röportaj, anket, yerel yönetim şikâyet/talep platformları, vandalizm): -Hemşehri İletişim Merkezi (HİM) vatandaş istek-şikâyet-önerilerinin alınması ve kısmi sokak röportajlarının yapılması</p> <p>d) Alana dair kısa/uzun vadeli proje ve projeksiyon verisinin toplanması: -İzmir Ulaşım Ana Planı UPI 2030 Sonuç Raporu, İmar Durumu, Mülkiyet Bilgileri, Planlama Kararlarının incelenmesi</p> <p>4. Proje paydaşları ve çalışma ekibinin oluşturulması - Yerel yönetim: İzmir Büyükşehir Belediyesi (Etüd ve Projeler Dairesi Başkanlığı, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, Ulaşım Dairesi Başkanlığı, Fen İşleri Dairesi Başkanlığı, Park ve Bahçeler Dairesi Başkanlığı, Hemşehri İletişim Merkezi - HİM, İklim Değişikliği ve Çevre Koruma Kontrol Dairesi Başkanlığı, Hava Kirliliği Denetim Birimi, Gürültü Kirliliği Denetim Birimi, Eshot Genel Müdürlüğü, İZSU Genel Müdürlüğü) - Üniversite: İzmir Ekonomi Üniversitesi - Sanatçı ve tasarımcılar, gönüllü katılımcılar, kentliler - Canlı sistemler - Proje paydaşları ile katılımcılık esaslı çalışmalar ve atölyeler yapılması</p>	<p>ÇEVRE: -Yeşil alan eksikliği -Biyocoşunluğun kaybı -Kaynak kullanımının ve su tüketiminin fazlalığı -Çevre bilinci eksikliği</p> <p>KİRLİLİK: -Çevre kalitesinin düşük olması -Hava kirliliği -Gürültü kirliliği</p> <p>İKLİM: -Yağmur suyu taşkınları -Gölge ve güneş alan vejetasyon eksiklikleri -Yağmur suyunun yeraltı suları ile buluşturulmaması</p> <p>ESTETİK: -Görüntü kirliliği (viyadük alın ve cephele, değiştirilemeyen pano çerçeveleri, vandalizme uğramış duvar ve zeminler)</p> <p>STRATEJİ: -Yüksek hızlı tren hattı projeksiyonu ve yeni eklenecek ulaşım modları</p>	<p>SOSYAL HEDEFLER: -Aktif/pasif yeşil alanın ve kullanımının artırılması</p> <p>ÇEVRESEL HEDEFLER: -Endemik bitki türlerinin kullanılması -İklim kontrolü sağlanması</p> <p>EKONOMİK HEDEFLER: -Bakım-onarım ihtiyacının azaltılması</p> <p>ÇEVRESEL HEDEFLER: -Karbon ayak izinin düşürülmesi -Isı-adası etkisinin azaltılması -Bitkilendirme ile gürültü perdesi oluşturulması</p> <p>EKONOMİK HEDEFLER: -Yağmur suyu hesaplarının yapılması -Altyapının güçlendirilmesi</p> <p>ÇEVRESEL HEDEFLER: -Yağmur suyunun yeraltı suları ile buluşturulması -Isı adası etkisinin azaltılması</p> <p>SOSYAL HEDEFLER: -Kültürel ve sanatsal etkinin yaratılması ve artırılması</p> <p>ÇEVRESEL HEDEFLER: -Kent-doğa etkileşiminin artırılması</p> <p>EKONOMİK HEDEFLER: -Turizmi cazbetmesi</p> <p>YÖNTEMSEL HEDEFLER: -Başka alanlarda uygulanabilirlik -Mobil, parazit mekân tasarımlarına olanak tanınması</p>	<p>-Tematik bahçe uygulaması (Tıbbi ve Aromatik Bitki Bahçesi ve Geofit Bitkiler Bahçesi) -Vejetasyonun tanınmasına yardımcı bilgi levhaları tasarlanması -Mevcut vejetasyonun korunması -Mevcut aktarma istasyonun yeşil alanı artıracak şekilde tasarlanması</p> <p>-Yeşil durak -Karbon tutucu bitki türlerinin çevre düzenlemesinde tercih edilmesi -Gürültü ve karbon ölçümlerinin yapılması -Biyosistemlerle (alglerle) tasarımı uygulamaları</p> <p>-Gölgelik tasarımı -Oturma ve dinlenme alanları -Geçirimli, yağmur suyunun yeraltı suları ile buluşmasına imkân tanıyacak zemin malzemesi seçimi -Yağmur suyunun yeşil alanlarda tekrar kullanımını</p> <p>-Cephelede ve panolarda grafik uygulama -Sarılcı-turmanıcı bitki türleri kullanarak cephe iyileştirmesi</p> <p>-Esnek tasarım önerileri getirilmesi</p>
---	---	--	---

'Ön Araştırma ve Tanımlama' aşamasında öncelikle çalışma alanı yani Halkapınar örnek bölgesi belirlenmiş, SEN kapsamında ve Halkapınar özelinde literatür ve dokümantasyon çalışması yapılmıştır.

Sonrasında alana dair ilk veriler toplanırken farklı zaman dilimlerinde alan ziyaretleri gerçekleştirilmiş, video/fotoğraf çekimleri yapılmış, alanın fiziksel özellikleri (ışık, yönlendirme, güvenlik) analiz edilmiştir.

Alanın fiziksel verileri toplanırken 'karbon/hava kirliliği ölçüm ve analizleri' için bölgede 'hava kalitesi izleme istasyonu' kurularak Kasım 2019-Ocak 2020 arası iki ay süresince karbon ölçümü yapılmıştır. Bu istasyonda Ulusal Hava Kalitesi indeksi baz alınmış, 5 temel kirletici için alınan veriler ortalama olarak; partikül maddeler (PM10) 'hassas-sağlıksız' aralığında, karbon monoksit (CO) 'iyi-orta' aralığında, azot dioksit (NO2) 'orta-hassas' aralığında, kükürt dioksit (SO2) 'iyi' aralığında ve ozon (O3) ise yine 'iyi' aralığında kaydedilmiştir.

Alandan toplanan bir diğer fiziksel veri olan 'gürültü ölçüm ve analizleri' için kent genelinde hazırlanan Gürültü Düzeyi Haritası incelenmiş, buna göre Halkapınar Aktarma Merkezi ve çevresinde bulunan yoğun taşıt trafiğinin olduğu ana arterlerde ve yan yollarda gürültü düzeyinin 60-64 dBA bandında, otobüs aktarma alanı ve viyadük altı alanlarda ise 55-59 dBA bandında olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. İzmir Gürültü Düzeyi Haritasında Halkapınar Bölgesi ve Çevresi

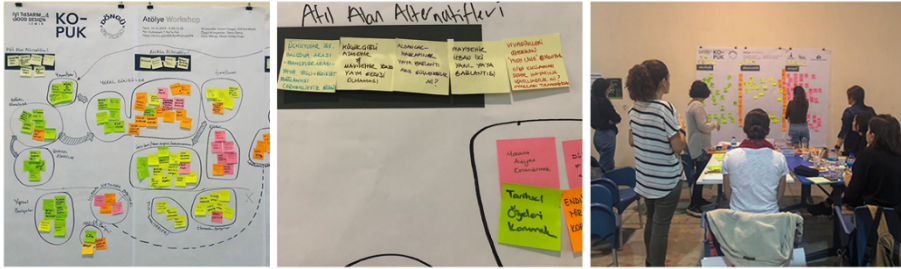
Bir diğer fiziksel veri olan 'yaya geçiş yoğunluğu ölçüm ve analizleri' için iki ayrı tarihte ve farklı saat dilimlerinde yoğun yaya geçişinin olduğu noktalarda yaya sayımı yapılmıştır.

Bunlara ek olarak 'mevcut bitki türlerinin belirlenmesi ve alana eklenecek yeni bitkilerin yerel ve endemik olması' için ise uzmanlarla birlikte çalışma yapılmıştır.

Alan kullanıcı verilerinin ve beklentilerinin toplanması kapsamında ise Hemşehri İletişim Merkezi (HİM)'ne 2019 yılında gelen 253 başvurunun 45 tanesinin ve 2020 yılında gelen 303 başvurunun 39 tanesinin Halkapınar Akartma Merkezi ve çevresine dair aydınlatma, güvenlik, yaya konforu, yeşil alan, gölge alan, temizlik, yönlendirme eksikliği ve arızalarla ilgili olduğu analiz ve tespit edilmiştir. Ayrıca alan ziyaretleri sırasında kentliler ile kısmi sokak röportajları yapılmış, HİM'e gelen geri bildirimlerle örtüşen görüşler alınmıştır.

Alana dair kısa/uzun vadeli projeksiyon verileri olarak İzmir Ulaşım Ana Planı UPI 2030 Sonuç Raporu, İmar Durumu, Mülkiyet Bilgileri, Planlama Kararları incelenmiş; Halkapınar'ın gelecekte kentteki en yüksek yoğunluklu yolcu hareketinin gözleneceği transfer merkezi olacağı (2030 yılında günlük yaklaşık 1.447.000 yolcu hareketi) tespit edilmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2017).

SEN çalışma ekibinin yanı sıra tüm bu verilerin toplanmasında ve analizinde; yerel yönetim birimleri, üniversite, sanatçı ve tasarımcılar, gönüllü katılımcılar, kentliler, canlı sistemler çalışmanın paydaşları ve aktörleri olarak belirlenmiştir. Belediye birimleri arasında Halkapınar özelinde fiziksel yapı, çevre, ulaşım ağları üzerine toplantılar gerçekleştirilmiş; sanatçı, tasarımcı ve gönüllü katılımcılarla 2019 yılında İyi Tasarım İzmir_4 "Döngü" etkinliği kapsamında "KOPUK: Sürdürülebilir Sistem Tasarımı Çalıştayı" düzenlenmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. KOPUK: Sürdürülebilir Sistem Tasarımı Çalıştayı

Bu yöntemler ve birlikte çalışılan bu paydaş ve aktörler ile Halkapınar özelinde problem tanımları yapılmış; 'Kimlik', 'Hizmet', 'Erişilebilirlik', 'Çevre', 'Kirlilik', 'İklim', 'Estetik', 'Strateji' başlıkları altında toplanmıştır. 'Kimlik' başlığı altında kentsel kimliğin bozulması, sosyal aidiyet eksikliği; 'Hizmet' başlığı altında kentsel hizmet ve altyapı eksikliği, yapılı çevre kentsel donatı eksikliği, güvenlik zafiyeti; 'Erişilebilirlik' başlığı altında öncelikli

yaya güvenliği zafiyeti, yetersiz otobüs ve araç sirkülasyonu; 'Çevre' başlığı altında yeşil alan eksikliği, biyoçeşitliliğin kaybı, kaynak kullanımının ve su tüketiminin fazlalığı, çevre bilinci eksikliği; 'Kirlilik' başlığı altında çevre kalitesinin düşük olması, hava kirliliği, gürültü kirliliği; 'İklim' başlığı altında yağmur suyu taşkınları, gölge ve güneş alan vejetasyon eksiklikleri, yağmur suyunun yeraltı suları ile buluşturulamaması; 'Estetik' başlığı altında görüntü kirliliği; 'Strateji' başlığı altında yüksek hızlı tren hattı projeksiyonu ve yeni eklenecek ulaşım modları bulunmaktadır.

Gerçekleştirilen bu araştırma ve problem tanımlama üzerine 'Tasarım Çerçevesi' aşamasında hedeflere karar verilmiş, Bulut vd. (2010), Miri vd. (2020) ve Rajabi vd. (2017)'nin çalışmalarından derlenerek oluşturulan 'hedef belirleme kontrol listesi' kullanılarak hedefler sosyal, çevresel ve ekonomik olarak sınıflandırılmıştır. Ancak hedeflerin vadesi, uygulanabilirliği ve etki ölçeği çalışılmamıştır.

Bu hedefler özelinde kentsel tasarım, yönlendirme tasarımı, peyzaj düzenlemesi, kent mobilyası, ürün tasarımı önerileri getirilmiş; Tablo-2'de belirtilen SEN kabin, geri dönüşüm elemanları, biyosistemlerle (alglerle) tasarım uygulamaları, örnek tasarım önerileri haricinde tüm tasarım önerileri gerçekleştirilmiştir. Ancak test ve sürdürülebilirlik değerlendirmeleri yapılamamış; projelerin değerlendirilmesi, yinelenerek geliştirilmesi, model/kılavuz oluşturma, atıl alan çalışmalarının çoğaltılarak İzmir'de ve diğer şehirlerde yaygınlaştırılması yoluyla ağ sistemi kurulması çalışılmamıştır.

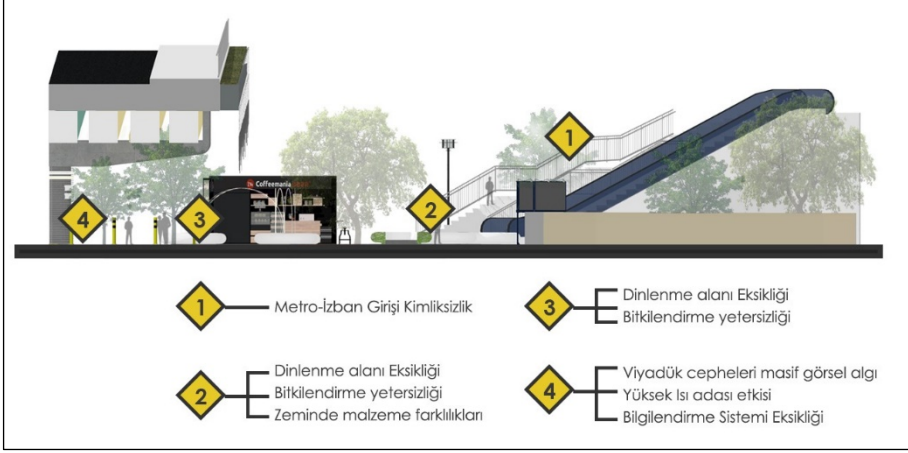
Tasarım önerileri getirilirken Halkapınar bölgesi atıl alan karakterine göre üç alana ayrılmıştır. Bunlar 'Metro-İzban çıkışı ve viyadük altı alanlar', 'Otobüs Aktarma Merkezi-1 ve Arap deresi yaya hattı' ve 'Metro-İzban çıkışı, tramvay hattı yaya yolu bağlantısıdır (Şekil-6).

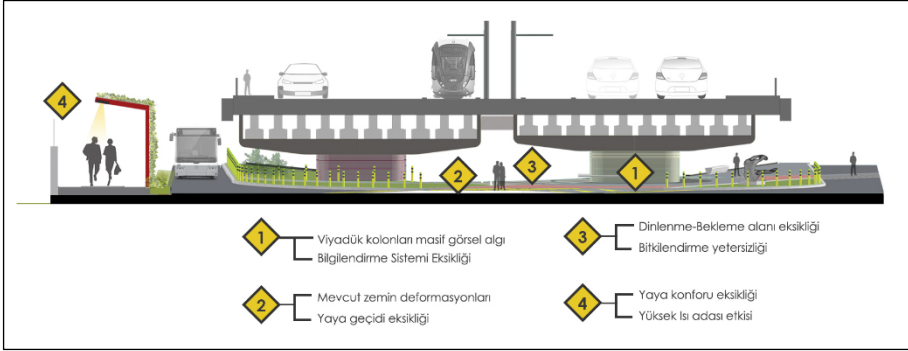
Şekil 6. İzmir Halkapınar Çalışma Alanları ve Tasarım Önerileri

Alan-1: Metro-İzban çıkışı ve viyadük altı alanlar

Alan özelinde yapılan fiziksel ve çevresel analizler doğrultusunda tespit edilen kentsel hizmet ve altyapı eksiklikleri, çevre kalitesinin düşük olması, deneyimlenebilir yeşil alan eksikliği, güvenlik zafiyeti gibi problemler bu alandaki kamusal yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir (Şekil 7 ve Şekil 8).

Şekil 7. Metro-İzban Çıkışı Problem Analizi

Şekil 8. Viyadük Altı Problem Analizi

Alan-1 için belirlenen mekânsal problemlere doğa ve insan yapımı çevre arasında dengeyi kurmayı hedefleyen SEN tasarım yaklaşımı dâhilinde çözümler önerilmiştir. Bölge genelinde yeşil alanın pasif ve az olması, bireyin mekânı bir geçiş yeri olarak algılamasına sebep olmakla birlikte alanı durağan ve homojen kılmaktadır. Oysaki kent içindeki peyzaj alanlar; kent ekosistemine, bireyin sosyo-kültürel ve psikolojik sağlığında etkili olduğu kadar, biyolojik varlıkların devamlılığını da korumakta ve geliştirmektedir (Selim,

Mutlu ve Selim, 2015, s.38). Bu sebeple, fiziksel ve çevresel ihtiyaçlara yanıt verebilecek, sosyal altyapı ihtiyacını karşılayabilecek bekleme/dinlenme/buluşma alanları ile birlikte tematik bahçe peyzajları kurgulanmıştır. Alan genelinde çevresel hedefler kapsamında yerel ve endemik, bakım-tutum ihtiyaçlarını en aza indirecek, daha az maliyetli, her dem yeşil kalabilen, gölge ve güneş alanlarda yetişebilecek bitki türleri tercih edilmiştir. Tematik bahçe peyzajları ve bilgilendirmeler, vejetasyonun tanınmasına ve gözlemlenmesine dair bir deneyim sunarak, biyoçeşitliliği koruma bilincinin artırılmasını da destekleyerek sosyal hedefler çerçevesinden de bir kazanım sağlamaktadır. Bununla birlikte viyadük kolonları için önerilen turmanıcı-sarılcı bitki vejetasyonu sayesinde kolonlar zaman içerisinde yapraklar arasında kalarak kamufle olacak, hem mekânsal estetiğe artı bir değer katacak hem de kullanıcıların yeşil ile kurdukları bağı güçlendirecektir.

Alan-2: Otobüs Aktarma Merkezi-1 ve Arap deresi yaya hattı

Bu alanda otobüs manevraları ve sirkülasyonu, durak ve peronlar, bekleme noktaları, yaya geçitleri, Eshot Hareket amirlikleri, şoför dinlenme alanları, yolcu konforu ve engelli erişimi gibi yapısal konular tasarımı yönlendirmiştir. Alan karakterinin farklılaşması, kullanım senaryolarının değişmesi ile birlikte alandaki fiziksel ve çevresel altyapı dengesinin baştan düşünülmesini gerektirmiştir. Yapılan öneri çalışma ile durak peronları içinde cepler oluşturularak kullanıcı için doğal gölge alanlara sahip bekleme, buluşma ve dinlenme alanları yaratılmış, erişilebilirlik için yaya güvenliği öncelikli tutulmuş, peronlar engelli erişimine uygun hale getirilmiştir (Şekil 9). Ayrıca mevcut duraklara alternatif olarak, yeşil çatılı ve kentsel sürdürülebilirliği destekleyecek 'Yeşil Durak' ürün önerisi geliştirilmiştir.

Şekil 9. Halkapınar Otobüs Aktarma Merkezi-1 Uygulama

'Yeşil Durak', sert ve geçirimsiz yüzeylerin bulunduğu, egzoz gazı salınımının yüksek olduğu aktarma merkezleri için geliştirilmiştir. Dünya örnekleri bulunan yeşil çatılı duraklar; çatısında az bakım gerektiren, toz tutucu ve havayı temizleyen bitki türleri ile ısı adası etkilerini azaltmayı, canlılar için habitat oluşturmayı, karbon emilimini artırmayı ve toplanan yağmur sularını durak çevresi alanlara aktararak su tasarrufuna katkı sağlarken çevre bilinci ve toplumsal farkındalık da yaratmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Yeşil Durak Sistemi

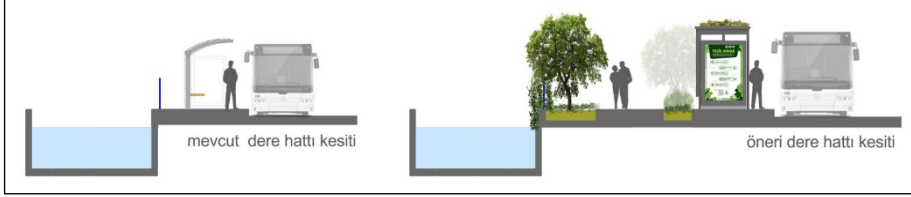
'Yeşil Durak' projesinin ilk prototipi 2020 yılında Konak Bahri Baba Aktarma Merkezinde konumlandırılmış, prototipin izleme ve değerlendirme sürecine geçilmiştir (Şekil 11). 'Yeşil Durak' 'doğa esaslı çözümler' uygulamaları arasında mikro adımlardan birisidir. Uygulamanın tekrarlanması, kent genelinde doğa esaslı tasarım prensiplerinin görünürlüğünü ve algılanabilmesini destekleyecektir.

Şekil 11. Yeşil Durak Prototipi

Alan-2 kapsamında yapılan bir diğer çalışma, Arap Deresi ve otobüs durakları arasındaki yaya hattının kesintisiz, doğa esaslı ve konforu destekleyecek çözüm önerilerini içermektedir. Yeni düzenlemeler sayesinde dere hattı

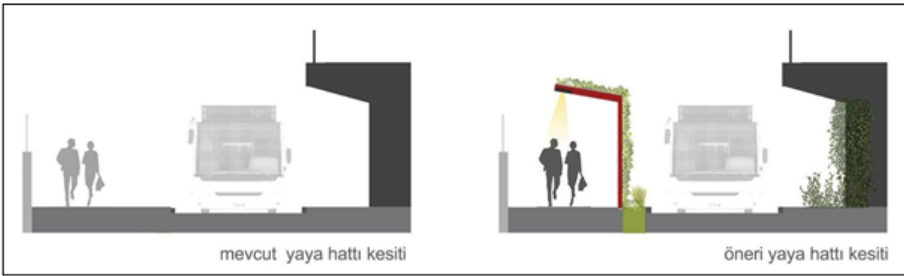
yaya kaldırımını genişletilmiş, peron arkası ve yanları için yeşil cepler planlanmış, dere kesiti için bitkilendirme sistemlerinin eklenilebileceği öneriler getirilmiştir (Şekil 12). Ayrıca viyadük altından gelen, kuraklığa dayanıklı bitki türleri ile oluşturulan ve gölge yapan ağaçlandırma sistemi ile Gıda Çarşısına kadar uzanan kesintisiz bir yeşil bant düzenlenmiştir.

Şekil 12. Dere Kesiti Önerileri

Alan-3: Metro-İzban çıkışı, tramvay hattı yaya yolu bağlantısı

Alan-3, metro hattının sınır duvarları ve viyadük hattı arasında uzanan beton yaya yolunu kapsamaktadır. Bu alanda yayalar hat boyunca hem negatif hava koşullarına hem de taşıt trafiğinden kaynaklı gürültü ve karbon yoğunluğuna maruz kalmaktadırlar. Elde edilen veriler doğrultusunda hem gürültü düzeyinin hem de hava kirliliğinin dengelenebilmesi için yapısal çevre üzerinde doğa esaslı çözüm önerileri araştırılmıştır. Gürültü düzeyinin fazla olduğu taşıt yoğunluklu kısımda yaya konforunu artırmak ve hava kalitesi için yüksek değerleri düşürmek amacıyla taşıt ve yaya yolunu ayıracak kesintisiz yeşil bant önerisi sunulmuş; doğal ses perdesi görevi görecektir, karbon tutuculuğu olan bitki türleri tercih edilerek SEN tasarım yaklaşımını destekleyen doğa esaslı çözüm önerileri geliştirilmiştir (Şekil 13 ve Şekil 14).

Şekil 13. Yaya Hattı Kesiti ve Gölge Önerisi

Şekil 14. Yaya Hattı Kesiti ve Gölgeleme Önerisi

Sonuç

2018’de yayımlanan İzmir Yeşil Altyapı Stratejisi’nde (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018) atıl alanlar, kentsel ekosistemi dengeleyebilecek potansiyel çalışma alanları olarak gösterilmiştir. Atıl alanların doğal ve insan yapımı bileşenlerinin dengeli dağılımı ve aktif etkileşimi ile çevresel, sosyal, ekonomik gelişimin sağlanması; böylelikle kent ekosisteminin sürdürülmesini odağına alan bu çalışma; Sürdürülebilir Ekosistem Ağı (*Sustainable Ecosystem Network-SEN*) tasarım yaklaşımının model/kılavuz ve ötesinde bir ağa dönüşme sürecinde İzmir Halkapınar örnek bölgesini ele almaktadır.

Küresel ve kentsel felaketlerin etkisiyle de SEN yaklaşımı tasarım önerilerinin gerçekleştirilmesi aşamasında kalmış, tasarımların test edilmesi, yinelenmesi, geliştirilmesi, model/kılavuz ve ağa dönüşme aşaması gerçekleştirilememiştir; süreç devam etmektedir.

Buna göre SEN araştırması özelindeki sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1) Literatürden atıl alanlar için hedefler derlenerek çevresel, sosyal, ekonomik başlıkları altında sınıflandırılmış, ileriki atıl alan çalışmalarında kullanılacak bir ‘hedef belirleme kontrol listesi’ oluşturulmuştur.

2) SEN tasarım yaklaşımının süreci, aşamaları ve yöntemleri örnek bölge çalışması üzerinden revize edilmiş, bir ‘atıl alan çalışma kılavuzu’ oluşturulması yönünde geliştirilmiştir.

3) SEN yöntemlerinden ‘işbirliği ile tasarım’ gerçekleştirilmiş, ‘biyotasarım’ mikro ölçekte yapılabilmiş, ‘uygulayarak araştırma’ ve ‘katılımcı tasarım’ zaman ve birliktelik gerektirdiğinden gerçekleştirilememiştir.

4) Atıl alanların ‘sahipsiz’ ve ‘yaratıcı müdahalelere açık’ özelliklerinin desteklediği, ‘paydaşlar/aktörlerin belirlenmesi ve işbirliği ile tasarım’ bu çalışmanın güçlü yönüdür.

5) Atıl alanların ‘belirsiz, sahipsiz, kimliksiz ve yaratıcı müdahalelere açık’ özelliklerinden kaynaklanan devingenlik, dinamiklik ve geçicilik pratikleri,

SEN çalışmasının en zorlu adımı olmuş, çalışmayı sürekli değişken olmaya itmiştir.

6) Halkapınar örnek bölgesi, SEN araştırmasının ilk çalışması için fazla dinamik ve büyük ölçekte kalmıştır. SEN çalışmasının devamında daha küçük ölçekte ve kontrol edilebilir bir atıl alanın ele alınması planlanmıştır.

İzmir Halkapınar örnek bölge özelindeki sonuçlar ise şu şekilde özetlenebilir:

1) Halkapınar özelinde birçok veri toplanmış ve analiz edilmiş; çeşitli paydaş ve aktörler ile çalışılmış; problem tanımları başlıklar altında sınıflanmış; bu problemler için çevresel, sosyal, ekonomik hedefler belirlenmiş; konsept ve uygulanabilir tasarım önerileri getirilmiştir.

2) Bölgede çevresel hedefler kapsamında (iklim kontrolü sağlanması, tematik bahçe uygulaması, vejetasyon çalışmaları, yeşil alan artırımı, yeşil durak, karbon tutucu bitki kullanımı); sosyal hedefler kapsamında (aidiyet algısının oluşturulması, güvenlik hissinin artırılması, insan ve canlı sağlığının gözetilmesi, kültürel ve sanatsal etkinin yaratılması); ekonomik hedefler kapsamında (altyapıyı güçlendirecek, turizmi cezbedecek) öneri ve tasarımlar getirilmiştir. Şekil 15 yeşil alan artırımı önerisini göstermektedir.

Şekil 15. Halkapınar Yeşil Alan Önerisi

3) Bölgenin doğal ve insan yapısı bileşenlerinin dengeli dağılımı ve aktif etkileşimi; çevresel, sosyal ve ekonomik hedefler ile hem bölge hem de kent ekosisteminde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Extended Abstract

Sustainable Design Approach for Derelict Areas in the Scope of Green Infrastructure: The İzmir Halkapınar Case

*

Sustainability and ecology-based policies and green infrastructure strategies are replacing harmful urbanization practices rapidly. In parallel with the developments in the world, İzmir Green Infrastructure Strategy (İzmir Metropolitan Municipality, 2018), İzmir Metropolitan Municipality 2020-2024 Strategic Plan (İzmir Metropolitan Municipality, 2020), and İzmir's Strategy for Living in Harmony with Nature 2021-2030 (İzmir Metropolitan Municipality, 2021) were published recently, and İzmir's policy towards becoming a sustainable and ecological city has been put forward more frequently and clearly.

Within this scope, 'derelict areas' come forward as a potential project subject in regard to their being 'irregular, unidentified, and unclaimed' areas that can be developed environmentally, socially, and economically in order to achieve a balanced urban ecosystem. Within this study, derelict areas are considered as the areas that somehow have been kept empty in the continuous transformation of a city, abandoned for some reason, or have weaknesses in connecting to the city and the public space.

Halkapınar region from İzmir is selected as the derelict area case for this study. Halkapınar, which was used as a recreation area due to its natural values in the past and fed the city with its resources, has lost its physical, environmental and social components due to the planning interventions of the urban system and urbanisation pressure over time. Today, Halkapınar has become a region that serves the back functions of Alsancak port, is located at the transfer centre where the main transportation/trade arteries of the city meet, has a heavy traffic and pedestrian load, hosts new real estate investments, and for all these reasons has lost its historical and natural qualities and does not create a sense of spatial belonging. In this current state, Halkapınar is classified under 'derelict areas formed in and around the transport network', stands out with its lost identity (history, culture, nature) and spatial

disconnection and irregularities arising from commercial/industrial construction, and can be considered multi-owned/unowned due to its location.

Since 2019, a comprehensive research titled “Sustainable Ecosystem Network (SEN)” has been carried out on derelict areas in cooperation with the Izmir Metropolitan Municipality, Directorate of Urban Design and Aesthetics and the Izmir University of Economics, Faculty of Fine Arts and Design. Within the scope of sustainable and ecological urbanisation and in line with the green infrastructure strategies of cities, SEN research focuses on the ways of studying derelict areas considering the design approach, the model/guideline, and the network system to be established among derelict areas. Selecting Halkapınar region from Izmir as the case study, this study builds the design approach on the case, and pioneers future derelict area studies by initiating a model/guideline, which would then help establishing a network system.

SEN research can be described further as follows: i) It should focus on urban wastelands and their natural and man-made components; ii) It should include interaction, network of relations, system thinking; iii) It should be described in a theoretical, political and strategic framework with the concepts of urban ecosystem, sustainable and ecological urbanisation, green infrastructure; iv) Have practical benefits for environmental, social and economic development; v) It should have scientific benefits with its self-improving structure and continuous learning process; vi) It should include various stakeholders and actors such as local governments, institutions, universities, non-governmental organisations and associations, design workshops and laboratories, independent artists and designers, city dwellers, living beings; vii) It should have a multi-disciplinary and interdisciplinary structure.

The process of SEN design approach can be described in three stages: i) Preliminary Research and Identification, ii) Design Frameworks; iii) Implementation, Testing and Sustainability. In the ‘Preliminary Research and Identification’ phase, the derelict area is selected, exploratory research is carried out to define the problems specific to the selected area, and objectives, actors and stakeholders are identified. In the ‘Design Frameworks’ phase, the derelict area is taken as a research laboratory; design decisions, design criteria, designs/prototypes are developed to achieve environmental, social and economic objectives determined in the short-medium-long terms at micro-macro scales. In the ‘Implementation, Testing and Sustainability’ stage, various design implementations are carried out under the leadership of local administrations; after gathering feedback and evaluations, iterations and corrections

are made by returning to the previous stages of the process; applicability, dissemination, repetition and environmental, social and economic sustainability are evaluated.

In this Halkapınar case study, first and partially second stages could be completed. Problem definitions were made for Halkapınar, which were gathered under the titles of 'Identity', 'Service', 'Accessibility', 'Environment', 'Pollution', 'Climate', 'Aesthetics', and 'Strategy'. Halkapınar was undertaken in three areas that are 'Metro-Izban exit and under viaduct areas', 'Bus Transfer Centre-1 and Arap stream pedestrian line', and 'Metro-Izban exit, tram line-pedestrian road connection' while design proposals were put forward.

The results of the SEN research can be listed as follows:

1) A 'goal-setting checklist' was created under environmental, social, and economic development headings for the future derelict area studies.

2) The process, stages and methods of the SEN design approach have been revised based on the case study and developed towards the creation of a 'derelict area study model/guideline'.

3) Among the SEN methods, 'collaborative design' was realised, 'biodesign' could be done on a micro scale, 'research through practice' and 'participatory design' could not be realised.

4) 'Identification of stakeholders/actors and collaborative design' were carried out successfully and came forward in the study due to derelict area's 'unclaimed' and 'open-to-creative-interventions' characteristics.

5) The practices of mobility, dynamism and temporariness arising from the 'irregular, unidentified, unclaimed, and open-to-creative-interventions' characteristics of derelict areas have been the most challenging step of the SEN research and pushed the study to be constantly variable.

6) Halkapınar region as a case was too dynamic and large in scale as the first study of SEN research. It is planned to address a smaller scale and controllable derelict area for the next study.

The results specific to Halkapınar region can be summarised as follows:

1) Various data have been collected and analysed; various stakeholders and actors have been worked with; problem definitions have been classified under headings; environmental, social and economic objectives have been determined for these problems; conceptual and applicable design proposals have been brought.

2) Within the scope of environmental objectives in the region (providing climate control, thematic garden application, vegetation studies, green area

increase, green stall, use of carbon sequestering plants); within the scope of social objectives (creating a sense of belonging, increasing the sense of security, protecting human and living health, creating cultural and artistic impact); within the scope of economic objectives (strengthening the infrastructure, attracting tourism) suggestions and designs have been brought.

3) The balanced distribution and active interaction of the natural and man-made components of the region has been tried to be realised in both the region and the urban ecosystem with environmental, social and economic objectives.

Kaynakça/References

- Accordino, J. ve Johnson, G. T. (2016). Addressing the vacant and abandoned property problem. *Journal of Urban Affairs*, 22(3), 301-315. <https://doi.org/10.1111/0735-2166.00058>
- Aydınlı, M. ve Kaya, M. E. (2020). Kentsel atıl alanların yeşil altyapı sistemi açısından değerlendirilmesi: Beşiktaş örneği. *Peyzaj Araştırmaları ve Uygulamaları Dergisi* 2(1), 33-42.
- Bulut, Z., Kılıçaslan, Ç., Deniz, B. ve Kara, B. (2010). Kentsel ekosistemlerde sürdürülebilirlik ve açık-yeşil alanlar. III. *Ulusal Karadeniz Ormanlık Kongresi*. 20-22 Mayıs, Cilt: IV, 1484-1493.
- Cortinovis, C., Zulian, G. ve Geneletti, D. (2018). Assessing nature-based recreation to support urban green infrastructure planning in Trento (Italy). *Land*, 7(4), 112. <https://doi.org/10.3390/land7040112>
- Çelik, M., Doğrusoy, İ. ve Zengel, R. (2015). İzmir'deki kentsel atıl alanları çözümlenmeye yönelik bir değerlendirme. *Mimarlık Dergisi*, 383, 60-63. 10 Mart 2021 tarihinde <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&Dergi-Sayi=397&RecID=3668#> adresinden erişildi.
- Duman, B. (t.y.). *Kentsel yenileşme ve kentsel dönüşüm*. Ders Notları web sayfası: 17 Ağustos 2021 tarihinde https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/kentsel_yenileşme_ve_kentsel_donusum/1/index.html adresinden erişildi.
- Güneş, M. (2004). *Yerel gündem 21'den kent konseylerine: Ulusal kentlerden küresel köylere*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hansen, R., Werner, R., Santos, A., Luz, A., Száraz, L., Tosics, I., Vierikko, K.H., Rall, E., Davies, C. ve Pauleit, S. (2016). *Advanced urban green infrastructure planning and implementation - Innovative approaches and strategies from European cities*. Technical Report of the Green Surge Project. 10.13140/RG.2.1.3948.9680

- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2017). *İzmir ulaşım ana planı UPİ 2030 sonuç raporu*. 15 Mayıs 2021 tarihinde https://www.izmir.bel.tr/CKYuklenen/dokumanlar_2018/upi_sonuc_ozeti.pdf adresinden erişildi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2018). *İzmir yeşil altyapı stratejisi*. 10 Mayıs 2022 tarihinde <https://melesyarisma.izmir.bel.tr/CKYuklenen/2-3.pdf> adresinden erişildi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2020). *2020-2024 stratejik planı*. 12 Haziran 2020 tarihinde https://www.izmir.bel.tr/CKYuklenen/Dokumanlar_2020/Stratejik%20Plan2024.pdf adresinden erişildi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2021). *İzmir'in doğa ile uyumlu yaşam stratejisi*. 10 Mayıs 2021 tarihinde http://skpo.izmir.bel.tr/Upload_Files/FckFiles/file/2020/izmir_doga_stratejisi.pdf adresinden erişildi.
- Kaur, H. ve Garg, P. (2019). Urban sustainability assessment tools: A review. *Journal of Cleaner Production*, 210, 146-158. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.11.009>
- Khalil, M. ve Eissa, D. (2013). Reclaiming residual spaces for the public: A case study from the city of Cairo. *International Conference on Cities, People, Places (ICCPP) Proceedings*, Colombo, Sri Lanka, 105-121.
- Kima, G., Miller, P. ve Nowack, D. (2015). Assessing urban vacant land ecosystem services: Urban vacant land as green infrastructure in the city of Roanoke, Virginia. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14(3), 519-526. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.05.003>
- Loures, L., Meireles, F., Costa, L. ve Loures, A. (2016). Rising from ruins: From derelict spaces to sustainable landscapes - the Portuguese case. *International Journal of Systems Applications, Engineering & Development*, 10, 156-161. 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.naun.org/main/UPress/saed/2016/a422010-145.pdf> adresinden erişildi.
- Miri, S. H., Miri, S. B. ve Maghsoudi, M. R. (2020). Urban renewal through sustainable development: A case study in Iran. *American Journal of Engineering and Applied Sciences*, 13(1), 10-20. 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02614438/document> adresinden erişildi.
- Rajabi, A., Jamali, S. Y. ve Rasouli, S. H. (2017) Analyzing and categorizing the abandoned urban lands (Case study: Sari). *Specialty Journal of Geographical and Environmental Science* 1(1), 34-49.
- Russo, A., Escobedo, F.J., Cirella, G.T. ve Zerbe, S. (2017). Edible green infrastructure: An approach and review of provisioning ecosystem services and disservices in urban environments. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 242, 53-66. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2017.03.026>
- Selim, C., Mutlu, S. ve Selim, S. (2015). Kentsel alanlarda biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliği ve koruma yaklaşımları. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 8(1): 38-45.

- Shakouri, N. (2016). *Kentlerde yağmursuyu yönetimi kapsamında yeşil altyapı peyzaj planlama ve tasarım yaklaşımı: Sakarya-Hendek örneği*. (Doktora tezi). Ulusal Tez Merkezi. 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=UWPMkHRMG-fcxNKX0S0my3g&no=0bUURzPFL367oEJJgcLZOg> adresinden erişildi.
- Şenyol, Ö. ve Velibeyoğlu, K. (2012). Kentsel kamusal boşlukların kullanım olanaklarının geliştirilmesi: Etkinlik listesi yönetimi. *Ege Mimarlık*, 2(81), 34-37.
- thinknature. (t.y.). *Case studies*. 17 Ağustos 2021 tarihinde <https://platform.think-nature.eu/case-studies?topics%5B%5D=106> adresinden erişildi.
- Tokuş, M. (2012). *Kentsel yeşil ağlar: İstanbul Sarıyer örneği*. (Yüksek lisans tezi). 15 Mayıs 2021 tarihinde <https://polen.itu.edu.tr/items/b5eed001-b1bf-4aad-98c3-0668a6c9543b> adresinden erişildi.
- Tuna, A. (2021). İngiltere’de yeşil altyapı kavramının uygulama örnekleri üzerinden irdelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 21, 416-423.
- Tülek, B. ve Mirici, M.E. (2019). Kentsel sistemlerde yeşil altyapı ve ekosistem hizmetleri. *Peyzaj*, 1(2), 1-11.
- Urban GreenUp. (t.y.). *Cities*. 22 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.urbangreenup.eu/cities> adresinden erişildi.

Elif Kocabıyık Savasta, Öğretim Görevlisi, Dr. / Lecturer, Dr.

Ege Üniversitesi, Tekstil Mühendisliği Bölümünde lisansını, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümünde yüksek lisansını, İstanbul Teknik Üniversitesi, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümünde doktorasını tamamlamıştır. 2005 yılından beri İzmir Ekonomi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümünde çalışmaktadır. 2008-2009 akademik yılında Sheffield Hallam Üniversitesi’nde ziyaretçi araştırmacı olarak bulunmuştur. Temel tasarım ve tasarım araştırması derslerini yürütmektedir. Araştırma ilgi alanları; tasarımın tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamı; tasarımda kuram ve yöntem bilimidir. 2016-2020 yılları arasında Endüstriyel Tasarımcılar Meslek Kuruluşu İzmir Şubesi (ETMK İzmir) başkanlığını yürütmüştür. 2019’dan beri İzmir Akdeniz Akademisi tasarım koordinatörü –İzmir Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı demokratik bir platform ve düşünce kuruluşu– ve 2018’den beri Dünya Tasarım Örgütü (WDO) toplum irtibat görevlisidir.

She completed her undergraduate studies at Ege University, Textile Engineering Department, her master’s degree at Izmir Institute of Technology, Industrial Product Design Department, and her doctorate at Istanbul Technical University, Industrial Product Design Department. She has been working at Izmir University of Economics, Department of Industrial Design since 2005. She was a visiting researcher at Sheffield

Hallam University in the 2008-2009 academic year. She lectures in basic design and design research courses. Her research interests are historical, cultural, and social context of design, and theory and methodology in design. She was the chairperson of Industrial Designers' Society of Turkey Izmir Branch (ETMK Izmir) between 2016 and 2020; she is the design coordinator of the Mediterranean Academy since 2019 –a democratic platform and think-tank acting under Izmir Metropolitan Municipality– and the community liaison of World Design Organization (WDO) since 2018.

İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, Sakarya Caddesi, No: 156, 35330 Balçova, İzmir, Türkiye)

E-mail: elif.kocabiyik@ieu.edu.tr

İklim Sarı

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Bölümünde lisans eğitiminden 2013 yılında mezun oldu ve sonrasında 2016 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım yüksek lisans programını tamamladı. Yüksek lisans tezinde mimari enstalasyonlar ve bu üretimlerin kamusal mekan üzerindeki etkileri üzerine araştırmalar yaptı ve çeşitli makaleler yayınladı. Mimarlık, iç mimarlık, kentsel tasarım ve grafik tasarım alanlarında farklı iş tecrübeleri edinmiştir. 2016 yılından bu yana İzmir Büyükşehir Belediyesi Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü'nde çalışmalarına devam etmektedir.

She graduated from Izmir Institute of Technology in 2013, and then she completed Architectural Design Master Program at Istanbul Technical University in 2016. Her research interests include architectural installation studies and their effects on public space. Her experiences are in architecture, interior design, urban design and graphic design. As a master architect, she works as a member of İzmir Deniz team at the Directorate of Urban Design and Aesthetics of Izmir Metropolitan Municipality since 2016.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, İZBB Meslek Fabrikası, Şehitler Caddesi, No:138, B Blok, Kat:1, Halkapınar, İzmir, Türkiye

E-mail: iklimtopaloglu@gmail.com

Onur Mengi, Doçent, Dr. / Associate Professor, Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde lisansını, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kentsel Tasarım Bölümünde yüksek lisansını, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Şehir Planlama Bölümünde doktorasını tamamlamıştır. 2010 yılından beri İzmir Ekonomi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümünde çalışmaktadır. 2008 yılında Amsterdam Üniversitesi Metropolitan Çalışmaları'nda araştırmacı, 2018 yılında Queensland Teknoloji Üniversitesi 'Design Lab' de ortak araştırmacı olarak çalışmıştır. Tasarım yönetimi ve tasarım stratejileri alanlarında dersler vermekte, disiplinler arası ve üniversite-sanayi işbirliği içeren stüdyo derslerini yönetmektedir (IKEA, VESTEL, SIMECO, TEKA). Araştırma ilgi alanları; yaratıcı endüstriler, bilgi ve yenilik ekosistemleri, yaratıcı

mekân tasarımıdır. İEÜ Araştırma ve Uygulama Merkezi (EKOTAM)'da gerçekleştirilen farklı ölçeklerdeki tasarım araştırmalarında ve uygulama projelerinde görev almaktadır. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tasarım Yönetimi Programı Anabilim Dalı Başkan Yardımcılığı görevini yürütmüştür. Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Dekan Yardımcılığı görevini sürdürmektedir.

He completed his undergraduate studies at Dokuz Eylül University, City and Regional Planning Department, his master's degree at Izmir Institute of Technology, Urban Design Department, and his doctorate at Izmir Institute of Technology, City Planning Department. He has been working at Izmir University of Economics, Department of Industrial Design since 2010. He worked as a researcher at the University of Amsterdam, Metropolitan Studies in 2008, and as a co-researcher at Queensland University of Technology 'Design Lab' in 2018. He teaches courses in the fields of design management and design strategies, and conducts interdisciplinary studio courses involving university-industry cooperation (IKEA, VESTEL, SIMECO, and TEKA). His research interests are creative industries, ecosystem of knowledge and innovation, and creative space design. He takes part in varied-in-scale design researches and application projects carried out at IUE Research and Implementation Centre (EKOTAM). He served as the Vice President of the Design Management Program at the Institute of Social Sciences. He is currently the Vice Dean of the Faculty of Fine Arts and Design.

İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, Sakarya Caddesi, No: 156, 35330 Balçova, İzmir, Türkiye
E-mail: onur.mengi@ieu.edu.tr

Derya İrkdaş Doğu, Öğretim Görevlisi, Dr. / Lecturer, Dr.

Bilkent Üniversitesi, İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümünde lisansını, Domus Academy'de yüksek lisansını, İstanbul Teknik Üniversitesi, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümünde doktorasını tamamlamıştır. 2010 yılından beri İzmir Ekonomi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümünde çalışmaktadır. 2016-2017 akademik yılında Parsons School of Design, Sanat & Tasarım Tarihi ve Teorisi Bölümü'nde misafir akademisyen olarak bulunmuştur. Biyomalzemeler, endüstriyel tasarım için görselleştirme teknikleri, portfolyo tasarımı derslerini vermekte ve son sınıf tasarım stüdyosu dersini koordine etmektedir. İEÜ Tasarım Araştırma ve Uygulama Merkezi (EKOTAM) üyesi olarak ortak-tasarım, yeni ürün geliştirme, grafik tasarım ve üniversite-sanayi iş birliği konularında tasarım ve araştırma projeleri yürütmektedir. Sürekli Eğitim Merkezi (EKOSEM) yönetim kurulunda yer almaktadır.

She completed her undergraduate studies at Bilkent University, Interior Architecture and Environmental Design Department, her master's degree from Domus Academy, and her doctorate at Istanbul Technical University Industrial Product Design Department. She has been working at Izmir University of Economics, Department of Industrial Design since 2010. She was a visiting scholar at Parsons School of Design in the

2016-2017 academic year. She teaches courses in biomaterials, visualization techniques for industrial design, portfolio design, and coordinates a senior design studio course. As a member of IUE Design Research and Implementation Centre (EKOTAM), she carries out design and research projects on co-design, new product development, graphic design and university-industry cooperation. She is on the Board of Continuing Education Centre (EKOSEM).

İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, Sakarya Caddesi, No: 156, 35330 Balçova, İzmir, Türkiye
E-mail: der.irkdas@gmail.com

Nergiz Yiğit

Lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği bölümünde (1997), yüksek lisans eğitimini İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı bölümünde tamamlamıştır (2004). Mühendis ve endüstriyel tasarımcı olarak farklı imalat sektörlerinde iş deneyimi kazandıktan sonra İzmir Ekonomi Üniversitesi ve Yaşar Üniversitesinde yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmıştır (2008-2014). 2014 yılından beri İzmir Büyükşehir Belediyesi Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü Kıyı Tasarım ekibinde çalışmaktadır ve halen Dokuz Eylül Üniversitesi, Arkeoloji Bölümünde doktora eğitimine devam etmektedir.

She graduated from Dokuz Eylül University, Department of Industrial Engineering in 1997, and then she completed her master's in Industrial Product Design at Izmir Institute of Technology in 2004. After work experience as an industrial engineer and designer, she worked as a part time lecturer between the years 2008 and 2014. Since 2014, she has been working as a member of İzmirdeniz team at the Directorate of Urban Design and Aesthetics of Izmir Metropolitan Municipality and currently continuing her doctorate studies at Dokuz Eylül University, Department of Archaeology.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, İZBB Meslek Fabrikası, Şehitler Caddesi, No:138, B Blok, Kat:1, Halkapınar, İzmir, Türkiye

E-mail: nergiz.yigit@gmail.com

Aylin Gökknur

1996 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümünden mezun oldu. İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü'nün başlatmış olduğu İzmirdeniz Projesi içinde yer alarak, Karşıyaka Bölgesi proje koordinatörlüğü yaptı. Bundan önceki çalışmalarında, mimar, tasarımcı ve proje yöneticisi olarak çalıştı. Tesco'da perakende tasarımı ve tasarım yönetimi konusunda uzun süreli bir çalışma deneyimi kazandı. Hala İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde mimar olarak çalışmalarına devam etmektedir.

She graduated from the Department of Architecture at Middle East Technical University in 1996. She works as a member of İzmirdeniz team at the Directorate of Urban

Design and Aesthetics of Izmir Metropolitan Municipality; she is the Project Coordinator for Region 1, Karşıyaka. She worked as an architect, designer and project manager previously. She has a long-term experience in retail design and design management in Tesco, as part of the International Property Team.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, İZBB Meslek Fabrikası, Şehitler Caddesi, No:138, B Blok, Kat:1, Halkapınar, İzmir, Türkiye

E-mail: aylingoknur@gmail.com

Rabia Özgül Kılınçarslan, Öğretim Üyesi, Dr. / Assistant Professor, Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümünde lisansını, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Bölümünde yüksek lisansını ve sanatta yeterliğini tamamlamıştır. 2014-2018 yılları arasında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümünde çalışmıştır. 2018 yılından beri İzmir Ekonomi Üniversitesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümünde çalışmaktadır. 2013 yılı güz döneminde Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) Alman Akademik Değişim araştırma bursuyla Universität der Künste Berlin (UdK) Art in Context Enstitüsü'nde misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. Sanatçı ve küratör olarak İzmir, İstanbul ve Finlandiya'da çeşitli sergilerde yer almıştır. Edebiyat ve görsel sanatlar ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalarının yanı sıra Art Unlimited, Milliyet Sanat, Warhola ve İstanbul Art News vb. sanat dergilerinde yazıları yayımlanmaktadır.

She completed her undergraduate studies at Dokuz Eylul University, Fine Arts Education Department, and her master's and proficiency in art degrees at Dokuz Eylul University, Fine Arts Institute, Painting Department. She worked at Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Fine Arts, Graphic Department between 2014-2018. She has been working at Izmir University of Economics, Department of Visual Communication Design since 2018. In the fall semester of 2013, she was a visiting researcher at the Universität der Künste Berlin (UdK) Art in Context Institute with the Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) German Academic Exchange research grant. As an artist and curator, she took part in various exhibitions in Izmir, Istanbul and Finland. Besides her works on the relationship between literature and visual arts, her articles are published in art magazines such as Art Unlimited, Milliyet Sanat, Warhola and Istanbul Art News.

İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Sakarya Caddesi, No: 156, 35330 Balçova, İzmir, Türkiye

E-mail: ozgul.kilincarslan@ieu.edu.tr

Deniz Deniz, Doçent, Dr. / Associate Professor, Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde lisansını, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümünde yüksek lisansını, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Şehir Planlama Bölümünde doktorasını

tamamlamıştır. 2008 yılından beri İzmir Ekonomi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümünde çalışmaktadır. 'Sürdürülebilirlik ve Çevresel Faktörler' konusu üzerine yüksek lisansını yapmıştır. 'Suça Karşı Tasarım ile Güvenli ve Sürdürülebilir Kent Mekânları Yarattılması' konusunda gerçekleştirdiği doktora çalışması ile Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından Doktora Sonrası Araştırmacı Bursu ile ödüllendirilmiştir. 2008 yılında University of the Arts London, Central Saint Martins, Sanat & Tasarım Bölümü'nde doktora sonrası çalışmasını gerçekleştirmiş ve çeşitli seminerler vermiştir. Yayımlanmış çok sayıda ulusal ve uluslararası makalelerinin yanı sıra bilimsel araştırma-uygulama projeleri ve tasarım ödülleri bulunmaktadır.

She completed her undergraduate studies at Dokuz Eylül University, City and Regional Planning Department, her master's degree at Izmir Institute of Technology, Industrial Product Design Department, and her doctorate at Izmir Institute of Technology, City Planning Department. She has been working at Izmir University of Economics, Department of Industrial Design since 2008. She completed her master's degree on the subject of 'Sustainability and Environmental Factors'. She was awarded a Post-Doctoral Fellowship by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) for her doctoral study on 'Creating Secure and Sustainable Urban Spaces with Design Against Crime Approach'. In 2008, she carried out her post-doctoral work at the University of the Arts London, Central Saint Martins, College of Art & Design and gave various seminars. She has many published national and international articles as well as scientific research-application projects and design awards.

İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, Sakarya Caddesi, No: 156, 35330 Balçova, İzmir, Türkiye
E-mail: deniz.deniz@ieu.edu.tr

Hasibe Velibeyoğlu

1995 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden mezun oldu. Doktorasını kentsel yaşam kalitesi üzerine odaklanarak 2013 yılında tamamladı. 2011 yılından itibaren İzmir Büyükşehir Belediyesi Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü'nde müdür olarak görev yapmaktadır.

As an urban planner, she graduated from Dokuz Eylül University in 1995. She completed her doctorate in 2013 with a focus on urban quality of life. Since 2011, she has been working as the director at Directorate of Urban Design and Aesthetics of Izmir Metropolitan Municipality.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü, İZBB Meslek Fabrikası, Şehitler Caddesi, No:138, B Blok, Kat:1, Halkapınar, İzmir, Türkiye
E-Mail: hasibe.velibeyoglu@gmail.com

Fındık Üretim Biçimine Dayalı Olarak Şekillenen Ordu Kırsal Kültürel Peyzaj Öğelerinin İrdelenmesi

*

Seda Duman¹
ORCID: 0000-0002-0259-1954

Berna Dikçınar Sel²
ORCID: 0000-0002-3228-7604

Öz

Tarımsal yapıları ve tarımsal üretim biçimlerini kırsal kültürel peyzajın temel belirleyicisi olarak tanımlamak mümkündür. Tarımsal üretim biçimine dayalı olarak şekillenen kırsal kültürel peyzajların kendine özgü yapısı –tarımsal yapısı, kırsal kültürü ve buna bağlı yaşam biçimleri ile- süreç içerisinde değişimler yaşayarak varlığını sürdürmektedir. Bu özgün yapıyı oluşturan öğeleri tanımlayan, süreç içinde söz konusu öğelerin evrimini ve dönüşümünü neden sonuç içerisinde açıklayan çalışmalar kırsal kültürel peyzajların dayanıklılığı açısından önemlidir. Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Ordu ilinde fındık üretimi ve bu üretim biçiminin meydana getirdiği kırsal kültürel peyzajın analiz edilmesi ve kendine özgü yapısının betimlenmesi amaçlanmıştır. 66 kişi ile kırsaldaki konutunda veya fındık bahçesinde derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve gözleme dayalı tespitler yapılmıştır. Elde edilen veriler ve yapılan tespitler; fındığın neden- nasıl üretildiği ve nasıl pazara sunulduğu olmak üzere üç başlıkta gruplandırılarak aktarılmıştır. Sonuçlar Ordu kırsalındaki tek tarımsal ürün olan fındık üretiminin kendine özel koşulları ile uyum sağlayarak ekonomik yapıyı, mekân ve sosyal yaşamı tanımlayan bir üretim biçimi olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: kırsal kültürel peyzaj, tarımsal yapı, özgün, fındık üretimi

¹ Doktora öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, E-mail: sedaduman61@gmail.com

² Doç.Dr, Yıldız Teknik Üniversitesi, E-mail: bernasel@gmail.com

Examination of Ordu Rural Cultural Landscape Elements Based on the Hazelnut Production Mode

*

Seda Duman³

ORCID: 0000-0002-0259-1954

Berna Dikçınar Sel⁴

ORCID: 0000-0002-3228-7604

Abstract

It is possible to define agricultural structures and agricultural production modes as the main determinants of the rural cultural landscape. The unique characteristic of rural cultural landscapes, which are shaped based on agricultural production, continues to exist by experiencing changes in the process with its agricultural structure, rural culture and related lifestyles. Studies that define the elements that make up this unique characteristic and explain the evolution and transformation of these elements in the process are important for the resilience of rural cultural landscapes. In this study, it is aimed to analyze the hazelnut production in Ordu province located in the Eastern Black Sea Region and the rural cultural landscape created by this production mode and to describe its unique characteristics. In-depth interviews were conducted with 66 people in their rural dwellings or hazelnut orchards, and observations were made. The data and observations are grouped under three headings: (1) why and (2) how hazelnut is produced, and (3) how it is marketed. The results revealed that the only agricultural product in the rural areas of Ordu, hazelnut production, is a production mode that defines the economic structure, place and social life by adapting to its own special conditions.

Keywords: rural cultural landscape, agricultural structure, unique, hazelnut production

³ Phd student, Yıldız Technical University, E-mail: sedaduman61@gmail.com

⁴ Assoc.Prof.Dr, Yıldız Technical University, E-mail: bernasel@gmail.com

Giriş

Kırsal alanlar; insanlığın ve dünyanın gıda ihtiyacının karşılandığı tarımsal üretimin merkezleri olması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Açlık, iklim krizi ve özellikle gıda güvenliği ve gıda egemenliği tartışmaları hem yerel hem de küresel boyutlarda kırsal alanlara yönelik ilgiyi giderek artırmaktadır. Kırsal alanlar tarımsal üretimin merkezleri olmasının yanı sıra doğal değerlerin nasıl kültürel değerlere dönüştüğünü ve değiştiğini ortaya çıkaran, mevcut doğal- ekolojik koşullara ve onu işleyen toplumların kültürlerine göre şekillenen “Kırsal Peyzajlar” olarak da değerlendirilmektedir. Kırsal peyzajlar, ICOMOS’un Kırsal Peyzaj Mirasına Yönelik İlkeler metninde gıda, hammadde vb. yenilenebilir doğal kaynakların üretildiği, insan ve doğa arasındaki ilişki- etkileşim ile oluşan karasal ya da sulak alanlar olarak tanımlanmaktadır (ICOMOS, 2017).

Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (2000) peyzajı; “doğal ve/veya insan faktörlerinin etkileşimi ve eylemi sonucunda oluşan çevrenin/doğanın, insan algısına bağlı olarak ortaya çıkan bölgenin herhangi bir kısmı şeklinde” tanımlanmaktadır (Council of Europe, 2000) . Bu tanım sosyo-ekonomik bir faaliyet olan tarımsal faaliyetlerin peyzajları şekillendirdiğini anlamak için kolaylık sağlamaktadır.

Bu bağlamda değerlendirdiğimizde, insanoğlu tarımsal ürün ve üretim biçimine bağlı olarak mekânı şekillendirirken kendi kültürünü geliştirmekte ve bu gelişim tekrardan mekânı şekillendirmesini etkilemektedir. Tarımsal üretim -üretilen ürünlerin işlenmesi ve tüketilmesi ile ilgili faaliyetler (üretim ritüelleri)-, yaşam alışkanlıkları, kurulan sosyal ilişkiler, paylaşılan kültürel değerler yaşam kültürünü oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, kırsal alanlar için tarımsal yapıları ve tarımsal üretim biçimlerini kırsal peyzajın temel belirleyicisi olarak tanımlamak mümkündür. Bu nedenle de tarımsal ürün ve üretim biçiminde yaşanan değişimlerle bu yaşam kültürü yeniden biçimlendirilmekte, bu değişimler kırsal peyzajların oluşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

Ayrıca, tarihsel süreçler dikkate alındığında; kırsal peyzajlar yitirilmesi gereken önemli kültürel değerlere sahip oldukları için Dünya Miras Sözleşmesi kapsamında “Kültürel Peyzajlar” olarak da dikkate alınmaktadır. Kültürel peyzaj Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN) tarafından “kültürel ve doğal kaynakları ve bu bağlamda yaban hayatı ve evcil hayvanları içeren, tarihi bir olay ve bir etkinlikle birlikte olan ya da çeşitli

kültürel ve estetik değerler sergileyen coğrafi alanlar” olarak tanımlanmaktadır (Antrop, 2005; Antrop, 2006).

Kırsal peyzajlar, Dünya Miras Listesi’ne dâhil edilecek “Kültürel Peyzaj” tanımlamalarına göre, organik olarak gelişen, çağdaş bir toplumda geleneksel bir yaşam biçimiyle varlığını devam ettiren, evrim sürecinin hala devam ettiği ve zaman içerisindeki evriminin somut olarak görüldüğü sürekli peyzajlar kategorisinde yer almaktadır (Fowler, 2002; Rössler, 2000). Kırsal kültürel peyzajlar günümüzde tarımsal üretimin ve bu üretim biçimine özgü üretim uygulamaları, sosyal- ekonomik ilişkiler ve yaşam biçiminin somut ve somut olmayan kanıtlarını sergilemektedir (ICOMOS, 1994; UNESCO, 2003; Rössler, 2006; UNESCO, 2011; Taylor ve Lennon, 2011; ICOMOS, 2014).

Bu çerçevede tarımsal üretim biçimine dayalı olarak şekillenen kırsal kültürel peyzajların kendine özgü yapısı –tarımsal yapısı, kırsal kültürü ve buna bağlı yaşam biçimleri ile- süreç içerisinde değişimler yaşayarak varlığını sürdürmektedir. Bu özgün yapıyı oluşturan öğeleri tanımlayan, süreç içinde söz konusu öğelerin evrimini ve dönüşümünü neden sonuç içerisinde açıklayan çalışmalar kırsal kültürel peyzajların dayanıklılığı açısından önemlidir. Bu çalışma Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Ordu ilinde fındık üretimi ve bu üretim biçiminin meydana getirdiği kırsal kültürel peyzajı derinlemesine görüşme yöntemi ile analiz etmeyi ve kendine özgü yapısını betimlemeyi amaçlamaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi Kırsal Kültürel Peyzajı

Ülkemizde coğrafi ve iklim koşulları bakımından farklılık gösteren Doğu Karadeniz Bölgesi; fındık ve çay olmak üzere iki ürün temelinde şekillenen tarımsal ekonomik yapı ve bu ürünlerin şekillendirdiği fizik mekân ve sosyo- kültürel yapı özellikleri ile kendine özgü bir yapı sergilemektedir.

TÜİK verilerine göre 1950 yılında bölge nüfusunun yaklaşık %90’ı kırsalda yaşarken bu oranın 1980 yılında %75’e 2000 yılında ise %50’ye düştüğü görülmektedir. 2020 yılı TÜİK verilerine göre de Doğu Karadeniz Bölgesi’nde nüfusun %15’i kırsalda yaşarken, %75’i kentlerde yaşamaktadır. Bölgenin 2019 yılı net göç hızı -21.08’dir. Doğu Karadeniz Bölgesi bu oran ile Türkiye’de en çok göç veren bölgeler arasında ikinci sırada yer almaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi 1950’li yıllardan günümüze kırsal nüfusunu kaybetmektedir.

1950’li yıllardan günümüze kırsal nüfusunu kaybeden Doğu Karadeniz Bölgesi’nde TÜİK verilerine göre ekonomik sektörlerin dağılımına baktığımızda; 2004 yılında %62, 2010 yılında yaklaşık %55, 2020 yılında ise %41 oranla ekonomisi tarım sektörü ağırlıklı devam ettiği görülmektedir. Bölge 2010 yılında Türkiye’de ekonomisi tarım sektörü ağırlıklı devam eden bölgeler arasında 3. sırada yer alırken, 2020 yılında ise 2. sırada yer almaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi’nde 1950’li yıllardan günümüze fındık ve çay üretimine dayalı ekonomik yapısı devam etmekte, coğrafya ve iklimin etkisiyle farklılaşan mekânsal ve kültürel yapısını sürdürmektedir. Türkiye bu iki üründe de dünya sıralamasında önemli üreticilerin başında gelmektedir. Üretilen çayın büyük bir kısmı iç pazarda tüketilirken, üretilen fındığın büyük bir kısmı ihraç edilmektedir. 2020 yılı FAO verilerine göre dünya fındık üretim alanlarının %76’sı Türkiye’de bulunmakta ve dünya üretim miktarının %62’sini oluşturmaktadır. Türkiye dünya fındık ihracatının %72’sini gerçekleştirerek dünyada birinci sırada yer almakta ve fındık stratejik tarımsal bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.

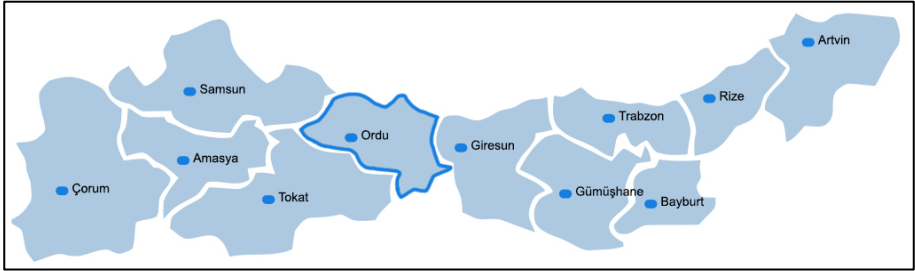
2020 yılı TÜİK verilerine göre ülkemizdeki fındık üretim alanlarının %30’u Ordu ili sınırları içerisinde yer almakta ve ülkemizdeki fındık üretiminin %30’u yine Ordu ilinde gerçekleştirilmektedir. Ordu ili de nüfus hareketleri ve ekonomik sektörlerin dağılımı açısından Doğu Karadeniz Bölgesi geneli ile benzer özellikler sergilemektedir.

TÜİK verilerine göre 1950 yılında Ordu ili nüfusunun yaklaşık %91’i kırsalda yaşarken bu oranın 1980 yılında %76’ya, 2000 yılında ise %59’a düştüğü görülmektedir. 2020 yılı TÜİK verilerine göre de Ordu İlinde nüfusun %44’ü kentlerde yaşarken, %56’sı kentlerde yaşamaktadır. Ordu İli 2010 yılı net göç hızı -11.54, 2019 yılı net göç hızı -27.79’dur. Ordu ili bu oranlarla Ordu ili Doğu Karadeniz Bölgesi içerisinde en çok göç veren iller arasında yer almaktadır. Ordu ili ekonomik sektörler dağılımına baktığımızda 1970 yılında %84 tarım, %10 hizmetler, %6 sanayi iken; bu oranların 2011 yılında %49 tarım, %31 hizmetler, %20 sanayi olarak değiştiği görülmektedir. 1970-2011 yılları arasında tarım sektörünün payı düşmüş olmasına rağmen, Ordu ili ekonomisi tarım sektörü ağırlıklı devam etmektedir. TÜİK verilerine göre; Ordu ilinde 1960 yılında 50.000ha’lık alanda fındık üretimi yapılırken, 2020 yılında 227.218ha’lık alanda fındık üretimi yapılmaktadır. TÜİK verilerine göre 1990 ve 2018 yılları arasındaki fındık üretim alanları artış oranı %122’dir. 1990-2010 yılları arasında kırsal nüfus

%59'dan %44'a düşerken; fındık üretim alanlarının aynı dönem içerisindeki artışı dikkat çekmektedir. Günümüzde Ordu ilinde tarım yapılabilir tüm alanlarda fındık üretimi yapılmakta ve bu ürün ve üretim biçimine dayalı olarak şekillenen kırsal kültürel peyzaj devam ettiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle yapılan çalışmada; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Ordu ilinde tarımsal ürün tercihinin nedenleri, tarımsal ürünün nasıl üretildiği- yetiştirildiği, bu ürünün kırsal yaşamı ekonomik, sosyal ve mekânsal olarak nasıl etkilediği, bu ürünün nasıl pazarlandığı, üretim sürecinde hangi aktörlerin yer aldığı ve bunların nasıl değiştiğinin araştırılması çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Yöntem

Nitel bir araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışma, "Kırsal Kültürel Peyzajın Sürdürülmesinde Dayanıklılık Yaklaşımları" başlıklı doktora tezi kapsamında 21 Ağustos-15 Eylül 2021 tarihleri arasında Ordu ili kıyı yerleşme kuşağında yer alan Fatsa, Perşembe, Ünye ilçeleri kırsalında gerçekleştirilen saha araştırması verilerine dayanmaktadır.

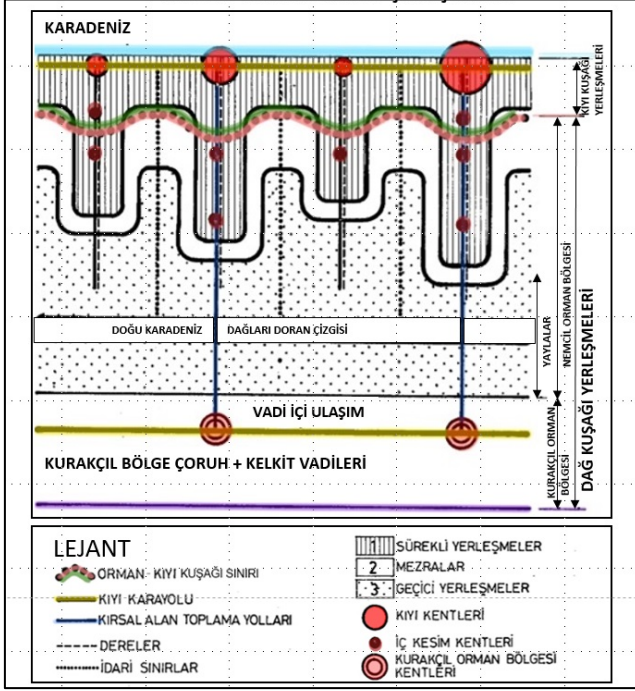

Şekil 1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Ordu İli Konumu (Kaynak: Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2020)

Bu çalışma beş aşamadan oluşmaktadır. İlk iki aşamada literatür taraması yapılmış olup, çalışmanın kavramsal altyapısı tanımlanmış ve çalışma alanının sınırları belirlenmiştir. Üçüncü aşamada alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Diğer iki aşamada ise alan çalışması sonuçlarının analizi ve değerlendirmesi yapılmıştır.

İlk olarak birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak kırsal kültürel peyzaj irdelenmiş ve saha araştırmasının kapsamını oluşturan çerçeve "Tarımsal ürün-üretim biçiminin kırsal peyzajların temel belirleyicisi olması" bağlamında tanımlanmıştır. İkinci olarak; yine birincil ve ikincil

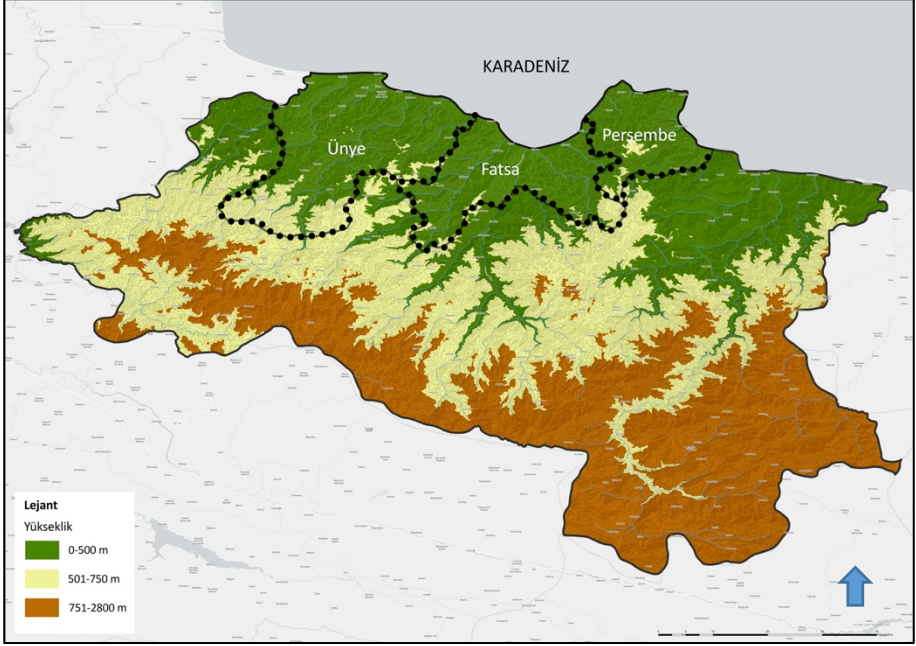
kaynaklardan yararlanılarak saha araştırmasının yapılacağı çalışma alanının sınırları belirlenmiştir.

Şekil 2. Doğu Karadeniz Bölgesi Kırsal Kentsel Yerleşme Şeması (Kaynak: Kaptan, 1978)

Bu aşamada “Doğu Karadeniz Kırsal Alan Yerleşme Düzeni ve Tarımsal Üretim İlişkileri” başlıklı doçentlik tezinde Hüseyin Kaptan’ın (1978) bitki örtüsü ve tarımsal ekonominin getirdiği farklılıklar, yerleşme özelliklerini dikkate alarak yaptığı sınıflama kabul alınmıştır. Bu sınıflamaya göre yerleşmeler, kıyından 500 m. yüksekliğe kadar ulaşan kıyı yerleşmeleri; yaklaşık 500. yüksekliğin üzerinde dağ yerleşmeleri kuşağı iki gruba ayrılmaktadır. 1983 yılında 2844 sayılı “Fındık Üretiminin Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Kanun” kapsamında 1989 yılında çıkarılan uygulama yönetmeliğinde; Ordu ilinde hâkim tarımsal ürün olan fındık üretimi için rakımın 750m’yi geçmemesi gerektiği, bu kötü geçen yerlerde yeni fındık bahçesi açılmasına ve yenilenmesine izin verilmeyeceği belirtilmektedir. Bu durum saha araştırmasının kıyı yerleşme kuşağında gerçekleştirmesinin temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Bunu takiben Ordu ili kıyı yerleşme kuşağında yer alan Altınordu, Fatsa, Gülyalı, Perşembe ve Gülyalı ilçelerinde Corine Arazi Örtüsü verileri ve TÜİK Nüfus ve Tarım verilerinden yararlanılmış olup, kırsal nüfus, arazi örtüsü ve fındık üretim alanları değişimi dikkate alınmıştır.

Şekil 3. Ordu İli içerisinde çalışma alanı sınırları (Kaynak: Yazar, 2021; Bu görsel yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Bu doğrultuda; kırsal nüfusu azalırken kentsel nüfusun artması, kentsel yerleşim alanının büyümesi ve kırsal nüfusu azalırken fındık üretim alanlarının artması nedeniyle Fatsa ve Ünye ilçeleri kırsal; coğrafi koşulları, nüfus hareketleri ve arazi örtüsü değişimi açısından bu iki ilçeden farklı özellikler gösteren Perşembe ilçesi kırsal çalışma alanının sınırlarını oluşturmaktadır.

Derinlemesine görüşmeler ve gözleme dayalı tespitler veri toplama tekniklerini oluşturmaktadır. Üç ilçede toplam 40.000 kişi tarımsal üretim yapmaktadır. Araştırma süresince toplamda 51 tarımsal işletmede 66 kişiyle kırsalda yer alan konutta veya fındık bahçesinde derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Görüşme yapılan kişiler, tarımsal üretimin yereldeki en önemli aktörü olan Ziraat Odaları (Fatsa, Perşembe ve Ünye) ile birlikte uzun zamandır tarımsal

üretim yapıyor olması ve/veya sürekli olmasa bile yılın belirli bir zamanını kırsalda geçiriyor olması kriterlerine göre belirlenmiştir. Ayrıca görüşmecilerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumu açısından çeşitlilik göstermesine dikkat edilmiştir.

Tarımsal üretim yapan 66 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmelerde kişinin sosyo-ekonomik yapısı, bölge ile ilişkisi, tarım ve çiftçilik alışkanlıkları, yaşam alışkanlıkları (gelenek, görenek ve ritüeller), tarımsal ürün-pazar ilişkisi hakkında veri elde edilmiş olup, geçmişten günümüze kırsal yaşamda nelerin değişip değişmediği tespit edilmiştir. Elde edilen veriler ve yapılan tespitler; hakim tarımsal ürün olan fındığın neden- nasıl üretildiği ve nasıl pazara sunulduğu olmak üzere üç başlıkta gruplandırılarak aktarılmıştır. Son olarak da; elde edilen bulgular kapsamında “Ordu Kırsal Kültürel Peyzajını” oluşturan öğelerin mevcut özgün yapısı tanımlanmıştır.

Bulgular

Ordu kırsal kültürel peyzajının incelenmesi amacıyla Ordu ili kıyı yerleşme kuşağında yürütülen alan çalışması kapsamındaki derinlemesine görüşmelerin yaklaşık %29’u Fatsa, %36’sı Perşembe ve %34’ü Ünye ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirildiği katılımcıların yaklaşık %40’ı kadınlardan, %60’ını erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların doğum yerlerine göre dağılımı

İl	%
Ankara	3,03
İstanbul	4,55
Ordu	90,91
Trabzon	1,52
Toplam	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcıların yaklaşık %91’i Ordu doğumludur. Katılımcıların yaklaşık %76’sı 50-79 yaş aralığında olup, bunun %50’si 50-59 yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim durumu dikkate alındığında; kadınların okuryazarlık oranının erkeklere göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 2’de verilen doğum yeri Ordu olan katılımcıların bölge olan ilişkisine baktığımızda; katılımcılarının %65’inin Ordu İli sınırları içerisinde yaşadığı -yaşamı boyunca Ordu İli dışına hiç çıkmadığı-, %28’inin ise belirli bir süre Ordu İli dışında yaşamış ve geri dönmüş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca %7 oranında katılımcı Ordu İli dışında yaşamaktadır.

Tablo 2. Doğum yeri Ordu olan katılımcıların bölge ile ilişkisi

Bölge ile ilişki	%
Ordu İlinde yaşayanlar	65
Ordu İli dışında yaşamış ve geri dönmüş olanlar (belirli bir süre)	28
Ordu İli dışında yaşayanlar	7
Toplam	100,0

Tablo 3. Katılımcıların kırsal ile ilişkisi

Kırsal ile ilişki	%
Sürekli kırsalda yaşayanlar	59
Kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olanlar	41
Toplam	100,0

Tablo 3 katılımcıların %59’unun sürekli olarak kırsalda yaşadığını, %41’inin ise kısıtlı bir zaman dilimini kırsalda geçirdiğini göstermektedir. Kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan katılımcılar yaz mevsimi (yılın 2-4 ayı) ve fındık toplama zamanı (yılın 2-4 haftası) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Tablo 4. Tarımsal işletmelerin yetiştirilen tarımsal ürününe göre dağılımı

Tarımsal ürün	%
Fındık	92
Fındık-kivi	6
Kivi-elma	2
Toplam	100,0

Tablo 5. Tarımsal işletmelerin fındık üretiminde nesillere göre dağılımı

Kuşak	%
2. kuşak	14
3. kuşak	76
4. kuşak	10
Toplam	100,0

Tablo 4, 51 tarımsal işletmede 66 kişiyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin tarımsal işletme bazındaki tarımsal ürün dağılımını göster-

mektedir. Tarımsal işletmelerin %92'sinde sadece fındık üretimi yapılırken, %6'sında hem fındık hem de kivi üretimi yapıldığı görülmüştür. Sadece 1 tarımsal işletmede kivi ve elma üretimi yapılmaktadır. Tablo 5'e bakıldığında ise tarımsal işletmelerin %76'sında 3 nesildir fındık üretimini yapıldığı görülmektedir.

Fındık Neden Üretiliyor?

1950'li yıllardan sonra fındığın bölgede tek ürün niteliği kazanması sonucunda mısır üretiminin giderek azalması söz konusudur. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ile mısır üretiminden fındık üretimine geçişin nedenleri belirlenmiştir:

- Mısırdan elde edilen gelirin az olması
- Coğrafi koşullar nedeniyle makineli tarım yapılamaması
- Mısır üretiminin uzun süreli yoğun uğraş, fındık üretiminin kısa süreli yoğun uğraş gerektiriyor olması
- Fındığa artan talep ve pazarın varlığı

Bu nedenlerden dolayı bölgede mısır üretimi 1960'lı yıllardan sonra giderek azalmaya başladığı ve 1990'lı yıllar itibariyle sadece tüketim amaçlı üretimin yapıldığı ifade edilmektedir.

Derinlemesine görüşme sonuçlarına göre; sürekli kırsalda yaşayan üreticilerin %68'i fındık üretiminden elde edilen geliri ana gelir kaynağı, %32'si yan gelir kaynağı olarak görmektedir. Kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan üreticiler için ise ana gelir kaynağı oranı %34 iken, yan gelir kaynağı oranının %66 olduğu görülmektedir.

Tarımsal üretim yapan nüfusun çiftçi olmak dışında alternatiflerinin olması ve tarım dışı sektörlerde çalışma ile kırsal ile ilişki ve etkileşim farklılaşmaktadır. Süreç içerisinde değişen yaşam alışkanlıklarının bölgede fındık üretimini etkilemediği ancak kırsal yapıyı etkilediği görülmektedir.

Sürekli kırsalda yaşayan fındık üreticisi yılın on iki ayı tarımsal faaliyetlerini gerçekleştiriyor olsa da üretimden elde edilen ana gelir ya da yan gelir olması ile kırsaldaki yaşam değişmektedir. Toplamda 51 tarımsal işletmenin %30'u hayvancılık faaliyetlerine devam etmektedir. Bunların %12'si ekonomik gelir elde etmek, %88'i ise (süt, yumurta, terayağ vb) ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geleneksel hayvancılık faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra ceviz, mısır, patates, fasulye, karalahana vb.

ürünlerde tüketim amaçlı üretilmektedir. Fındık üretiminin yaygınlaşmasının özellikle mısır üretilen tarlaların fındık bahçesine dönüşmesi yoluyla gerçekleştiği belirtilmektedir. Ayrıca hayvancılık faaliyetlerinin azalmasının da mısır üretimine etkilediği ifade edilmektedir. Mısır üretiminden fındık üretimine geçişle birlikte kırsal yaşamın önemli bir parçası olan gelenek ve göreneklerin sürdürüldüğü görülmektedir. Şekil 4'te görüldüğü üzere mevsimde yetişen ürünlerden kışlık hazırlıkların (mısır unu, pekmez, yufka vb.) yapımına devam edilmektedir. Bu ürünler hane içerisinde tüketilirken hem ekonomik anlamda katkı sağlamakta hem de bu ürünler hazırlanırken yerel teknikler kullanılmakta hem de sosyal ilişkiler sürdürülmektedir.

Şekil 4. Kırsal yaşam ritüellerinden örnekler (Kaynak: Yazar, 2021; Bu görseller 2021 yılı Ağustos ayında yazar tarafından çekilmiştir.)

Kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan fındık üreticisi de bu süre içerisinde ceviz, mısır, patates, fasulye, karalahana vb. ürünleri tüketim amaçlı üretmekte, kışlık hazırlıklarını yapmaktadır. Fındık üretimi amacıyla kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan bu üretici grubu bazı üretim faaliyetlerini ve kırsal yaşam ritüellerini, geleneklerini sürdürürken, bir sonraki kuşağa aktarımını sağlamaktadır.

Şekil 5. Kırsaldaki konutun değişimi (Kaynak: Yazar, 2021; Bu görseller 2021 yılı Ağustos ayında yazar tarafından çekilmiştir.)

Her iki grup üreticinin büyük bir bölümünün kırsaldaki konutu kendine aittir. Şekil 5'te tespit edildiği üzere kırsaldaki konut ihtiyaç ve gereksinimler doğrultusunda kat artışı yapılarak, eski konutun yerine yenisi yapılarak ve eski konutun yanına yeni konut yapılarak yenilenmektedir.

Fındık Nasıl Üretiliyor?

Elde edilen bulgular sonucunda bölgede fındık üretim süreci ürünün toplanmasında önce yapılan hazırlıklar, ürününün toplanması, ürünün harmanlanması (kurutma, patoz, ayıklama) ve ürün toplandıktan sonra bir sonraki dönem için yapılan hazırlıklar olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır.

Fındık toplama öncesi yapılması gereken hazırlıklar: Fındık toplama işleminin kolaylıkla gerçekleştirilebilmesi için fındık bahçesinde büyüyen ısrırgan vb. otların ve fındık ocağı (fındık ağacı) dibindeki ışkınların temizlenmesi işlerini kapsamaktadır. Bu uygulamalar tırpan motoru adı verilen bir motorlu bir aletle veya geleneksel yöntemlerle tırpan/bıçkı vb. kesici aletler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bir grup üretici fındık bahçesindeki bu otların tekrardan çıkmaması için zirai ilaç kullanırken, bir grup üretici bahçede büyüyen bu otları kesip bahçeyi temizledikten sonra tekrar bahçeye sermekte gübre olarak kullanmaktadır. Sürekli kırsalda yaşayan üretici yıl içinde düzenli olarak fındık bahçesiyle ilgilenmektedir. Dolayısıyla bu tarımsal uygulamalar bu üretici grubu açısından bir problem olarak görülmemektedir. Ancak kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan üretici bu süre tüm bu uygulamaları gerçekleştirmekte zorluk yaşamaktadır. Fındık bahçesinin temizlenmesi toplama süresini etkilediğinden bu tarımsal

uygulamaları sosyal ilişkileri (eş, dost, akraba) aracılığıyla kırsala gelmeden yaptırmakta, yani işçi çalıştırmaktadır.

Fındık toplama: Fındık toplama zamanı coğrafi koşullara göre farklılık göstermektedir. Yükselti farkına göre alçak, orta, yüksek kesimler arasında 7'şer gün oynamakta ve genellikle Ağustos ayına denk düşmektedir. Ancak toplama zamanı yıl içerisindeki ve mevsimdeki hava koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

Elde edilen veriler bölgede fındığın iki farklı yöntemle toplandığını göstermektedir. Şekil 6'da görüldüğü gibi birincisinde ürün olgunlaşması beklenmeden dalından toplanmaktadır. İkincisinde ise ürünün olgunlaşmış yere düşmesi beklenmekte ve yerden toplanmaktadır. Üretici fındık üretiminden elde edilen gelirin ana/yan gelir olması, bahçe büyüklüğü, kırsalda geçirilen süre ve mevsimdeki hava koşullarına bağlı olarak bu iki yöntemden birini tercih etmektedir.

Şekil 6. Fındık toplama yöntemleri (Kaynak: Yazar, 2021; Bu görseller 2021 yılı Ağustos ayında yazar tarafından çekilmiştir.)

Ürünün kuruyarak yere düşmesi ve yerden toplanması ürünün kalitesi ve verimi açısından önemli olmasına rağmen üreticinin bunu tercih etmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan üretici yaşamını başka bir yerde sürdürmekte ve yıllık iznini alabildiği süre boyunca bölgede kalabilmektedir. Fındık toplandıktan sonra üretim sürecinin diğer aşamaları da hava koşullarına bağlı olarak uzayabileceğinden ürünü erken toplamayı tercih etmektedir. İkincisi ise ürünün satılmasıyla elde edilecek gelire duyulan ihtiyaç ve/veya gelire bağlı yapılan planları gerçekleştirme isteğidir.

Tarımsal işletmelerin %90'ı fındık toplama aşamasından işçi çalıştırmaktadır. Bölgede çevre illerden, il içerisinde ve bölge dışından (Doğu ve Güney Doğu Bölgesi'nden) olmak üzere iki mevsimlik işçi grubu bulunmaktadır. Fındık üreticisi mevsimlik işçi tercihini coğrafi koşullara, işçilik maliyetine, fındık toplama yöntemine, işçi bulmada yaşanan sıkıntılara ve kültürel farklılıklara göre belirlemektedir.

Harmanlama (Kurutma, Patoz, Ayıklama): Şekil 7'deki gibi fındık toplandıktan sonra dışındaki yeşil kabuğundan ayrılması için kurutulmakta ve kabuklu fındık içi haline getirilmektedir. Bu uygulamalar kırsalda bulunan konutun bahçesinde harman adı verilen yerde gerçekleştirilmektedir. Fındığın dış yeşil kabuğundan ayrılmasında patoz kullanılmaktadır. Patozun yaygınlaşmasından önce bu uygulamanın elle ve genellikle imece yöntemiyle gerçekleştiği belirtilmektedir. Patoz kullanımı üretim sürecini kısaltması açısından önemli olarak görülmektedir. Harman yerinde gerçekleştirilen bir diğer uygulama ise iç edilen fındığın tek tek seçilmesidir. Bu uygulamada çürük, şekli bozuk ve içi boş fındıklar seçilmekte ve hane içerisinde yemeklik fındık olarak ayrılmaktadır.

Şekil 7. Kurutma- Patoz ve Ayıklama (Tekleme) aşamaları (Kaynak: Yazar, 2021; Bu görseller 2021 yılı Ağustos ayında yazar tarafından çekilmiştir.)

Üretim sürecinin büyük bir bölümü harmanda gerçekleştirilirken; harman yerinin korunması, değişen iklim koşullarına göre harmanda hızlı önlemler alınması nedeniyle harman, üretim alanı ve konut ilişkisi arasındaki bütünlüğün Şekil 8'de görüldüğü üzere geçmişten günümüze korunduğu görülmektedir.

Ancak geçmişte var olan konutun ihtiyaç ve gereksinimler doğrultusunda yenilendiği veya yeniden yapıldığı görülmektedir. Yeni yapılan konutların iki ya da üç olması yaşamını başka yerde sürdüren üreticilerin mevsimlik olarak bu üretimi sürdürebilmeleri için bölgede kurulu bir düzeni olması isteğinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte eski konut

mevsimlik ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmakta hatta bazı üreticilerin bu konutu yabancı işlerin (bölge dışarısından gelen) konaklamasına tahsis ettiği ve bu durumun işçiler tarafından önemli bir tercih nedeni olduğu görülmektedir.

Şekil 8. Harman yeri kullanımı (Kaynak: Yazar, 2021; Bu görseller 2021 yılı Ağustos ayında yazar tarafından çekilmiştir.)

Bir sonraki dönem için yapılan hazırlıklar: Fındık toplandıktan sonra fındık bahçesinin bir sonraki yıl için hazırlanması aşamasıdır. Ağaç bakımı, gübreleme, ilaçlama-kireçleme gerçekleştirilen tarımsal uygulamalar arasında yer almaktadır. Sürekli kırsalda yaşayan üretici yıl içinde düzenli uygulamalar yaparken, kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan üretici fındık toplama öncesinde ve sonrasında bu uygulamaları gerçekleştirmekte ve tüm üretim aşamalarını kendine göre uyarlamaktadır. Ayrıca fındık üretiminden elde edilen geliri ana geliri olarak gören üretici için ürünün verimi açısından önemli olan bu uygulamalar, ürün veriminin iklim koşullarına bağlı yapısı, gübre, ilaç vb. maliyetler nedeniyle yan geliri olan üretici tarafından düzenli olarak gerçekleştirilmediği görülmektedir.

Fındık Pazara Nasıl Sunuluyor?

Ülkemizde üretilen fındık dört farklı biçimde pazara sunulmaktadır. Diğer bir deyişle üretilen fındığın Tüccar (aracı), TMO, Tarım Kredi Kooperatifi, Fiskobirlik, Sanayici ve/veya İhracatçı olmak üzere kurumsal olarak dört farklı alıcısı bulunmaktadır.

Tablo 6 tarımsal işletmelerin fındığı pazara sunum tercihlerine göre dağılımı verilmektedir. 51 tarımsal işletmenin %68'inin ürünü Tüccar (aracıya) verdiğini göstermektedir. Fiskobirlik, Tarım Kredi Kooperatifi ve TMO gibi kuruluşlar varken üreticinin bu tercihinin ortaya çıkmasının altında birçok neden bulunmaktadır.

Tablo 6. Tarımsal işletmelerin fındığı pazara sunum tercihlerine göre dağılımı

Pazara sunum tercihi	%
Tüccar	68
TMO-Tüccar	16
TMO	2
TMO-Tüccar-Tarım Kredi Koop.-Fiskobirlik	12
Fiskobirlik	2
Toplam	100

Bu nedenlerin başında Fındık Alım Kriterleri yer almaktadır. Üretilen fındığın kalitesi alıcı açısından önemli olup bu durum alım fiyatını etkilemektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler, TMO'nun Fındık Alım Kriterlerine uygun olmayan fındığı almadığı; Fiskobirlik ve Tüccar'ın bu kriterler konusunda daha esnek olduğu yönündedir. Bir diğer neden Alım Zamanıdır. TMO'nun daha geç alım yapması (Eylül ayı başı), tüccarın ise alım zamanıyla ilgili bir kıstasının bulunmaması özellikle kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan üretici için tüccarın önemini ortaya koymaktadır.

Kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan üretici toplanan fındığı dilediği zaman nakde çevirebilmek koşuluyla tüccara emanete bırakabilmektedir. Emanet Sistemi ile tüccar üreticiye depolama imkanı sağlamaktadır. Fındık üreticisinin tercihini belirleyen bir diğer neden ise Fındık Alım Fiyatıdır. 1964 yılından 2000 yılına kadar devletin alım garantisi vermesi ve Taban Fiyat açıklaması; günümüzde de bu sistemin belirli değişimlerle varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

1964-2000 yılları arasında Fiskobirlik tarafından devlet adına Fındık alımı yapılırken; devlet adına Fındık Alım Yetkisi 2006-2009 yılları arasında TMO'ya verilmiştir. 2009-2017 yılları arasında fındık alım satımı serbest piyasa koşullarına bırakılırken; 2017 yılında TMO'nun tekrar fındık alımıyla görevlendirilmiştir. TMO devletin açıkladığı taban fiyat üzerinden randımana göre (ürünün kalitesine göre) fiyat artışına imkan veren bir sistem üzerinden alım yaparken; tüccarın Fındık Alım Fiyatı serbest piyasa koşullarına göre farklılık göstermektedir.

Ayrıca üreticiye yapılan ödemenin zamanı da farklılık göstermektedir. TMO ürünü teslim aldıktan sonra geç ödeme yapmakta; tüccar peşin ödeme yapmaktadır.

Üretici için bir diğer önemli konu ise taşıma maliyetidir. Tüccar direk olarak üreticiden ürünü alırken; TMO'da bu süreç randevulu bir sistem

üzerinden yürütülmekte ve üretici fındığı TMO alım yerlerine kendi imkanlarıyla götürmektedir.

Tüm bu nedenler Tüccarı diğer alıcılar karşısında öne çıkartırken, tüccarla yapılan ticaretin ikili ilişkiler ve karşılıklı güvene dayalı olması bu tercihin temeli olarak görülmektedir.

Fındık Üretimini Yönlendiren Politikalar ve Kurumlar

Fındık üretimini yönlendiren politikalar ve kurumlar, hem fındığın pazarını (piyasasını) hem de fındık üretimi etkilemektedir.

Fındık Pazarı (Piyasası): Kaptan (1978) çalışmasında; 1950'li yıllardan itibaren bölgede fındığın tek ürün niteliği kazanması sonucu, alivre satış düzeni üzerinde -fındık üreticisi + manav (küçük ölçekli tüccar) + Tüccar-Sanayici-İhracatçı olmak üzere üç farklı kademe üzerinden gerçekleştiğini belirtmektedir. Günümüzde bu yapı varlığını sürdürmekle birlikte; bu yapı içerisinde yer alan aktörlerin çeşitlendiği ve aktörler arası ilişkilerin değiştiği bir dizi yasal düzenleme yapıldığı görülmektedir.

Bu yasal düzenlemelerin başında 1964 yılında üretici kooperatifi olarak kurulan Fiskobirlik'in devlet adına alım yetkisinin verilmesi gelmektedir. Fiskobirlik 1980'li yıllarda ülkemizde üretilen fındığın yarısından fazlasının tek alıcısı; aynı zamanda da en büyük fındık ihracatçısıdır. Ancak 1994 yılında özel sektörün fındık ihracatındaki payı %94,7 iken; Fiskobirlik'in payının %2,6 olduğu görülmektedir. Bu durumu 2001 yılında Fiskobirlik'in özelleştirilmesi takip etmiştir. 1980'li yıllarda benimsenen neoliberal politikaların fındık üretimine yansması; üretici kooperatifi olarak kurulan Fiskobirlik'in yitirilen önemi olmuştur. 2006 yılına kadar devlet kredisi ile fındık alımına devam eden Fiskobirlik'in yerini 2006-2009 yılları arasında TMO'nun aldığı görülmektedir. Bugün TMO, Tarım Kredi Kooperatifleri ile işbirliği yaparak fındık alımı yapmaktadır.

1983 yılında 2844 sayılı "Fındık Üretimini Planlanması Ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Kanun" (Fındık Üretimini Planlanması Ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Kanun, 1983), 1990 yılında "Fındık Üretimini Planlanması Ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine Dair Esas Ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Yönetmelik" (1990), "Fındık Alanlarının Tespitine Ve Sökülen Fındık Bahçeleriyle Birlikte Yerine Alternatif Ürün Yetiştireceklerin Desteklenmesine Dair Karar" (2001), "Fındık Üreticilerine Alan Bazlı Gelir Desteği Ve Alternatif Ürüne Geçen Üreticilere Telafi Edici Ödeme

Yapılmasına Dair Karar” (2009) olmak üzere fındığın desteklenmesini içeren bir dizi yasal düzenleme (kanun ve ilgili yönetmelikleri) bulunmaktadır. Başlangıçta üretim alanlarının sınırlandırılması gerekliliği yönündeki yaklaşım yerini alternatif ürüne geçilmesi yönündeki bir yaklaşıma bıraktığı görülmektedir.

Tüm bu düzenlemelere rağmen fındık üretim alanları arttığı ve alternatif ürün projesi kapsamında önerilen kivi Türkiye iç pazarında tüketilen bir ürün olmasına rağmen araştırma alanı içerisinde yaygın üretime geçilmediği görülmektedir.

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere göre; kivi sınırlı sayıda üretici tarafından fındığa göre daha kazançlı olması nedeniyle tercih edilirken, ilk yatırım maliyetinin yüksek olması, yoğun uğraş gerektiriyor olması ve alım garantisinin olmaması nedeniyle tercih edilmediği görülmektedir.

Bu durumda dikkat edilmesi gereken iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi fındıktaki alım garantisinin dolayısıyla fındık üretiminde devletin teşvik edici rolü olurken; ikincisi tüccarın varlığıdır.

Tüccarın fındık piyasasında önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Tüccarın üreticiye istediği zaman nakdi krediyi (ticari krediyi) temin etmesi karşılığında üretilen fındık üzerinde önalm hakkı elde etmesi “alivre satış” olarak tanımlanmaktadır (Kaptan, 1978).

Ayrıca üreticinin toplanan fındığı istediği zaman nakde çevirebilmesi koşulu ile depolaması için tüccara emanete vermesi “emanet sistemi” olarak adlandırılmaktadır (Kaptan, 1978).

Alivre satış ve emanet sistemi üzerinden kurulan fındık üreticisi ve tüccar arasındaki ilişkinin formel olarak tanımlanmış kuralları bulunmaktadır. Bu iş yapma biçiminde geçmişten günümüze değişimler yavaşansa da etkinliğini artırarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

Sert kabuklu bir meyve olan fındık, uygun koşullar sağlandığında uzun süre depolanabilmektedir. Depolanma koşulları fındığın kalitesini etkilemektedir. Bu doğrultuda; 2005 yılında “5300 Sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu” (2005), “Fındık Lisanslı Depo Yönetmeliği” (2006) olmak üzere fındığı uygun koşullarda depolayamayan veya depolama imkanı bulunmayan üreticiler için yürürlüğe giren yasal düzenlemeler yapılmıştır. Elde edilen veriler fındık üreticisinin bölgede hem bu kapsamda girişimlerin yeterli sayıda olmaması hem de bu sisteme güven duyulmaması nedeniyle tüccarı tercih ettiğini göstermektedir.

Fındık Üretimi: Fındık üretim sürecinin ürün toplama öncesinde bahçenin hazırlanması ve ürün toplandıktan sonra bahçe bakımının yapılması aşamaları bazı üreticiler tarafından önemsenmeyen ama üretim sürecinin en önemli aşamalarını oluşturmaktadır. Üretim sürecinin bu aşamalarında fındık üreticisinin verim artışı amacıyla il/ilçe tarım müdürlükleri, Fiskobirlik, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ziraat Odaları'ndan tarımsal girdi temini, iyi tarım uygulamaları ve tarım danışmanlığı hizmeti aldığı görülmektedir.

İklim değişikliği ve ekolojik yapının bozulmasına neden olabilecek yanlış tarım uygulamaları vb. fındık üretiminde yıla ve mevsime göre farklılaşan yeni hastalık türlerinin ortaya çıkmasına neden olmakta ve ürün verimi ve kalitesini etkilemektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda; tarımsal uygulamalar nesilden nesile aktarılan çiftçi bilgisine dayanmakta; ancak üretici gerekli gördüğü ve talep ettiği durumlarda Ziraat Odaları'nın bu uygulamalar konusunda etkin bir rol üstlendiği görülmektedir.

Buna ek olarak fındık üretiminde uluslararası şirketlerin (Ferrero, Pro Gıda vb.) varlığından söz etmek mümkündür. Bu uluslararası şirketlerin bölgede (her üç ilçede de) örnek bahçeleri bulunmakta ve bu bahçelerde geliştirdikleri yöntem ve uygulamalar ile üreticiye (özellikle gübre, ilaç kullanımı, budama) bedelsiz danışmanlık hizmeti vermektedir. Bu hizmetin verildiği üreticiler ürünün veriminin ve kalitesinin arttığını belirtmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Ordu ilinde fındık üretimi ve bu üretim biçiminin meydana getirdiği kırsal kültürel peyzajın analiz edilmesi ve kendine özgü yapısını betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Ordu ili kıyı yerleşme kuşağında yer alan Fatsa, Perşembe ve Ünye ilçeleri kırsalında tarımsal üretimin ve kırsal yaşamın nasıl ve neden değiştiği ve bu değişimlerin ekonomik, sosyo-kültürel, demografik ve mekânsal etkileri incelenmiş ve özgün yapısı betimlenmiştir.

Araştırma bulgularına göre; bölgede fındık üretiminin hala ekonomik gelir elde etmede önemli bir araç; ama aynı zamanda da kırsal yaşam kül-

türünün devam etmesinin tek yolu olduğunu göstermektedir. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ile fındık üretimini kırsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak tanımlamak mümkündür.

Araştırma bulguları bölgede fındık üretiminin devam etmesinde sürekli kırsalda yaşayan fındık üreticisinin varlığı kadar kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan fındık üreticisinin varlığının da önemli olduğunu göstermektedir. Her iki üretici grubu arasındaki ilişkinin devam ediyor olması –kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan fındık üreticisinin göç ettikleri yer ile bağlantısını sürdürüyor olması- fındık üretim sürecinde bu üreticiye kolaylıklar sağlamaktadır. Bu sayede fındık toplama ve harmanlama aşamasında yöreye gelerek ürün hasadını gerçekleştirebilmektedir. Bu durum fındığın yöreye özgü bir ürün olmasından da kaynaklanmaktadır. Yıl içerisindeki bakımları yapılması veya yapılması her durumda ürün elde edilmektedir. Hasat edilen fındığın verimi ve kalitesini etkileyen tarımsal uygulamaların gerçekleştirilmesi önemli olsa da her durumda pazarının (tüccarın) varlığı ile ekonomik bir gelir elde edilmektedir. Diğer bir deyişle, fındık üreticisi senede bir gidiş-gelişlerle fındık ve fındık pazarının varlığı bu duruma olanak verdiği için fındık üretimine devam etmektedir. Fındık tarımında teknolojik ilerlemeler üretimin belirli aşamalarında değişime neden olsa da elle üretime bağlı yapısını sürdürdüğü görülmektedir. Arazinin engebeli yapısı, mevcut fındık bahçelerindeki fındık ağaçlarının birbirine yakın konumu nedeniyle geleneksel yöntemler uygulanmakta, geçmişten günümüze tarımsal üretim biçiminin değişmediği görülmektedir. Bu durum da kırsalda geçirdiği süre kısıtlı olan fındık üreticisinin neden bu gidiş-gelişi gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu üretici grubu yörede bulunduğu süre içerisinde kendi yapabileceği tarımsal faaliyetleri gerçekleştirmekte ve kırsal yaşam kültürünün –gelenek, görenek ve ritüellerin- nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktadır.

Araştırma bulgularına göre aşağıdaki değerlendirmeler yapılmıştır;

- Bölgede fındık üretimi hala ekonomik gelir elde etmede önemli bir araçtır ancak fındık üreticisinin tek gelir kaynağı değildir.
- Fındık üretiminden elde edilen gelirin ana gelir kaynağı olduğu üreticilerin bir kısmının ayrıca emekli maaşı gibi başka gelir kaynakları da bulunurken, geri kalan üretici ise fındık üretimini ek/yan gelir olarak tanımlamaktadır.
- Kabul gören, tarımsal üretim ve tarıma dayalı ekonomik yapıların tek bir ürün cinsine bağlı olmamasıdır. Ayrıca göç veren kırsal alanların tarımsal üretimi de zayıflamaktadır. Ancak Ordu kırsalı

göç veriyor olmakla birlikte tek tarımsal ürün olan fındık üretiminin kendine özel koşulları ile uyum sağlayarak ekonomik yapıyı, mekânı ve sosyal yaşamı tanımlayan bir üretim biçimini sürdürmektedir.

- Fındık üretimi bu üretime duyulan ekonomik gereksinim nedeniyle devam etmesinin yanı sıra Ordu'da kırsal yaşam kültürünün devamlılığını sağlamaktadır.

Alan çalışması bulgu ve değerlendirmeleri fındık üretim coğrafyasında toplumsal, ekonomik, mekânsal ve kültürel dayanıklılığın sağlanabilmesi yönündeki çalışmaları biçimlendirecektir.

Extended Abstract

Examination of Ordu Rural Cultural Landscape Elements Based on the Hazelnut Production Mode

*

Seda Duman
ORCID: 0000-0002-0259-1954

Berna Dikçınar Sel
ORCID: 0000-0002-3228-7604

Rural areas are considered as rural landscapes that reveal how natural values are transformed into cultural values and they are shaped according to the existing natural conditions and the cultures of the societies. In addition, when historical processes are taken into consideration; since rural landscapes have important cultural values that should not be lost; they are also considered as cultural landscapes within the scope of the World Heritage Convention.

In this context, while human beings shape the place depending on the agricultural product- production mode, they develop their culture, and this development affects the re-shaping of the place. Agricultural production – activities related to the processing and consumption of the products produced –habits, social relations, cultural values constitute the culture of life. In other words, it is possible to define agricultural structures and forms of agricultural production as the main determinants of the rural cultural landscape. For this reason, changes in the mode of agricultural products and production reshape the culture of life and play an important role in the formation and development of cultural landscapes. In this context, the unique characteristics of rural cultural landscapes – with its agricultural structure, rural culture and related lifestyles – sustain by experiencing changes in the process. Researches that define the elements of unique characteristics and explain the evolution and transformation of these elements in the process are important for the resilience of rural cultural landscapes. This research aim to analyze the production of hazelnuts in the

province of Ordu in the Eastern Black Sea Region and the rural cultural landscape created by this mode of production and to describe its unique characteristics.

Eastern Black Sea Region, which differs in terms of geographical and climatic conditions in our country, has a distinctive characteristic with agricultural economic structure shaped based on two products as hazelnut and tea and the spatial and socio-cultural structure shaped by these products. While a large part of the tea is consumed in the domestic market, a large part of the hazelnuts is exported. According to FAO data for 2020, 76% of the world's hazelnut production areas are located in Turkey and constitute 62% of the world production. Turkey ranks first in the world by realizing 72% of the world's hazelnut exports and therefore hazelnut is a strategic agricultural product.

Today, hazelnut production is carried out in all arable areas in Ordu and it is seen that the rural cultural landscape continues. From this point of view; the reasons for the preference of agricultural product in the province of Ordu in the Eastern Black Sea Region, how the agricultural product is produced and grown, how this product affects rural life economically, socially and spatially, how this product is marketed, which actors take part in the production process and how they change are the scope of the study.

The data of this study, which was carried out with a qualitative research method, were obtained from the case study carried out in the rural areas of Fatsa, Perembe, Unye districts, located in the coastal belt of Ordu province, between 21 August and 15 September 2021, within the scope of the doctoral thesis titled "Resilience Approaches in Sustaining the Rural Cultural Landscape". In-depth interviews and observations constitute data collection techniques. A total of 40,000 people in the three districts are engaged in agricultural production. During the research, in-depth interviews were conducted with 66 people in a total of 51 agricultural enterprises in a rural dwellings or hazelnut orchards and these interviews were recorded.

In the in-depth interviews conducted with 66 people engaged in agricultural production, data were obtained about the socio-economic structure of the person, their relationship with the region, agricultural and farming habits, habits (traditions, customs and rituals), agricultural product-market relationship, and the changes in rural life from past to present were determined. The data and observations are grouped under three headings: (1) why and (2) how hazelnut is produced, and (3) how it is marketed, which is the dominant agricultural product.

Finally, according to the findings, the unique characteristics of the elements that make up the "Ordu Rural Cultural Landscape" has been defined.

According to the research findings, the following evaluations were made;

- Hazelnut production in the region is still an important tool in generating economic income, but it is not the only source of income for the farmer.
- Some of the producers, where the income from hazelnut production is the main source of income, also have other sources of income such as pensions, while the remaining producers define hazelnut production as additional/side income.
- It is accepted that agricultural production and economic structures based on agriculture are not dependent on a single product. In addition, the agricultural production of rural areas that migrate is weakening. However, although the rural areas of Ordu are migrating, they continue a production mode that defines the economic structure, place and social life by adapting to the unique characteristics of hazelnut production, which is the only agricultural product. In addition to the continuation of hazelnut production due to the economic need, it also ensures the continuity of the rural life culture in Ordu.

These findings will shape the studies to ensure social, economic, spatial and cultural resilience in the hazelnut cultivation geography.

Kaynakça/References

- Antrop, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, 70(1), 21-34. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2003.10.002>
- Antrop, M. (2006). Sustainable landscapes: Contradiction, fiction or utopia? *Landscape and Urban Planning*, 75(3), 187-197. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2005.02.014>
- Council of Europe. (2000). *European Landscape Convention* (European Treaty Series No. 176). Council of Europe. 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://rm.coe.int/1680080621> adresinden erişildi.
- Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2020, Mayıs 13). DO-KAP İleri. 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.dokap.gov.tr/dokap-ileri/sayfa/71> adresinden erişildi.
- Farina, A. (2000). The Cultural Landscape as a model for the integration of ecology and economics. *BioScience*, 50(4), 313-320. [https://doi.org/10.1641/0006-3568\(2000\)050\[0313:TCLAAM\]2.3.CO;2](https://doi.org/10.1641/0006-3568(2000)050[0313:TCLAAM]2.3.CO;2)
- Fındık alanlarının tespitine ve sökülen fındık bahçeleriyle birlikte yerine alternatif ürün yetiştireceklerin desteklenmesine dair karar. (2001, 24 Nisan). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 24382). 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/04/20010424.htm> adresinden erişildi.
- Fındık lisanslı depo yönetmeliği. (2006, 2 Ağustos) *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 26247). 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/08/20060802.htm> adresinden erişildi.
- Fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği ve alternatif ürüne geçen üreticilere telafi edici ödeme yapılmasına dair karar. (2009, 15 Temmuz). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 27289). 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090715.htm> adresinden erişildi.
- Fındık üretiminin planlanması ve dikim alanlarının belirlenmesine dair esas ve usuller hakkında yönetmeliğin bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin yönetmelik. (1990, 11 Mayıs). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 20515). 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20515.pdf> adresinden erişildi.
- Fındık üretiminin planlanması ve dikim alanlarının belirlenmesine ilişkin kanun. (1983, 18 Haziran). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 18081). 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18081.pdf> adresinden erişildi.
- Fowler, P. (2002). World heritage cultural landscapes, 1992–2002: A review and prospect. *Cultural landscapes: The challenges of conservation*, 16.
- ICOMOS. (1994). *The Nara document on authenticity* (Proceedings of the ICOMOS, s. 6). ICOMOS. 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://whc.unesco.org/document/116018> adresinden erişildi.
- ICOMOS. (2014). *The Florence declaration on heritage and landscape as human values*. 18th General Assembly and Scientific Symposium, Florence, Italy. 30 Ekim

- 2022 tarihinde, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2015/GA_2014_results/GA2014_Symposium_FlorenceDeclaration_EN_final_20150318.pdf adresinden erişildi.
- ICOMOS. (2017). *ICOMOS-IFLA principles concerning rural landscapes as heritage*. ICOMOS. 30 Ekim 2022 tarihinde, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/General_Assemblies/19th_Delhi_2017/Working_Documents-First_Batch-August_2017/GA2017_6-3-1_RuralLandscapesPrinciples_EN_final20170730.pdf adresinden erişildi.
- Kaptan, H. (1978). *Doğu Karadeniz kırsal alan yerleşme düzeni ve tarımsal üretim ilişkileri* [Doçentlik Tezi]. İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi.
- Rössler, M. (2000). World Heritage Cultural Landscapes. *The George Wright Forum*, 17(1), 27-34.
- Rössler, M. (2002). Linking nature and culture: World heritage cultural landscapes. *Cultural landscapes: the challenges of conservation*, 10-15.
- Rössler, M. (2006). World Heritage cultural landscapes: A UNESCO flagship programme 1992 – 2006. *Landscape Research*, 31(4), 333-353. <https://doi.org/10.1080/01426390601004210> adresinden erişildi.
- Tarım ürünleri lisanslı depoculuk kanunu. (2005, 17 Şubat). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 25730). 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050217.htm> adresinden erişildi.
- Taylor, K., & Lennon, J. (2011). Cultural landscapes: A bridge between culture and nature? *International Journal of Heritage Studies*, 17(6), 537-554. <https://doi.org/10.1080/13527258.2011.618246>
- TÜİK. Bölgesel İstatistikler
- UNESCO. (2003). *Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi* (MISC/2003/CLT/CH/14). UNESCO. 30 Ekim 2022 tarihinde, <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> adresinden erişildi.
- UNESCO. (2011). *Tarihi kentsel peyzaja ilişkin tavsiye kararı*. UNESCO. 30 Ekim 2022 tarihinde, <http://www.unesco.org.tr/Pages/590/176> adresinden erişildi.

Seda Duman

Karadeniz Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden 2010 yılında mezun oldum. 2017 yılında Yüksek Lisans eğitimimi Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir Planlama Ana Bilim Dalı- Şehir Planlama ve Kentsel Dönüşüm Programında tamamladım. Şuan Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü-Şehir Planlama Doktora Programında doktora öğrencisiyim. Kırsal Kültürel Peyzajın Sürdürülmesinde Dayanıklılık Yaklaşımları başlıklı doktora tezim kapsamında kültürel peyzaj, kırsal peyzaj ve dayanıklılık konularında araştırmalarımı yürütmekteyim.

I graduated from Karadeniz Technical University, Department of City and Regional Planning in 2010. In 2017, I completed my master's degree in Yıldız Technical University, Department of City Planning - City Planning and Urban Transformation Program. Currently, I am a PhD student at Yıldız Technical University, Department of City and Regional Planning- City Planning Doctorate Program. Within the scope of my doctoral thesis titled Resilience Approaches in Sustaining Rural Cultural Landscape, I am conducting research on cultural landscape, rural landscape and resilience.

E-mail: sedaduman61@gmail.com

Doç. Dr. Berna Dikçınar Sel

Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden 1987 yılında mezun oldum. Yüksek lisans eğitimimi 1992, doktora eğitimimi 2000 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde tamamladım. Şuan Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde öğretim elemanı olarak görevimi sürdürmekteyim. Mimarlık, şehir ve bölge planlama, kent planlaması ve gelişimi, mühendislik ve teknoloji alanlarında çalışmalarımı yürütmekteyim.

I graduated from Yıldız Technical University, Department of City and Regional Planning in 1987. I completed my master's education in 1992 and my doctorate in 2000 at Yıldız Technical University. I am currently working as a lecturer at Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning. I carry out my studies in the fields of architecture, city and regional planning, urban planning and development, engineering and technology.

E-mail: bernasel@gmail.com

“Doğal Taş Cepheler” ve Günümüzdeki Uygulamaları “Natural Stone Facades” And Practice Methods

*

Göksu Yıldırım¹, Prof. Dr. Nevnihal Erdoğan²

Krüger, K. (2022). *Planlama İlkeleri Projeler ve Yapılar Doğal Taş Cepheler*. İstanbul: Stoneline Yayınları.

Orijinali 2022 yılında Almanca olarak yayınlanan ve Konstantin Krüger tarafından yazılan, Hermann Graser, Philip Meuser ve Tobias Nöfer’in bölüm yazarları olarak katkı sağladıkları “Planlama İlkeleri, Projeler ve Yapılar, Doğal Taş Cepheler” kitabı, aynı yıl Türkçe ‘ye çevrilerek Stoneline Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Mimaride doğal taş kullanımı yapı cepheleri üzerinden ele alınmaktadır. Taşların yapısal özellikleri, çıkarılması, işlenmesi ve tarihsel süreci hakkında da bilgiler sunan kitap, doğal taşlar konusunda bir başvuru kitabı olma niteliğindedir.

Beş ana bölümde ele alınan kitap, doğal taşların özellikleri ve yapılarda kullanım durumlarına odaklanmakta olup, bu durumu örnek tasarımlar üzerinden incelemektedir. *Giriş ve Eğilimler* adlı ilk bölüm, doğal taş dünyasına ilk giriş bölümüdür. *Kuram ve Temel Bilgiler*’ de giriş bölümündeki bilgileri daha detaylı olarak sunmakla birlikte doğal taşın estetik ve sanatsal özellikleri de eklenmektedir. *Doğal Taşla Tasarım* bölümünde doğal taş mimari öğeler yer almaktadır. *Yapılar ve Cepheler* ‘de farklı özelliklere göre gruplandırılan 23 proje tanıtılmakta; bu projeler ve kullanılan doğal taşlar arasında bağlantı kurulmaktadır. *Doğal Taşın Çıkarılması, İşlenmesi ve Türleri* ise kitabın son bölümü olup doğal taşların blok halden plaka hale geçiş sürecini gözler önüne sererek doğal taşların türleri ile ilgili genel açıklamalarda bulunmaktadır.

Doğal taşın diğer tüm yapım malzemelerinden farklı olduğu savı ile yola çıkan kitap, bu savı günümüz teknolojisinde doğal taşların özellikleri, işlenmesi, türleri ve kullanım alanları gibi kısımlarda geniş bilgiler vererek savunmaktadır. Bahsi geçen tüm bilgiler ve incelenen mimari tasarımlar, doğal taşların uygulama detaylarına dair farklı ölçeklerdeki mimari çizimlerle de desteklenmektedir. Amaç doğal taş malzemeyi diğer yapım malzemelerine göre tamamen öne çıkarmak ve tasarımcılara doğal taşın uygulaması

¹ Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, E-mail: goksuyildirim8@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4280-6112

² Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, E-mail: nevtrakya@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2259-3962

idealkent© Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi *Received Date*: 14.02.2023 Kabul Tarihi *Accepted Date*: 27.03.2023

hakkında yol göstermektedir. Yapılarda doğal taş kullanımının tarihsel sürece göre farklılaştığının, ancak bu yapı malzemesinin popülerliğini koruduğunun argümanı sunulmaktadır.

Şekil 1. Planlama İlkeleri Projeler ve Yapılar Doğal Taş Cepheler Kitabı ön ve arka kapak tasarımı (Krüger, K., Graser, H., Meuser, P. ve Nöfer, T., 2022)

Mimarlığın tarihsel gelişimine bakıldığında zaman doğal taşlar, en eski yapım malzemelerindedir. Krüger'e göre doğal taşlar, diğer yapım malzemelerine göre üretiminde daha az enerji gerektiren bir malzemedir ve yapılarda kullanım olanağının sağlanması için bazı süreçlerden geçen malzemelerdir (Krüger, 2022, s. 7). Ancak başlangıçtaki süreçler başarıyla geçildiğinde zaman doğal taşlar, yapılarından, görünümlerinden ve işleme biçimlerinden kaynaklı birçok farklı kullanım olanakları sağlar. Buradaki önemli nokta, sadece bir taş bloğu olarak var olan doğal taşın yapı ile doğru yöntem ve tasarım kararları sonucunda bir araya gelmesidir.

Kitapta doğal taşların yapılarda var olan farklı kullanım alanları hakkında bilgi verilmekle birlikte, genel olarak doğal taş cephelere odaklanılmıştır. Doğal taşların kullanımı, estetik durumları, işleme olanakları gibi özellikleri mimari tasarımların cepheleri üzerinden okunmaktadır. Doğal taş kullanımı hakkındaki bilgiler ve incelemeler dış mekân üzerinden yapılmakta, buna dair mimari elemanlar irdelenmektedir.

İlk üç bölümde doğal taşlar hakkındaki genel bilgilerle konu açıklanmakta ve bu bölümler okuyucuyu dördüncü bölümde yer alan proje incelemelerine hazırlamaktadır. Tüm başlıklar doğal taşlar ve yapılardaki kullanım durumlarına odaklanmıştır. Her bir bölümün odak noktası birbiri ile bağlantılıdır. Doğal taşların halihazırdaki konumları ve tarihsel durumları ile ilgili girişten sonra, doğal taş mimari elemanlara, proje incelemelerine ve son olarak da doğal taşların özelliklerine geçilmektedir.

Giriş ve Eğilimler başlıklı "giriş" bölümü, doğal taşların tarihsel durumlarına az da olsa değinmekte, ancak daha çok günümüz şartlarındaki konumu öne çıkarmaya çalışmaktadır. Tarihsel süreç ile bir ilişki kurulmuş olsa da bilinçli bir tercihle odak noktası

olarak doğal taşların günümüzdeki durumu seçilmiştir. Bu noktada, genel olarak maliyetli bir yapım malzemesi olarak görülen doğal taşın sürdürülebilirliği öne çıkmaktadır. Buna göre doğal taşlar, yapıları gereği dayanıklı ve az bakım gerektiren, uzun ömürlü bir malzemelerdir. Ayrıca eski yapılardan sökülen malzemenin yeniden kullanımı da oldukça kolaydır. Uzun süreçte işletme maliyetlerinden tasarruf mümkündür. Bu nedenle sürdürülebilir ve geri dönüştürülebilir bir malzemedir. Ayrıca doğal taşların konstrüksiyon türleri, özellikleri ve blok halinden plaka haline geçen süreçte geleneksel ve teknolojik olarak işlenme biçimleri hakkında da kısa bilgiler verilirken, özellikle doğal taşların kullanımında geleneksel yöntemlere bağlı olunmaması vurgulanır.

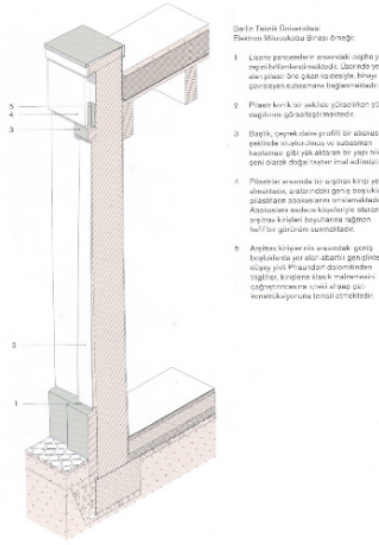
Doğal Taşı estetik, dinamik, saydamlık, oran, orantı, simetri gibi kavramlar açısından ele alan ikinci bölümde, mimarlık tarihinde sıklıkla karşımıza çıkan yapılar, kitabın ana tercihine uygun olarak, genelde cepheleri üzerinden okunmaktadır. Mimari tasarımlarda malzeme konusunun ilk etapta daha ziyade teknik olarak algılanan bir konumda olduğu düşünülürse bu kavramların önemi ortaya çıkacaktır. Malzemeye atfedilen anlamsal özelliklerin doğal taşın kullanım alanını genişleteceği açıktır. Bölümün ikinci yarısında, doğal taşlarla cephe tasarımının, yapı konstrüksiyonunu öne çıkaran asıl öge olduğu vurgulanmakta ve bu durumun yapının günümüzde sanatsal anlamda da değer görmesi ile sonuçlandığı açıklanmaktadır. Mies van der Rohe'nin “Teknoloji çoğu zaman bizim anlayışımıza ters düşen yeni malzemeler ve daha pratik çalışma yöntemleri sundu. Buna rağmen bu yeni araçlarla mimarlığın geliştirilebileceğine dair inancımı yitirmedim.” sözünden de alıntı yapılarak, teknolojik gelişmelerin bu sanatsallık durumuna hem olumlu hem de olumsuz bazı etkileri olduğu gerçeğinin de altı çizilmektedir. Şu anda ve gelecekte, sanatsallık ve teknik gelişmelerin bir araya getirilmesi, tasarımın öne çıkmasına olanak sağlayan bir durumdur.

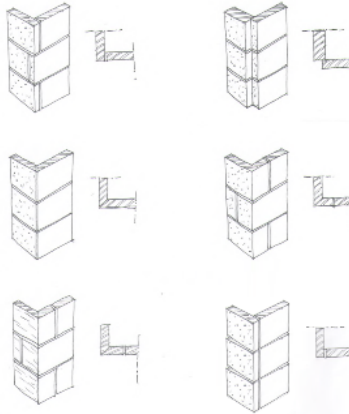
Şekil 2. Doğal taşla atfedilen estetik kavramının Mies van der Rohe'nin Alman Pavilyonu üzerinden örneklenmesi (Krüger, K., Graser, H., Meuser, P. ve Nöfer, T., 2022, s. 39)

Doğal taşların yapıların hangi bölümünde ve nasıl kullanıldığı hakkında ayrıntılı bilgiler sunan ve bu durum mimari çizim ve görsellerle de destekleyen *Doğal Taşla Tasarım*

adlı üçüncü bölümde, malzemenin teknik yönü daha ön plandadır. Bölüm dört farklı alt başlığa ayrılmış olup subasman, silme, lisene ve pilastr, kolon ve sütun, bezeme, cephe tasarımı ve bu tasarıma uygun olarak doğal taş ile uygulanan yangın söndürme dolabı gibi bazı teknik donanımlar yer almaktadır. Ancak bu teknik durum, cephe tasarımını tamamlayan bir ögedir. Malzemenin teknik ve sanatsal özelliklerinin bir arada kullanılmasının önemi önceki bölümde olduğundan daha detaylı bir şekilde vurgulanmaktadır. Subasman alt başlığında neme ve aşınmaya dayanım gibi teknik özellikleri bulunan doğal taş subasmanların görünümü, cephe ile uyumu ve tasarımı yansıması olmak üzere birçok yönden incelenmektedir. Subasmanın ana amacı yapıyı korumakla birlikte, aynı zamanda tasarım kararına uygun şekilde, cepheyi görünür kılmaktır. Teknik Donanımlar alt başlığında, doğal taş uygulanan cephelerdeki, tasarıma uyacak şekilde uygulanan bina tesisatlarına ait donanımlardan örnekler verilmiştir. Donanımların doğal taşlar ile uyacak şekilde tasarlanması, teknolojik gelişmelerin kullanımını da zorunlu kılmaktadır. Bina tesisat donanımları cephe tasarımına katılarak, çoğu zaman genel görünümde bütünlüğün yakalanmasına da olanak sağlamaktadır. Cephe Düzenlemesi alt başlığında yapıların cephelerinde yer alan, statik anlamda zorunlu olan veya tasarım kararı olarak yer alan yatay ve düşey çıkmalar yer almaktadır. Cepheyi toz ve yağıştan koruyan öge, silme olarak adlandırılmaktadır. Cephe yüzeyini düşey doğrultuda bölümlere ayıran "lisene", "lisene"nin taşıyıcı elemanı görünümündeki pilastr, silme ile birlikte cephe tasarımını oluşturmaktadır. Cephede veya bulunduğu mekânda herhangi bir noktadan destek almayan, tek başına duran ve zaman zaman ana taşıyıcıya destek sağlayan kolon ve sütunlarda da birçok farklı türde doğal taş kullanılmaktadır. Cephede yapısal bir işlevi bulunmayan ancak tasarıma katkı sağlayan bezeme ve süslemeler de doğal taş olarak tercih edilen diğer öğelerdir. Tüm bu alt başlıkların oluşturduğu unsurlar doğal taş kullanılan tasarım elemanlarını ve birleşme detaylarını da önemli hale getirmektedir. Doğal taşların elverdiği ölçüde birçok farklı köşe birleşim ve derz ayrıntıları bulunmaktadır. Bu ayrıntılar üçüncü bölümün Köşe ve Derz alt başlığında verilmiş ve çizim halindeki sekiz farklı uygulama detayı ile açıklanmıştır. Tüm bu detaylar, cephenin bütünselliğini korumaya yardımcı olmaktadır. Normal şartlarda malzemeye dair detaylara ulaşmak zorlayıcı olmaktadır. Bu mimari çizimler tüm tasarımcılara konuyu görsel dokümanlarla da açıklamaktadır.

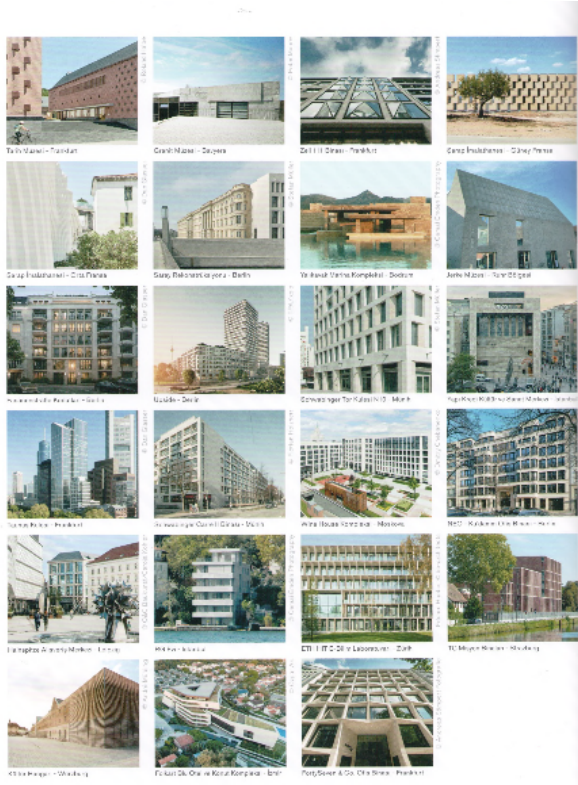
Şekil 3. Lisene ve Pilastr örnek çizimleri (Krüger, K., Graser, H., Meuser, P. ve Nöfer, T., 2022, s. 69)

Şekil 4. Köşe ve Derz alt başlığında yer alan detay çizimleri (Krüger, K., Graser, H., Meuser, P. ve Nöfer, T., 2022, s. 81)

Ülkemiz de dâhil olmak üzere dünyanın farklı yerlerinde konumlanan, cephe tasarımında doğal taş kullanılan yirmi üç farklı projeye yer verilen *Yapılar ve Cephe* başlıklı dördüncü bölümde seçilen projeler gruplandırılmıştır. Cephe tasarım özelliklerine göre gruplandırılmış olup incelenen her bir projenin başında tasarıma ve kullanılan doğal taşlara dair bilgiler verilmiştir. Rölyef Olarak Cephe’de farklı yüzey dokularından örnekler bulunmaktadır. Doku, herhangi bir kütlelin yüzeyine atfedilen bir özelliktir. Her ne kadar dokunma duygusu ile bağdaştırılsa da görme duygusunu etkileyen özelliklerinden de bahsetmek, sanatsal düzeyde mümkündür (Köylü ve Yılmaz, 2021, s.55). Bu bağlamdan

yola çıkararak, doğal taşlarla girintili çıkıntılı olarak elde edilen yüzeyler ve ait oldukları yapılar, bu bölümde analiz edilmiştir. Yüzeylerin oluşturduğu dokuların etkisinden söz edilmiştir. Taşın ve Yapının Masifliği'nde doğal taş kullanımının masif olarak algılandığı, ancak taşıyıcı sistemlerin farklılaştığı proje örnekleri yer almaktadır. Doğal taşlar, yapıda ek bir konstrüksiyon sitemine plaka halde monte edilseler dahi görünüm olarak masif etki yaratabilmektedirler. Bölümde incelenen projelerdeki doğal taşlar, yapıda taşıyıcı öge olarak kullanılmamalarına karşılık bu algıyı koruyan projelerdir. Uzaktan Etkili Binalar bulunduğu konumda farklılaşan ve ön çıkan yapılarda, kullanılan doğal taş yapı malzemesinden çok yapının boyutları ile ilgilidir, büyük ölçekli tasarımlar ön plandadır. Bu bölümde doğal taş malzeme kullanımının biraz daha geri planda kaldığı düşünülmektedir. Cephe ve Çevresi'nde doğal taşların yapı çevresi ile etkileşiminden bahsedilmektedir. Bahsi geçen tasarımlarda yapı çevresi, doğal dokudan çok kent dokusudur. Yapı çevresi ile etkileşiminde malzemenin durumu oldukça önemli ve etkilidir. Işık ve Gölge'de ise üç boyutlu tasarlanan cephe tasarımlarının algılanması tartışılmıştır. Bu bölümde, Rölyef Olarak Cephe bölümüne atıf olmakla birlikte, cephedeki desenlerin gün ve yıl içerisinde değişen ışık ve gölge durumları üzerinde durulmaktadır. Değişen ışık açıları, yapı cephelerindeki desenin de algısını değiştirmekte ve yapıya dinamik bir görüntü sağlamaktadır.

Şekil 5. Kitapta yer alan proje örnekleri (Krüger, K., Graser, H., Meuser, P. ve Nöfer, T., 2022, s. 84)

Doğal Taşın Çıkarılması, İşlenmesi ve Türleri ise kitabın beşinci ve son bölümüdür. Diğer bölümlerde az da olsa bahsedilen doğal taşların özellikleri ve durumları bu bölümde daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaktadır. Buna göre doğal taşlar oluşum şekillerine göre üç gruba ayrılmaktadır: Magmanın katılarak oluşturduğu magmatik (katılma) kayalar, kayaların önce çözünüp daha sonra çökmesi ile oluşan sedimentler (tortul) kayalar ve bu iki tür kayanın uygun sıcaklık ve basınç koşullarında başkalaşmasıyla oluşan metamorfik (başkalaşım) kayalar. Doğal taşlar bu gruplamaya göre sınıflandırılabilirler da ticari sektöre göre adlandırılırken yanıltıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Sektörde blok haldeki doğal taşların kesilerek plaka haline getirilmesi ve farklı işleme tekniklerine elverişli olan doğal taşların büyük bir kısmı, mermer olarak adlandırılmaktadır (Karahan,2018). Granit olarak adlandırılan bir doğal taş, bilimsel olarak kireçtaşı sınıfında veya mermer sınıfında yer alabilmektedir. Kesilip işlenebilen ve cila kabul eden doğal taşların çoğu, başkalaşım grubunda yer alan mermer şeklinde adlandırılabilir. Bu durum, doğal taşların farklı özellikleri göz önüne alındığında uzun vadede hatalı uygulamalara ve sonucunda malzemenin hasar almasına yol açabilmektedir. Taş ocaklarında ham blok halinde çıkarılan doğal taşların kullanılması için işlenip arzu edilen biçimlerde plaka haline getirilmesi ve yüzeylerinin farklı işlemlerden geçirilmesi gerekmektedir. Yüzey işlemleri, talep doğrultusunda doğal taş yüzeyin yarılmaması, çekiçlenmesi, yakılması ve taraması, kumlanması, eskitilmesi, zımparalanması gibi işlemleri kapsamaktadır. Bu işlemlerin bir grubu klasik anlamda el işçiliği ile sağlanırken, bir grubu için endüstriyel makinelerden yararlanılmaktadır. Aynı cins doğal taşta uygulanan farklı yüzey işlemleri, ortaya çıkan sonucun da farklılaşmasına ve buna bağlı olarak tasarımların oluşmasına olanak sağlamaktadır. Ancak geniş bir yelpazede bizlere sunulan doğal taşların çıkarılması, işlenmesi ve türlerine dair bilgilerin en son bölümde yer alması, doğal taş dünyasına girişi biraz da olsa geciktirmektedir.

Mimari tasarımlarda kullanılan malzemeler ve buna dair uygulama detaylarına ulaşmak, çoğu zaman zorlu bir süreçtir. Özellikle malzemelerin uygulama detaylarının uzun vadede yapıya etkilerini tasarım sırasında öngörebilmek her zaman mümkün olmayabilir. Ayrıca malzemelerin maliyetleri, tasarımcıların tasarımlarında malzemeye dair denemeler yapmasını kısıtlamaktadır. “Planlama İlkeleri, Projeler ve Yapılar, Doğal Taş Cepheler” kitabı, bu sorunlara bir cevap niteliği taşımaktadır. Doğal taş malzemeyi detayları ile tanıtmakta, çizim ve örnekler üzerinden uygulanmasına dair durumları irdelemektedir. Doğal taş, diğer yapı malzemelerinden farklı bir şekilde öne çıkarmakta ve özellikle yapı cephelerinde doğal taş tercihinin uzun vadede avantajlarını okuyucuya/uygulamacıya sunmaktadır. Ancak incelenen proje örnekleri, büyük ölçekli projelere aittir. Tasarımların ölçeklerinin büyümesi, malzeme seçimi ve maliyet durumları da küçük ölçekli projelerden farklılaşmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle daha küçük ölçekli projelerden örneklerin yer alması, çalışmayı daha da değerli kılabirdi. Yine de yapı sanatının her alanındaki mimar ve tasarımcının doğal taş kullanımına dair bu kitap rehberliğinde önemli çıkarsamalara, özgün teknik uygulama deneyimlerine ve doğal taş malzeme bilgisine erişebileceği açıktır. Bundan dolayı “Planlama İlkeleri, Projeler ve Yapılar, Doğal Taş Cepheler” kitabının mimari tasarımlarda doğal taş kullanımı açısından yol gösterici olabileceğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Krüger, K., Graser, H., Meuser, P. ve Nöfer, T. (2022). Planlama ilkeleri projeler ve yapılar doğal taş cepheler (çev. Zuhâl Nakay) İstanbul: Stoneline Yayınları.
- Köylü, P. ve Yılmaz, O. (2021). Peyzaj tasarımı, temel kavramlar ve tasarım ilkeleri. İstanbul: YEM Yayın, 299:81.
- Karahan, D.S. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Doğal Taşlar, Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, 1-37.

YAZARLARA NOTLAR

YAYIN İLKELERİ

İDEALKENT, disiplinler veya disiplinler arası bir yaklaşımla kenti merkeze alarak hazırlanan kuramsal ve uygulamalı özgün makalelerin yayınlandığı akademik hakemli bir dergidir. Dergi; Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda dört kez yayımlanır. İDEALKENT'in yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

İDEALKENT, Kenti anlamada temel bilim alanları ve yaklaşımları olan mimarlık, şehir planlama ve yerel yönetimlerin yanı sıra tarih, sosyoloji, siyaset, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya ve kentsel değerlendirmeye konu olan her tür bilimsel çalışmayı anlamlı bulmaktadır. İDEALKENT, bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve araştırma temelli özgün çalışmalara açıktır.

Dergiye gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

İDEALKENT'te yayınlanması için gönderilen araştırma makalelerinde verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir. Bir makalenin İDEALKENT Dergisi'ne sunulması, çalışmanın orijinal olduğu ve yazar(lar)ın başka bir kurumdan herhangi bir telif hakkı olmadığı anlamına gelir. İDEALKENT'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlar İDEALKENT'e gönderdikleri makalede kullandıkları çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin kullanımından sorumludur.

Makaleler APA'7.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayım biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

İDEALKENT'e gönderilen makaleler için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ve İngilizce olmalı ve her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, İDEALKENT makale şablonuna uygun biçimde içermelidir. Makalenin başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 - 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Key Words verilmelidir. Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir. Makalelerin İDEALKENT makale şablonuna uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilir şekilde Word formatında şablona uygun olarak gönderilmelidir.

İDEALKENT'e gönderilen makalelerin değerlendirme süreci şu şekildedir:

Makale gönderildikten sonra iki hafta içinde editörler; makaleyi şekil, içerik ve dergi politikalarına uygunluğu ile makalenin literatüre katkısı, yöntemi, bulguların ve analizlerin sunumunu dikkate alarak inceler. Uygun bulunan makaleler değerlendirilmek üzere hakemlere gönderilir. Şekil ve içerik olarak uygun olmayan makaleler reddedilir.

Ön incelemede uygun bulunan makaleler iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne müracaat edilmektedir. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, yazardan raporlar çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da makalenin reddedilmesine karar verilmektedir. Gönderilen makalelerin en az iki hakemin olumlu değerlendirmesinden sonra yayımlanıp yayımlanmayacağına editörler tarafından karar verilmektedir. Kabul edilen ya da reddedilen makalelerin gerekçeleri yazarlara iletilmektedir.

Düzenleme istenen makalelerde yazarlar yaptıkları ve yapmadıkları düzenlemeleri gerekçeleri ile birlikte bir Word dosyasında açıkça belirtmeli ve hakemlerin görebilmesi için sisteme yüklemelidir.

Dergiye gönderilen makalelerden aşağıdaki şartları taşımayan makaleler doğrudan reddedilmektedir:

- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Belirtilen kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- Dergiye gönderilen çalışma Makale Şablonuna yüklenerek gönderilmelidir.
- Makale Genişletilmiş İngilizce Özet (Extended Abstract) ile birlikte gönderilmelidir.
- Makale ile birlikte Benzerlik Denetim Raporu mutlaka gönderilmelidir.
- İnsanlarla yapılan araştırmalar için etik onay belgesi eklenmelidir.
- Makale Telif ve Etik Sözleşmesi mutlaka doldurulmalıdır.

Makalelerin En Sık Ret Gerekçeleri

- Makalenin yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanmamış olması.
- Kaynak ve atıflarda APA 7'nin kullanılmaması ya da özensiz ve hatalı olarak kullanılması.
- Makalede amaç, kapsam, önem ve yöntem gibi temel hususların açık bir şekilde tanımlanmamış olması.
- Makalenin yönteminin açık bir şekilde tanımlanmaması, özellikle nicel çalışmalarda evren örneklem ilişkisinin uygun bir şekilde açıklanmaması.
- Makalenin abstract ve extended abstract'ının İngilizcesinin iyi olmaması.
- Makalenin dilinin yeterince açık olmaması.
- Çok spesifik bir alanda hakem bulmanın oldukça güç olacağı düşünülen makaleler.
- Nezaket kurallarına uygun bir şekilde iletişim kurulmaması.

YAZIM KURALLARI

İDEALKENT'e gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA'6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

İDEALKENT'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, [İDEALKENT makale şablonunda](#) yer aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 - 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin [İDEALKENT makale şablonuna](#) uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

İlgili makale şablonunu internet sitesinden indirebilirsiniz!

İdealKent (Kent Araştırmaları Dergisi)

www.idealkentdergisi.com

E-posta: idealkent@gmail.com

Nasuh Akar Mahallesi Prof. Dr. Osman Turan Sok. No: 4/2 Balgat-Çankaya/Ankara

Tel: 0312 285 53 59 Gsm: 0543 285 53 59 Faks: 0312 285 53 99